



ЦАХИМ ХӨГЖИЛ,
ХАРИЛЦАА ХОЛБООНЫ ЯАМ

**МЭДЭЭЛЛИЙН ТЕХНОЛОГИЙН ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙГ ДЭМЖИХ
ТУХАЙ ХУУЛИЙН ТӨСЛИЙН ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГЫН
УРЬДЧИЛАН ТАНДАН СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН**

Гүйцэтгэсэн: Судлаач Э.Оюунгоо / *Э.Оюунгоо.* /

Улаанбаатар хот
2023 он

АГУУЛГА

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. АСУУДАЛД ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙСЭН БАЙДАЛ.....	1
1.1. Асуудлын мөн чанар, цар хүрээ.....	1
1.2. Эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа этгээд.....	20
1.3. Асуудал үүссэн шалтгаан, нөхцөл.....	20
ХОЁР. АСУУДЛЫГ ШИЙДВЭРЛЭХ ЗОРИЛГО.....	22
ГУРАВ. АСУУДЛЫГ ЗОХИЦУУЛАХ ХУВИЛБАРУУД, ТЭДГЭЭРИЙН.....	23
ДӨРӨВ. ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРЫН ҮР НӨЛӨӨГ.....	25
4.1. Хүний эрхэд үзүүлэх үр нөлөө.....	25
4.2. Эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөө.....	25
4.3. Нийгэмд үзүүлэх үр нөлөө.....	25
4.4. Байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөө.....	25
4.5. Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, бусад хуультай нийцэж байгаа эсэх.....	25
ТАВ. ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРУУДЫГ ХАРЬЦУУЛСАН ДҮГНЭЛТ.....	26
ЗУРГАА. ОЛОН УЛСЫН БОЛОН БУСАД УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙН.....	27
6.1. Бүгд Найрамдах Казахстан улсын туршлага.....	27
6.2. Бүгд Найрамдах Солонгос улсын туршлага.....	36
6.3. Бүгд Найрамдах Турк улсын туршлага.....	43
6.4. Узбекистан улсын туршлага.....	52
6.5. Харьцуулсан судалгаа.....	61
ДОЛОО. ЗӨВЛӨМЖ.....	85
АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ.....	87
ХАВСРАЛТ	89

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. АСУУДАЛД ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ ХИЙСЭН БАЙДАЛ

1.1. Асуудлын мөн чанар, цар хүрээ

Аж үйлдвэрийн 4 дүгээр хувьсгал ба мэдээлэл технологийн хөгжлийн тухай

Шинэ санаа, санаачилгууд нь зөвхөн технологийн өөрчлөлтийг бий болгох төдийгүй дэлхийн аж үйлдвэр, эдийн засгийн бүтэц, хүн төрөлхтний нийгмийн орчинд асар их өөрчлөлтийг бий болгосон. 18-р зууны үеэс аж үйлдвэрийн хэд хэдэн хувьсгалаар дамжуулан түлшинд суурилсан өсөлтийн механизм нь хүн төрөлхтний материаллаг элбэг дэлбэг байдлыг нэмэгдүүлэх, уур амьсгалын өөрчлөлт, байгаль орчны бохирдлоос болж хүн төрөлхтний оршин тогтноход саад учруулж байна. Энэ нөхцөлд, аж үйлдвэрийн 4 дүгээр хувьслын технологийн нэгдэл нь хиймэл оюун ухаан, зүйлсийн интернэт, том өгөгдөл, гар утасны сүлжээгээр танилцуулагдсан шинжлэх ухаан технологийн хурдтай хөгжилд суурилан аж үйлдвэрийн 4 дүгээр хувьслын технологийн нэгдлийн эрин үе эхэлж байна.

Аж үйлдвэрийн дөрөв дэх хувьсгал нь 1950-иад оноос 2000-аад оны эхэн үе хүртэл өрнөж, бидэнд компьютер, бусад төрлийн электроник, интернэт болон бусад зүйлийг авчирсан аж үйлдвэрийн 3-р хувьсгал буюу дижитал хувьсгалын шинэ бүтээлүүд дээр суурилдаг. Аж үйлдвэр 4.0 нь эдгээр шинэ бүтээлүүдийг өмнөх боломжоос давж, өртгийн гинжин хэлхээний бүх хэсэгт хэрэглэж болох дөрвөн үндсэн төрлийн шинэ технологийн авчирдаг. Үүнд:

1. Холболт, өгөгдөл, тооцоолох чадвар: үүлэн технологи, интернэт, блокчейн, мэдрэгч;
2. Аналитик ба оюун ухаан: дэвшилтэт аналитик, машин сургалт, хиймэл оюун ухаан;
3. Хүн-машины харилцан үйлчлэл: виртуал бодит байдал (VR) ба өргөтгөсөн бодит байдал (AR), робот техник ба автоматжуулалт, бие даасан удирдлагатай тээврийн хэрэгсэл;
4. Дэвшилтэт инженерчлэл: нэмэлт үйлдвэрлэл (3-D хэвлэл), сэргээгдэх эрчим хүч, нано.

Аж үйлдвэрийн 4.0 нь компаниудын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, сайжруулах, түгээх аргад хувьсгал хийж байна. Үйлдвэрлэгчид зүйлсийн интернэт (IoT), үүлэн тооцоолол ба аналитик, хиймэл оюун ухаан, машин сургалт зэрэг шинэ технологийг үйлдвэрлэлийн байгууламж болон үйл ажиллагааныхаа явцад нэгтгэж байна.

Эдгээр ухаалаг үйлдвэрүүд мэдээлэл цуглуулж, дүн шинжилгээ хийж, илүү сайн шийдвэр гаргах боломжийг олгодог дэвшилтэт мэдрэгч, суурилагдсан программ хангамж, робот техникээр тоноглогдсон байдаг. Үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааны өгөгдлийг ERP, ханган нийлүүлэлтийн сүлжээ, харилцагчийн үйлчилгээ болон бусад аж ахуйн нэгжийн системүүдийн үйл ажиллагааны өгөгдөлтэй хослуулж, өмнөх хаалттай мэдээллээс харагдах байдал, ойлголтын цоо шинэ түвшинг бий болгосноор илүү өндөр үнэ цэнийг бий болгодог.

Энэхүү дижитал технологиуд нь автоматжуулалтыг нэмэгдүүлэх, урьдчилан таамаглах засвар үйлчилгээ, үйл явцын сайжруулалтыг өөрөө оновчтой болгох, юуны түрүүнд үйлчлүүлэгчдэд урьд өмнө боломжгүй байсан үр ашиг, хариу үйлдэл үзүүлэх боломжтой шинэ түвшинд хүргэж байна.

Аж үйлдвэрийн 4.0-ийн үзэл баримтлал, технологийг бүх төрлийн аж үйлдвэрийн компаниуд, түүний дотор салангид болон процессын үйлдвэрлэл, түүнчлэн газрын тос, байгалийн хий, уул уурхай болон бусад үйлдвэрлэлийн сегментүүдэд ашиглаж болно. Аж үйлдвэрийн дөрөв дэх хувьсгал нь үнэ цэнийн сүлжээн дэх бизнес, хэрэглэгчид, оролцогч талуудад бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг илүү хялбар хүртээмжтэй, дамжуулах боломжтой болгож чадна. Урьдчилсан мэдээллээс харахад 4IR технологийг амжилттай өргөжүүлэх нь нийлүүлэлтийн сүлжээг илүү үр ашигтай, ажлын цагийг илүү бүтээмжтэй болгож, үйлдвэрийн хог хаягдлыг багасгаж, ажилчид, оролцогч талууд болон хэрэглэгчдэд тоо томшгүй олон давуу талтай болохыг харуулж байна.

Хөгжиж буй орнууд үйлдвэрлэл сул байвал Аж үйлдвэрийн 4.0-ийг өргөнөөр нэвтрүүлэх боломжгүй. Улс орнууд илүү технологийн дэвшилтэт салбар руу үйлдвэрлэлээ төрөлжүүлэх хэрэгтэй. Боломжит салбаруудыг дэмжих, инновацын тогтолцоог бэхжүүлэх, шинжлэх ухаан, мэдээллийн технологийн бодлого болон нийгэм, эдийн засгийн бусад бодлого хоорондын уялдаа холбоог бий болгох, энэ үйл явцад оролцооны хандлагыг хангахад төр чухал үүрэгтэй. Мөн засгийн газрууд интернэтийн хямд, өндөр чанартай хандалтыг дэмжиж, бизнесийн салбарт, тэр дундаа ЖДҮ-д дижитал ур чадварыг хөгжүүлэх ёстой. Тэд мөн аж үйлдвэрийн 4.0-ийг үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэхэд шаардлагатай нөхцөлийг бүрдүүлэх ёстой.

Үүнд, Аж үйлдвэрийн дөрөв дэх хувьсгалыг уялдуулан нэвтрүүлэхэд чиглэсэн үндэсний стратеги боловсруулах, технологийг хөгжүүлэхэд оролцоотой хандлагыг институцижүүлэх олон талт механизмыг бий болгох, технологи, ноу-хаугийн дамжуулалтыг хурдасгах олон улсын хамтын ажиллагааг бий болгох зэрэг мөн багтана. Аж үйлдвэрийн дөрөв дэх хувьсгалыг нэвтрүүлэхийн тулд засгийн газар хувийн хэвшлийн мэдлэгийг дээшлүүлэх, хөрөнгө оруулалтыг дэмжих, өндөр технологийг нэвтрүүлэх санхүүжилтийг хөнгөвчлөх ёстой. Мөн бодлого боловсруулагчид худалдааны хэв маяг, дэлхийн нэмүү өртгийн сүлжээн дэх өөрчлөлтүүд болон тэдгээр нь тэдний ажиллах хүчинд хэрхэн нөлөөлж байгааг харгалзан үзэх ёстой [1].

Мэдээллийн технологийн салбарт жижиг, дунд бизнесийн гүйцэтгэх үүрэг

Сүүлийн жилүүдэд технологид суурилсан гарааны бизнесүүд олноор төрөн гарч байна. Эдгээр нь дижитал эриний аж ахуйн нэгжүүд бөгөөд дотоодын төдийгүй дэлхийд гарах томоохон компаниудын эхлэл байдгаараа онцлогтой. Жишээлбэл Google, Amazon, Alibaba гэх мэт. Гарааны бизнесүүдийн онцлог нь эрч хүчтэй, шинэлэгч байдаг. Тэд жижиг, дунд үйлдвэр (ЖДҮ) болж үйл ажиллагаагаа үргэлжлүүлдэг боловч уламжлалт ЖДҮ-ээс ялгаатай тул засгийн газар болон бусад тоглогчдоос тодорхой дэмжлэг шаарддаг.

Технологийн гарааны бизнес нь шинэ, шинэлэг технологид суурилсан бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг зах зээлд гаргаж ирдэг залуу бизнес эрхлэгчид юм. Тэд хэрэглэгчид болон бизнесүүдэд шийдлийг санал болгодог ба ихэвчлэн бидний мэдэхгүй, анзаараагүй байсан асуудлууд руу ордог. Гаргаж ирсэн бизнесийн загвар нь ихэвчлэн өргөжүүлэх боломжтой байдаг тул бий болгосон шийдлүүдийг интернэтээр санал болгож, үйлчлүүлэгчдийн өргөн хүрээг хамарч чаддаг тул үйл ажиллагаа хурдан өргөжиж болно гэсэн үг юм. Австрийн эдийн засагч “Шумпетерийн хэллэг”-ээр бол гарааны бизнесүүд бүтээлч сэтгэлгээгээр хандаж шинэлэг үйлчилгээ, бизнесийн шинэ загваруудаар дамжуулан бизнесийн ертөнцийг хувьсган өөрчилдөг.

Tesla, SpaceX зэрэг хувьсгал хийсэн гарааны бизнесийг эс тооцвол гарааны бизнесүүд нь биет бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэггүй, харин илүү ур чадварт тулгуурласан, биет хөрөнгөгүй шахам байдаг. Гарааны бизнес эрхлэгчид үнэ цэнтэй ур чадвартай, сэргэлэн цовоо, шинийг санаачилж, аж ахуйн нэгжид үнэ цэнэ нэмэх боломжийг бүрдүүлдэг. Энтрепренёрууд буюу үүсгэн байгуулагчид нь том сэтгэж, санаагаа хөгжүүлэхийн төлөө тууштай байдаг.

Гарааны бизнесүүд нь ЖДҮ эрхлэгчдийн маш бага хувийг бүрдүүлдэг. 2020 онд дэлхийн хэмжээнд 213 сая ЖДҮ үйл ажиллагаа явуулж байгаагаас 1.35 сая (1%-иас бага) нь технологийн гарааны бизнес байжээ. Гэсэн хэдий ч томрох боломж, авчирсан шинэлэг зүйлийнхээ ачаар тэд бодлого боловсруулагчдын анхаарлыг татдаг. Эдгээр нь уламжлалт ЖДҮ-ээс ялгаатай бөгөөд засгийн газар болон гарааны бизнесийн өргөн хүрээний экосистемээс тодорхой бодлого, хөтөлбөрийн дэмжлэг шаарддаг.

Гарааны бизнес болон ЖДҮ-ийн хооронд бодлогын түвшинд авч үзэхүйц таван том ялгаа байдаг. Үүнд:

Нэгдүгээрт, Ихэнх технологийн гарааны бизнесүүд дижитал бөгөөд интернэт болон платформ технологид анхаарлаа төвлөрүүлж, финтек, цахим худалдаа, агротехник, ногоон технологи болон бусад олон шинэ салбаруудыг бий болгосон. Саяхан Ковид-19 цар тахал нь эрүүл мэндийн технологи (телемедицин, эрүүл мэнд), edutech (онлайн сургалт) болон бизнесийн харилцаа холбоог (телемедицина, хурал хийх) дэмждэг шийдлүүдэд томоохон түлхэц өгсөн. Бодлогын хувьд засгийн газар хувийн хэвшлийн тоглогчдыг хүртээмжтэй, хямд өртөгтэй бөгөөд хувийн нууц, оюуны өмчийг хамгаалсан хүчирхэг дижитал дэд бүтцийг бий болгох, дэмжих шаардлагатай.

Хоёрдугаарт, Гарааны бизнест зээл бус харин тэвчээртэй хөрөнгө оруулагчид хэрэгтэй. Оруулсан хөрөнгө нь хүү, эргэн төлөлтөөр төлөгдөх ёстой боловч гарааны бизнесүүд эхний шатандаа бага эсвэл огт орлогогүй байдаг. Тэд загварчлал гаргах, хөгжүүлэхэд анхаарлаа хандуулж, амжилтад хүрсэн эсэхээс үл хамааран олон жилийн турш алдагдалтай ажилладаг. Жишээ нь, Твиттер 2006 онд байгуулагдсан цагаасаа эхлээд 2017 оныг хүртэл алдагдалтай ажиллаж байв. Эсрэгээрээ уламжлалт ЖДҮ нь үйлдвэрлэлийг (хөрөнгийн тоног төхөөрөмж, хангамж, бараа материал) шууд дэмжих санхүүжилтийг шаарддаг бөгөөд энэ нь эргээд орлого бүрдүүлдэг. Тиймээс гарааны бизнесүүдэд өөрийн хөрөнгө, буцалтгүй тусламжийн санхүүжилт илүү тохиромжтой. Өгөөжөө илүү урт хугацаанд олгодог тул илүү "тэвчээртэй" гэж тодорхойлдог. Энэ ялгааг хүлээн зөвшөөрснөөр засгийн газрууд венчур болон анжел хөрөнгө оруулагчдад ойлгомжтой, дэмжлэг үзүүлэх, татвар багатай зохицуулалтын орчныг бүрдүүлж чадна. Тэд мөн хамтарсан хөрөнгө оруулалт хийх хувийн венчур хөрөнгийг нөхөж болно. Нэмж дурдахад, ирээдүйтэй санаануудыг эхний шатанд буцалтгүй тусламжаар дэмжих боломжтой. Олон засгийн газрууд буцалтгүй тусламж олгодог боловч энэ нь сайн арга эсэх талаар маргаантай байдаг.

Гуравдугаарт, Гарааны бизнес эрхлэгчдэд эрт үед нь дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээ хэрэгтэй. Цахиурын хөндий, Нью-Йорк, Лондон, Бээжин, Бостон нь дижитал дэд бүтэц, венчурын санхүүжилтээр хангаад зогсохгүй хууль эрх зүй, нягтлан бодох бүртгэл, хүний нөөцийн удирдлага болон бусад салбарт хялбар нэвтрэх боломжийг дэмждэгээрээ дэлхийн шилдэг таван гарааны бизнесийн экосистем юм. Гарааны бизнесүүд бизнесээ явуут дундаа гэж болохоор, шуурхай

бүртгүүлдэг бөгөөд хурдан өргөжин тэлэхийн тулд дээрх бүртгэлүүдийг эрт шийдвэрлэх шаардлагатай байдаг. Бүтээгдэхүүний ангилал хараахан гараагүй байгаа шинэлэг шийдлүүдийг бүртгэхэд хууль эрх зүйн дэлгэрэнгүй зөвлөмж шаардлагатай.

Дөрөвдүгээрт, Гарааны бизнес эрхлэгчдийн технологийн авьяасыг инкубатор болон хурдасгуур хөтөлбөрүүдээр бизнес болгон хөгжихөд нь дэмжлэг үзүүлэх шаардлагатай. Гарааны бизнес нь технологид бүтээлчээр ханддаг үүсгэн байгуулагчдын шинэлэг санаанаас эхэлдэг. Гэсэн хэдий ч тэд бизнесээ хэрхэн явуулах талаар ихэвчлэн туршлагагүй байдаг. Уг санааг зах зээлд борлуулах боломжтой бүтээгдэхүүн, ашиг орлоготой аж ахуйн нэгж болгон төлөвшүүлэх хэрэгтэй. Үүний тулд инкубатор, хурдасгуур чухал байдаг. Эдгээр нь зөвлөгөө өгөх, сургалт явуулах, танилын сүлжээ үүсгэх, зөвлөх үйлчилгээ үзүүлдэг, заримдаа ажлын байраар хангадаг хөтөлбөрүүд юм. Зарим нь “seed” (эхлэлийн) санхүүжилтийг санал болгодог бол зарим нь боломжит хөрөнгө оруулагчидтай холбож өгдөг. Инкубаторууд болон хурдасгуурууд нь гарааны бизнес эрхлэгчдэд туршилт хийх, технологийн талаар санал авах, зах зээлд илүү тохиромжтой шинэ хувилбаруудыг хурдан, олон дахин туршихад тусалдаг. Засгийн газар инкубатор, хурдасгууруудыг байгуулж (эсвэл санхүүгийн хувьд дэмжиж) эдгээр нь ЖДҮ-д шаардлагатай бизнес хөгжүүлэх үйлчилгээнээс ялгаатай гэдгийг хүлээн зөвшөөрөх шаардлагатай.

Тавдугаарт, технологийн гарааны бизнест чадварлаг авьяас хэрэгтэй. Дижитал шинж чанартай учраас гарааны бизнесүүд шинжлэх ухаан, технологи, инженерчлэл, математикийн (STEM) чиглэлээр мэргэшсэн ажилтнуудыг шаарддаг. Авьяастай чадварлаг хүмүүсийг олж авах нь гарааны бизнес эрхлэгчдэд тулгарч буй гол сорилт бөгөөд засгийн газрууд чадварлаг төгсөгчдийн урсгалыг бий болгох боловсролын боломжоор хангах үүрэгтэй. Энэ хүний нөөцийн дутагдал нь зөвхөн нийлүүлэлтийн тал дээр биш. Цагаачлалын хатуу дүрэм, том фирмүүдтэй хүний нөөцийн төлөөх ширүүн өрсөлдөөн, технологийн төвүүдэд амьдрах өндөр өртөг зэрэг нь бас асуудал юм. Технологийн гарааны бизнес эрхлэгчдэд чадварлаг хүний нөөц татахад хялбар болгодог цагаачлалын хууль тогтоомж, ажилчдын нийгмийн халамж, татварын таатай зохицуулалт гэх мэт шинэлэг бодлого нь гарааны бизнесийг дэмжих экосистемийг бий болгох бүтээлч арга зам юм.

Засгийн газар ЖДҮ-ийг эдийн засагт оруулж буй чухал хувь нэмрийг нь дэмжих зорилгоор бодлого боловсруулагчид технологийн гарааны бизнесүүдэд тулгардаг өвөрмөц сорилтуудыг шийдвэрлэхэд дэмжлэг үзүүлэх экосистемийг бий болгож чадна [2].

Гарааны бизнесийн үндсэн шинж:

- Гарааны бизнес гэдэг нь дөнгөж эхэлж буй шинэ бизнес. Гарааны зарим бизнес амжилттай хөгждөг бол нөгөө хэсэг нь оршин тогтнож чадалгүй, үйл ажиллагаагаа зогсоодог.
- Гарааны бизнес нь юуны өмнө шинэ санаан дээр тулгуурладаг. Гарааны бизнес эрхлэгчид нь гол төлөв тухайн салбартаа ямар нэг шинэ санааг бизнес болгон хөгжүүлдэг.
- Гарааны бизнесийн бүхий л үйл ажиллагаа эхлэлийн шатандаа оршиж байдаг.
- Хөрөнгө оруулагчид хайх, түүнийг олох эсэхээс гарааны бизнесийн цаашдын амжилт ихээхэн хамааралтай.
- Богино хугацаанд шинэ санаа, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг нэвтрүүлдэг. Энэ нь гарааны бизнесийн амжилтын нэг гол нөхцөл юм. Хөрөнгө оруулагчид гарааны бизнесийн тодорхой төслөөс богино хугацаанд ашиг хүртэхийг эрмэлздэг.

Нөгөө талаар, бизнес нь удаан хугацаагаар гарааны бизнес хэвээр байх боломжгүй.

Гарааны бизнесийн амжилтын гол хүчин зүйл:

- Үүсгэн байгуулагчдын шинэ санаа, түүнийг бизнес болгон хөгжүүлэх чин эрмэлзэл, хүсэл тэмүүлэл, мэдлэг;
- Гарааны бизнес эрхлэхэд сайтар бэлтгэсэн байдал, үндэслэлтэй бизнес төсөл;
- Гарааны бизнес эрхлэх баг, хамт олны хөдөлмөр зүтгэл, нэгдэл, нягтрал;
- Гарааны бизнесийн төслийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэх чадвартай, харилцан туслалцаж ажиллах түншүүд;
- Гарааны бизнесийн санаа, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний шинэлэг байдал (инноваци), ялгагдах онцлог, оновчтой сурталчилгаа;
- Хөрөнгө оруулагч, хангалттай хэмжээний санхүүжилт олсон байдал.

Гарааны бизнесийн хөгжлийн үе шат:

- Эхлэлийн үе шат. Бизнесийн шинэ санааг хөгжүүлэх, зах зээлийн судалгаа хийх, техник-эдийн засгийн үндэслэл боловсруулах, бүтээгдэхүүний загвар, үйлчилгээний концепц гаргах, бизнес төлөвлөгөө бэлтгэх, хөрөнгө санхүүжилтийн эх үүсвэр олох гэх зэрэг үйл ажиллагаа явагддаг.
- Эхэн үе шат. Бизнесийн шинэ санааг туршин хэрэгжүүлэх, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг зах зээлд эхлэн гаргаж бизнесийн үйл ажиллагаа эхлүүлэх үе шат.
- Дунд шат. Бизнес тогтвортой болж, компанийн үйл ажиллагаа жигдрэн, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ нэмэгдэж, зах зээлд эзлэх байр суурь бэхжинэ.
- Сүүлийн шат. Компанийн үйл ажиллагаа бүрэн тогтворжиж, гарааны бизнесийн шатнаас гарна. Цаашид хөрөнгийн зах зээлд нээлттэй хувьцаа гаргах боломжтой [32].

Гарааны бизнес нь үе шатаар дамжин зах зээлд шинэ санаа санаачилга гаргаж, эдийн засгийн тогтвортой аж ахуйн нэгж болон тогтворждог. Томоохон аж ахуйн нэгжийн ашиг орлогыг нэмэгдүүлдэг зүйл бол шинэ гарааны компаниуд юм. Гарааны бизнесүүд жижиг байдаг учраас тэд материаллаг ба материаллаг бус нөөцийн дутагдалтай байдаг. Санхүүгийн болон хүний нөөцийн хувьд дутагдалтай байдал нь инновацийн шинэ процессыг хөгжүүлэхэд том саад болдог [32].

Гарааны бизнесийн экосистем нь ур чадвар, нягтрал, соёл, хөрөнгө, хууль, эрх зүй гэсэн үндсэн таван орцоос бүрддэг. Экосистемийн орцыг тус бүрээр авч үзвэл:

- *Ур чадвар.* Хөдөлмөрийн зах зээлийн уян хатан байдлыг ханган, өөр өөр ур чадвар, мэдлэг туршлага бүхий хүмүүсийг татан төвлөрүүлэх, хамтын ажиллагаа, харилцаа холбоо үүсгэх, хөгжүүлэх замаар урт хугацаанд хүмүүн капитал бий болгох
- *Нягтрал.* Олон төрлийн бизнесийн төвлөрөл үүсгэх, бизнесийн зөвлөхүүдийн сүлжээг бий болгох, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр уг салбарын талаарх ойлголт, мэдээллийг түгээх, эрдэмтэн судлаачдыг бизнес эрхлэгчидтэй холбох гэх мэт.
- *Соёл.* Гарааны бизнесийн өвөрмөц соёлыг бий болгох, бизнес эрхлэгчдийн ур чадвар, хамтын ажиллагааг хөгжүүлж, амжилттай энтрепренерүүдийн жишээг олон нийтэд түгээж, уналт, алдаа нь гарааны бизнес эрхлэлтэд зайлшгүй тулгардаг зүйл гэдгийг ухамсарлуулан ойлгуулах, даван туулах арга зам байдгийг харуулах нь гарааны бизнес ирээдүйн амжилтад хүрэх нэг гол нөхцөл бодлог.
- *Капитал.* Засгийн газрын зүгээс хөрөнгө оруулагчдыг гарааны бизнесийн салбарт татан оруулж, баялгаа шилжүүлэх, эдийн засгийг идэвхжүүлэхэд

дэмжлэг үзүүлэх дэд бүтэц бий болох, гарааны бизнесийг хөрөнгөтэй холбох арга механизмыг илүү хялбар болгож өгөх шаардлага тавигдана.

- *Хууль, эрх зүй.* Хөрөнгө оруулалтыг татаж, өндөр эрсдэл бүхий энэхүү салбарт капиталын нөөцийг нэмэгдүүлэхийн тулд татварын оновчтой тогтолцоог бий болгож, хууль эрх зүйн таатай орчныг бүрдүүлэн тогтвортой байдлыг хангах шаардлагатай.

Дижитал эдийн засгийн тухай

Мэдээллийн салбар, ялангуяа мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн салбар нь дижитал шилжилтийн үндэс суурь болдог. Энэ үзүүлэлт нь хөдөө аж ахуйн бус бизнесийн салбарын бусад үйл ажиллагаатай харьцуулахад мэдээллийн салбарын хөдөлмөрийн бүтээмжийг хэмждэг. Энэ нь эдийн засгийн өсөлт, өрсөлдөх чадвар, амьжиргааны түвшинд мэдээллийн салбаруудын харьцангуй нөлөөллийн үзүүлэлт юм.

Технологийг хэрхэн зохицуулах, дижитал дэд бүтцэд хэдий хэмжээний татаас олгох, бизнес эрхлэгчид ямар төрлийн шинэ дижитал саналуудыг бий болгох зэрэг асуултын хариулт нь дижитал эдийн засгаас олж авсан жинхэнэ үр өгөөжийг ойлгохоос хамаарна.

Дижитал эдийн засаг гэдэг нь дижитал мэдээлэл, мэдлэгийг үйлдвэрлэлийн гол хүчин зүйл болгон ашигладаг өргөн хүрээний эдийн засгийн үйл ажиллагааг хэлнэ. Интернэт, үүлэн тооцоолол, том өгөгдөл, финтек болон бусад шинэ тоон технологийг дижитал хэлбэрээр мэдээлэл цуглуулах, хадгалах, дүн шинжилгээ хийх, хуваалцах, нийгмийн харилцааг өөрчлөхөд ашигладаг. Дижитал технологи нь инновацыг идэвхжүүлж, ажлын байр, эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлэхэд эдийн засгийг дижиталчилснаар ашиг тус, үр ашгийг бий болгодог. Дижитал эдийн засаг нь нийгмийн бүхий л салбарт нэвтэрч, хүмүүсийн харилцан үйлчлэлд нөлөөлж, социологийн өргөн хүрээтэй өөрчлөлтүүдийг авчирдаг.

Азийн дижитал өөрчлөлт аль хэдийн бүс нутгийн эдийн засагт асар их нөлөө үзүүлж байна. Ази тивийн цахим худалдааны гүйлгээ нь Алибаба, Тенсент зэрэг компаниуд хурдацтай хөгжиж байгаа Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс (БНХАУ) тэргүүтэй дэлхийн бизнесээс хэрэглэгч рүү (B2C) зах зээлийн 25 хувийг эзэлдэг. БНХАУ-ын жижиглэн худалдааны цахим худалдааны зах зээлийн гүйлгээний хэмжээ 2013 онд 1.32 их наяд юань байсан бол 2016 онд 5.33 их наяд юань болж, 2017 онд 7.57 их наяд юань болж өссөн байна.

Санхүүгийн технологи нь Азид санхүүгийн үйлчилгээг хүргэх, ялангуяа төлбөр, зээлийг хөнгөвчлөх шинэ арга замыг бий болгосон. Энэ нь хөгжиж буй Азийн олон оронд санхүүгийн хүртээмжийг бий болгосон. 2015 онд Ази дахь финтект суурилсан зээлийн хэмжээ 102.8 тэрбум ам.долларт хүрч, технологийн тархалт нь төлбөрийн системийн үр ашгийг улам дээшлүүлж, дэлхийн хамгийн том төлбөрийн зах зээл болох Азийн байр суурийг бэхжүүлсэн. Цаашлаад дижитал, сүлжээ, ухаалаг мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи нь орчин үеийн эдийн засгийн үйл ажиллагааг илүү уян хатан, ухаалаг болгох боломжийг олгодог.

Улс орнууд энэхүү дижитал шилжилтээс ашиг хүртсээр байгаа ч дижитал эдийн засгийг ойлгох нь нарийн төвөгтэй байдлаасаа болоод бэрхшээлтэй хэвээр байна. Дижитал шилжилт нь зөвхөн том өгөгдөл, дижитал платформууд төдийгүй эдгээр дэвшилтэт технологийг инновац, шинэ бизнесийн загвар, процесс, ухаалаг бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний боломжийг нэмэгдүүлэхийн тулд хэрхэн ашиглах тухай

юм. Цаашлаад дижитал эдийн засаг нь зах зээлийг либералчлах, худалдааны саад тотгорыг багасгах урт хугацааны чиг хандлагын дагуу бүс нутгийн бизнесүүдэд орон нутгийн бизнесээс холдож, дэлхийн хэмжээнд шилжих боломжийг олгож байна.

Гэсэн хэдий ч дижитал ур чадварын зөрүүтэй байдал нэмэгдэж, зохицуулалтын түвшин, дэд бүтцийн ялгааг харгалзан дижитал эдийн засгийн давуу талыг бүрэн ашиглаж чадахгүй байна. Иргэд дижитал төхөөрөмж дутагдалтай, үндэсний хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн танилт баталгаажуулалтын хэлбэр, нийгэм эдийн засгийн саад бэрхшээл зэргээс шалтгаалж үндсэн онлайн данс руу нэвтрэх боломжгүй байсаар байна. Дижитал эдийн засагт илүү их оролцоог бий болгохын тулд хүн амын хүртээмж, хүлээн авах чадварын ялгааг нарийн ойлгох хэрэгтэй. Дижитал шилжилт эрчимжиж байгаа энэ үед итгэлцэл, нууцлал, ил тод байдалтай холбоотой шинэ асуудлуудыг мөн шийдвэрлэх хэрэгтэй байдаг [3].

Монголын мэдээлэл технологийн үйлдвэрлэлийн хөгжил олон улсад

НҮБ-аас 2 жил тутамд “Цахим засаглалын хөгжлийн индекс”-ийг шинэчлэн гаргадаг. Монгол Улсын хувьд 2018, 2020 онуудад зарлагдсан индексээр НҮБ-ын гишүүн 193 орноос 92 дугаар байранд орж байсан бол 2022 онд энэ байр урагшилж 74 дүгээр байранд орж, цахим засаглалын хөгжлийн индексээр 18 байр урагшилсан.

Дэлхийн 190 сонгогдсон хотуудад үндэсний болон бүс нутгийн түвшинд бизнес эрхлэлтийн зохицуулалт, тэдгээрийн хэрэгжилтийг бодитойгоор хэмждэг Дэлхийн банкны “Бизнес эрхлэлт”-ийн 2020 оны тайланд манай улс 81-р байранд жагссан.

Дэлхийн оюуны өмчийн байгууллагаас жил бүр гаргадаг улс орнуудын инновацын чадавх, амжилтаар нь эрэмбэлдэг “Дэлхийн инновацын индекс”-ээр 2023 онд 132 улсаас 68-р байранд жагсаж, 3 байр урагшилсан. Инновацын дүр зургийг аль болох бүрэн дүүрэн гаргахаар төлөвлөх тус индекс нь эдийн засаг бүрийн улс төрийн орчин, боловсрол, дэд бүтэц, мэдлэгийн бүтээн байгуулалт зэрэг 80 орчим үзүүлэлтийг багтаасан байдаг ба манай улсын хувьд хүмүүн капитал, дэд бүтэц, бизнесийн боловсронгуй байдал зэрэг үзүүлэлтээрээ дундаж байгаа хэдий ч, хамгийн доогуур жагсаж буй үзүүлэлт нь зах зээлийн боловсронгуй байдал буюу зээл, хөрөнгө оруулалт, худалдаа, төрөлжилт, зах зээлийн цар хүрээгээрээ 101-т жагсаж байна. Энэ нь манай улс инновац, нэмүү өртөг шингэсэн бизнес эрхлэлтийн хууль эрх зүйн таатай орчин бүрдээгүй байгаатай холбон ойлгож болох юм.

Дэлхийн өрсөлдөх чадварын төв болон Эдийн засгийн бодлого, өрсөлдөх чадварын судалгааны төвөөс гаргадаг “Дэлхийн өрсөлдөх чадварын жилийн тайлан-2023”-т Монгол улс Монгол Улс өрсөлдөх чадварын үзүүлэлтээр тайланд хамрагдсан 64 улсаас 62-т эрэмбэлэгдэж, өмнөх оноос 0.64 оноогоор буурч 1 эрэмбэ ухарсан. Тус тайланг 64 улсын өрсөлдөх чадварыг эдийн засгийн тамир тэнхээ, засаглалын үр ашиг, бизнесийн байгууллагын ашигт ажиллагаа, дэд бүтэц гэсэн үндсэн 4 хүчин зүйл, 20 дэд бүлэг, нийт 335 шалгуур үзүүлэлтээр харьцуулан хэмжсэн, хамгийн дэлгэрэнгүй, нарийвчилсан судалгаа юм.

Монголын гарааны бизнесийн экосистемийн өнөөгийн байдал

Гарааны бизнесийн экосистемийн зорилго нь дэлхийн өртгийн сүлжээнд өрсөлдөх чадвар бүхий технологид суурилсан гарааны бизнесийг гаргах, хөгжүүлэх юм. Дэлхий даяар гарааны бизнесийг үүсгэн байгуулагчид болон хөрөнгө оруулагч нар тэрбум долларын үнэлгээтэй гарааны бизнес болох боломжийг нэмэгдүүлсэн хамгийн шилдэг экосистемийг хайж байдаг. Ийм шилдэг гарааны бизнесийн

экосистемийн бодлого боловсруулагчид гарааны бизнесийн эдийн засгийн үр ашгийг нэмэгдүүлэх бодлогын таатай орчныг бүрдүүлэхээр хоорондоо өрсөлдөж байдаг.

Монгол улсын мэдээллийн технологийн гарааны бизнесийг үүсэл хөгжлийн хувьд авч үзвэл, 2003 онд Мэдээлэл технологийн үндэсний парк нь “Мэдээллийн технологийн салбарын шинэ санаа, санаачилгыг шинэ бүтээгдэхүүн үйлчилгээ болгон хувиргах, шинэ хэрэгцээг эрж олох, шинэ технологид суурилсан бизнесийг хөгжүүлэхээр шинээр байгуулагдаж буй залуу компаниуд болон бизнес эхлэн эрхлэгчдэд урамшууллын таатай орчин бүрдүүлэн ололт амжилт, өсөлтийг нь хурдасгахад цаг хугацааны болон хөрөнгө оруулалт, менежментийн бусад иж бүрэн дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх замаар санхүүгийн болон үйл ажиллагааны хувьд тогтворжсон, дотоод гадаадын зах зээлд өрсөлдөх чадвартай компани болох эхний чадавхтай болтол нь торниулан бойжуулах” зорилготой, программ хангамжийн чиглэлээр бизнес эрхлэгчдийг элсүүлэх бодлого барьж, “Мэдээллийн технологийн инкубаторт элсэх иргэн ба компаниудыг сонгон шалгаруулах журам” боловсруулан баталсан. Тус журам батлагдсанаар анх 2003 оны 9 сард инкубаторын анхны элсэлтийг зохион байгуулж, нийт 23 аж ахуйн нэгж, хувь хүн хүсэлт гаргаснаас, 11 аж ахуйн нэгж болон 2 иргэнийг сонгон шалгаруулж элсүүлсэн. 2022 оны байдлаар инкубаторт бойжиж буй 12 компанийн үйл ажиллагааны чиглэлийн хувьд контент хөгжүүлэлт 58%, сошиал маркетинг 23%, аппликэйшн хөгжүүлэлт 10%, систем хөгжүүлэлт 9% байна.



Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн хороо

Зураг 1. МХХТ-ийн үйлчилгээ үзүүлж буй идэвхтэй бизнес эрхлэгчдийн тоо

Өнөөгийн мэдлэгийн эдийн засагт инновац болон мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл нь улс орны эдийн засгийн хөгжлийн тулгуур болж байна. Гарааны буюу технологийн гарааны бизнес нь хөдөлмөрийн зах зээлд шинэ ажлын байр бий болгож, бизнесийн орчинд эрчимтэй өрсөлдөөн үүсгэж буйгаараа орчин үеийн эдийн засгийн хамгийн чухал ойлголт юм. Сүүлийн жилүүдэд дэлхийн өндөр хөгжилтэй улс орнууд мэдлэгийн эдийн засгийг амжилттай хөгжүүлж, эдийн засгийн өсөлтийг

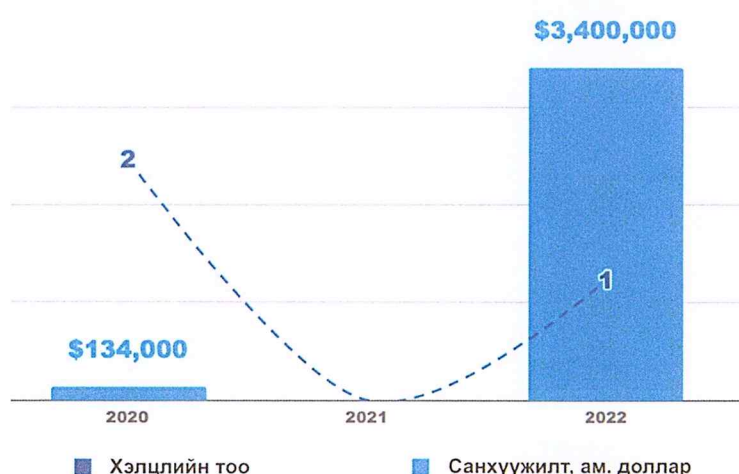
хурдасгах, инновацын үйл ажиллагаанд оролцогчдын үр дүнтэй нягт хамтын ажиллагааг өргөжүүлэн, хөгжүүлж, инновац, өндөр технологид суурилсан, нэмүү өртөг шингээсэн, мэдлэгт суурилсан мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл болон үр ашигтай энрепренёршигийг дэмжих тогтолцоог бүрдүүлэхэд ихээхэн анхаарч байна. Өнөөдөр Монгол улсад мэдээллийн технологийн бизнес эрхлэлт болон энтрепренёруудын тоо хурдтай нэмэгдэж байгааг үйл ажиллагаа идэвхтэй эрхэлж буй хуулийн этгээдийн тоо хэмжээнээс харах боломжтой (Зураг 1).



2023 оны СтартапБлинкийн Гарааны бизнесийн экосистемийн дэлхийн индексээр Монгол Улс шилдэг 100-д багтаж 79-р байранд жагсаж 2 байраар урагшилсан (2020 оноос хойш 7 байраар урагшилсан) амжилтыг үзүүлээд байна.

Төв Азийн бүс нутгийн эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүсийн зургаан улс 51-100-д багтаж, Гүрж, Казахстан, Монгол, Азербайжан, Киргиз улс энэ онд ахиц дэвшил гаргасан нь энэ бүс нутагт ихээхэн эерэг өөрчлөлтүүд гарч буйг тус тайланд онцолжээ.

- 2023 онд Монгол Улс байр сууриа 2 шат ахиулж, дэлхийн хэмжээнд 79-т жагсаж, Азидаа 16-р байраа хадгаллаа.
- Монгол Улс Төв Азийн бүс нутгийн эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бизнесийн бүс дэх хамгийн өндөр чансаатай тав дахь орон хэвээр байна.
- Улаанбаатар хот 24 шат ахиж 448-д бичигдэж, гурав дахь жилдээ эерэг эрч хүчээ хадгалсаар байгаа Монгол улсын цорын ганц хот юм.
- Улаанбаатар Төв Азийн бүс нутгийн эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бизнесийн бүс нутагт Хятадаас бусад хотуудын жагсаалтын 8-д ордог.



Монголын гарааны бизнесийн экосистем хөгжиж байгаа ч орон нутгийн эдийн засагт томоохон нөлөө үзүүлж, өөрчлөх боломжтой бөгөөд хөрөнгө оруулалт, хүмүүн капитал, дижитал холболтын өсөлт нь Зүүн Азийн энэ улсад хөдөө аж ахуй, уул уурхайгаас олсон ашгаа бататгаж, мэдээллийн технологийн эрэлт хэрэгцээг ашиглан Улаанбаатар хотод

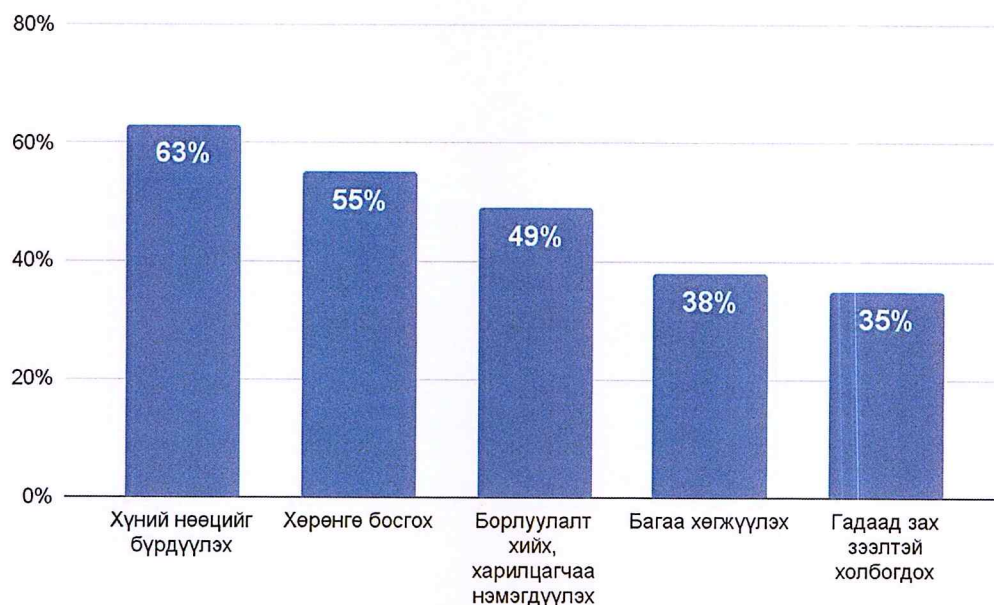
гарааны бизнесийн экосистемийг бий болгох боломжийг бүрдүүлж байна. Монголын гарааны бизнесийн чанар тун удахгүй инновацаараа тэргүүлэх улс болох талаар тус тайланд онцолжээ.

Түүнчлэн, Ковид-19 цар тахал гарахаас өмнө дижитал реформыг эхлүүлж байсан бол хямралын үеэр энэхүү үйл явц хурдсаж, үүний үр дүнд Эстони улсын цахим засаглалын загварыг дагаж E-Mongolia платформыг олон нийтийн хэрэглээнд нэвтрүүлсэн. Тус шинэчлэл нь хүнд суртлыг багасгах, ил тод байдлыг сайжруулах, илүү хурдан үйлчилгээ үзүүлэхэд чиглэгддэг бөгөөд гарааны бизнесийн үйл ажиллагаанд ч ашигтай байж болох талаар тайланд дурдсан байна.

Нийслэл Улаанбаатар хотод хүн амын дийлэнх нь амьдардаг бөгөөд гарааны бизнесийг дэмжигч хэд хэдэн байгууллагууд идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд shopru.mn, TomYo Edtech, Chimege-г онцлох гарааны бизнесүүд амжилттай үйл ажиллагаагаа эрхэлж байна. Монголын гарааны бизнесийн экосистемд биет дэд бүтэц, санхүүгийн хүртээмжийн хувьд хэд хэдэн сорилт тулгарсан хэвээр байгаа хэдий ч, Монголын засгийн газар бизнес эрхлэлтийн өсөлтийг идэвхтэй дэмжиж, инновацыг улс орны өсөлтийн томоохон хөдөлгүүр гэж нэн тэргүүнд тавьж буйг СтартапБлинк тайландаа шигтгэжээ [4].

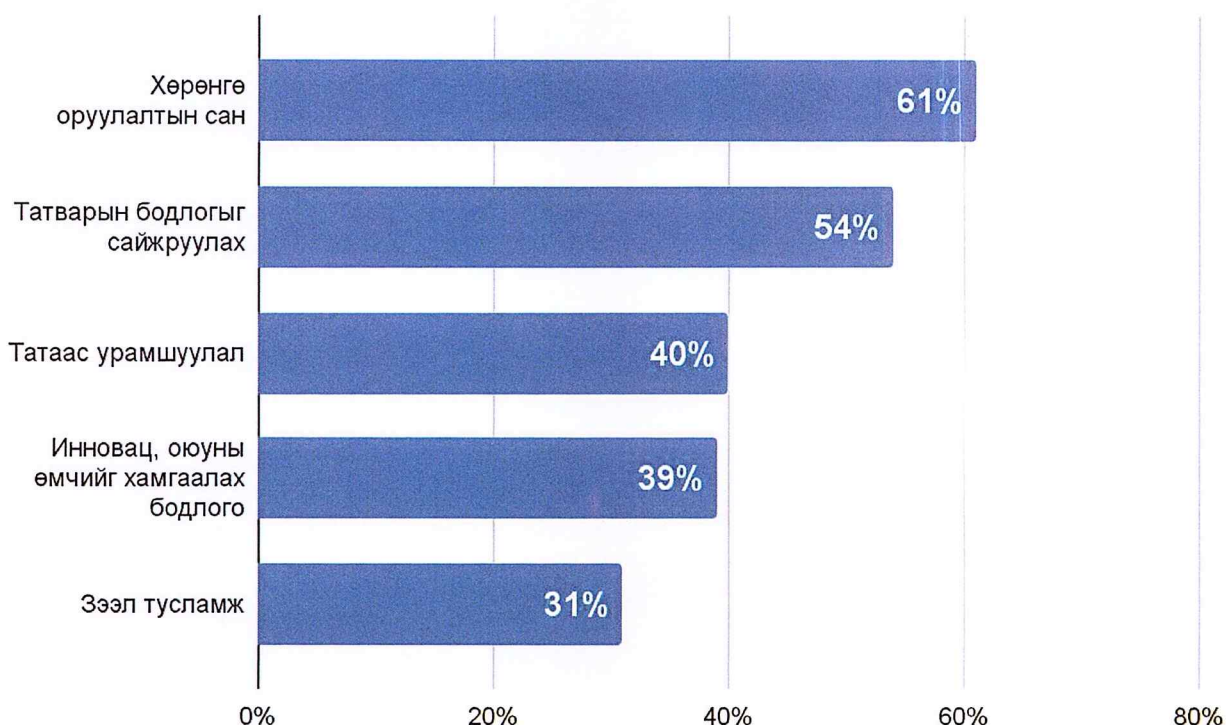
2022 онд Жайка, KITE, MMCG байгууллагуудаас гаргасан Монголын гарааны бизнесийн экосистемийн судалгааны тайланд гарааны бизнес эрхлэгчдээс судалгаа авч үр дүнг нэгтгэн танилцуулсан. Тус тайланд Монгол улсын гарааны бизнесийн экосистемийн нийт үнэлгээ дунджаар дор хаяж 452 тэрбум төгрөг байгаа бөгөөд нийт 96 тэрбум төгрөгийн хөрөнгийг гарааны бизнес эрхлэгчид босгосон байна. Судалгаанд оролцсон гарааны бизнес эрхлэгчид нийт 60 тэрбум төгрөгийн орлого олсон бөгөөд 1318 ажлын байрыг бий болгосны 717 нь бүтэн цагийн ажлын байр байна.

Монгол улсын гарааны бизнесийн экосистем нь харьцангуй залуу бөгөөд гарааны бизнесүүд дунджаар 3.6 жил үйл ажиллагаа явуулж байгаагийн 63% нь сүүлийн 3 жилд үйл ажиллагаагаа эхлүүлжээ. 90% нь Улсын бүртгэлийн ерөнхий газарт бүртгэлтэй байна. Гарааны бизнесүүд нийт 137 оюуны өмч бүртгүүлснээс 10 нь олон улсад бүртгэгдсэн ба бүгд зах зээлд нэвтэрсэн байна. Гарааны бизнесийн үүсгэн байгуулагчид нь маш сайн боловсрол эзэмшсэн байгаагаас 48% нь дээд боловсролтой, 44.6% нь STEM-н чиглэлтэй байна. Үүсгэн байгуулагчид дунджаар 2.4 гарааны бизнес үүсгэн байгуулсан бөгөөд хангалттай мэргэжлийн ур чадвар, туршлагатай байна. Гэсэн хэдий ч гарааны бизнес экосистемийн хувьд цаашид хөгжихийн тулд асуудлуудыг шийдэх шаардлагатай ба эдгээрийн ихэнх нь хууль эрхзүйн орчныг өөрчлөх, төрөөс тогтвортой дэмжлэг үзүүлэхтэй холбоотой байна.



Эх сурвалж: Жайка, Монголын гарааны бизнесийн экосистемийн судалгааны тайлан, 2022

Зураг 2. Гарааны бизнесийн тулгамдсан асуудлууд



Эх сурвалж: Жайка, Монголын гарааны бизнесийн экосистемийн судалгааны тайлан, 2022

Зураг 3. Гарааны бизнесүүдийн хэрэгцээт дэмжлэг

Гарааны бизнес эрхлэгчид Монгол улсын экосистемийг хөгжиж байгаа гэж үзэж байгаа бөгөөд экосистемийн хөгжилд нөлөөлөх топ-5 хүчин зүйлийг тодорхойлсон. Үүнд боловсролтой ажиллах хүчин (68%), эдийн засгийн тогтвортой орчин (59%),

инновацийн түвшин (41%), хүн амын худалдан авах чадвар (34%), болон багийн гишүүдийн хүрэлцээ (29%) зэргийг нэрлэж байна.

Төрийн байгууллага инновацыг дамжуулах, кластераар хөгжих, бодлогын хувьд сайжруулах хэрэгтэй. Мөн түүнчлэн хөрөнгө оруулагчдын тоо цөөн байгаа нь гарааны бизнесийн хөгжилд тушаа болж байна. Гарааны бизнесийг хөгжүүлэхэд төрөөс тууштай дэмжих нь хамгийн чухал хүчин зүйл юм. Мөн төрийн оролцоо нь илүү таатай бодлогын орчныг бий болгож, сайн судалгааны үндсэн дээр хийгдэх ёстой гэж гарааны бизнес эрхлэгчид үзэж байна.

Түүнчлэн хөрөнгө оруулагчдын хомсдол нь гарааны бизнесийг хөгжүүлэхэд саад болж байна. Хандивлагчдын өнцгөөс харахад гарааны бизнесийн экосистемийг хөгжүүлэх засгийн газрын амлалт нь гарааны бизнесийн өсөлтийг хурдасгах гол хүчин зүйл юм. Мөн нааштай, сайтар судлагдсан бодлого, зохицуулалтыг бий болгох замаар төрийн үүрэг оролцоо чухал байх ёстой гэж үзэж байна. Засгийн газар гарааны бизнесийн экосистемийг хөгжүүлэхдээ хувийн хэвшлийн туршлагад тулгуурлан олон улсын хөрөнгө оруулагчдыг Монголд оруулж ирэхэд гол үүрэг гүйцэтгэх боломжтой юм.

Монголд гарааны бизнесийг Инновацийн тухай хуульд тодорхойлсон бөгөөд гарааны бизнесийн тухай ойлголтыг хязгаарлагдмал байдлаар тусгасан байна. Энэ хуульд байгаа гарааны бизнесийн тодорхойлолт хуучирсан, шинэчлэн найруулах шаардлагатай гэдгийг гарааны бизнес эрхлэгчид, судалгаа шинжилгээ болон төрийн байгууллагууд хүлээн зөвшөөрч байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй юм. Технологи хурдацтай хөгжиж байгаа өнөө үед хуульд заасан тайлбар хэтэрхий хоцрогдсон байна. Цаашилбал, гарааны бизнесийг дэмжихэд туслах инновацийн тэргүүлэх чиглэл болон салбаруудыг хараахан тодруулаагүй байна. Энэ нь аль хэдийн бие даан үйл ажиллагаа явуулж буй болон Засгийн газрын аливаа нэг бүтцэд тусгайлан оролцоогүй эсвэл орох хүсэлгүй гарааны бизнес эрхлэгчдийг хязгаарлах үр дагавартай юм.

Нэмж дурдахад гарааны бизнес гэсэн ойлголтыг захиргааны болон хууль тогтоомжийн түвшинд шинээр орж ирж буй бизнестэй андуурах явдал байна. “Стартап” гэдэг үг нь монгол хэл дээр ерөнхийдөө бүх анхан шатны бизнесийг илэрхийлдэг. Төрөөс гарааны бизнесийг дэмжих боломжийн талаарх асуудлыг хэлэлцэхэд энэ нь ихэвчлэн залуучуудын эрхэлж буй бизнес эсвэл өрхийн бизнесийг дэмжих асуудалтай холбогддог. Иймд бизнес эрхлэлт, инновац/технологид тулгуурласан гарааны бизнес гэсэн тодорхойлолтыг судалгаа, инновац, гарааны бизнесийг дэмжих чиглэлээр төрөөс баримталж буй тэргүүлэх чиглэлийн дагуу хууль тогтоомж, төрийн бодлогод тусгайлан оруулах шаардлагатай байна. Тодорхойлолтыг ингэж салгаж тодорхой болгосноор уламжлалт болон технологийн гарааны бизнесүүдэд зорилтот дэмжлэг үзүүлэх боломжтой болох юм [5].

Мөн түүнчлэн, гарааны бизнесийн экосистемийг хөгжүүлэхэд засгийн газрын үүргийг тодорхой болгож, дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх, технологийн гарааны бизнесийн экосистемийг дэмжих зорилгоор тусгайлсан хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх шаардлагатай байна.

Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийн нэр томъёоны тухай

Олон улсад түгээмэл хэрэглэгдэж буй доорх нэр томъёонууд Монгол Улсын хууль тогтоомжид тусаагүй эсвэл тухайн хууль тогтоомжийнхоо хүрээнд

хязгаарлагдмал тодорхойлогдсон байгаа тул олон улсын жишгийн дагуу шинээр тодорхойлох нь чухал байна.

Хүснэгт 1. Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийн нэр томъёоны тайлбар

Нэр томъёо	Монгол Улсын хууль тогтоомжид тусгасан байдал	Олон улсын ойлголт
Мэдээллийн технологи	Харилцаа холбооны тухай хуульд "3.1.14."мэдээллийн технологи" гэж компьютер, харилцаа холбооны сүлжээ ашиглан цахим өгөгдлийг үүсгэх, боловсруулах, хадгалах, дамжуулах, солилцох, үйлчилгээ үзүүлэх, бусад тоног төхөөрөмжтэй холбогдох үйл ажиллагааг	"компьютерт суурилсан мэдээллийн системийг судлах, зохион бүтээх, хөгжүүлэх, хэрэглэх, хэрэгжүүлэх, дэмжих, удирдах" (Information Technology Association of America (Comptia))
Стартап (цаашид "Гарааны бизнес" гэх)	Инновацийн тухай хуульд 3.1.8."гарааны компани" гэж инновацын бүтээгдэхүүн шинээр үйлдвэрлэх зорилгоор үүсгэн байгуулагдсан компанийг;	Стартап гэдэг нэр томъёо нь үйл ажиллагааны эхний үе шатанд байгаа компанийг хэлдэг. Гарааны бизнесийг эрэлт байгаа гэж үзэж байгаа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг хөгжүүлэхийг хүсдэг нэг буюу хэд хэдэн бизнес эрхлэгчид үүсгэн байгуулдаг. Эдгээр компаниуд ихэвчлэн өндөр зардалтай, хязгаарлагдмал орлоготой ажилладаг тул венчур хөрөнгө оруулагчид гэх мэт янз бүрийн эх үүсвэрээс хөрөнгө хайж байдаг. (Investopedia толь бичиг)
Инновац	Инновацийн тухай хуульд 3.1.1."инновац" гэж шинэ мэдлэгийг баялаг болгон хувиргах үйл ажиллагааны үр дүнд бий болсон бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ, маркетинг, зохион байгуулалтын арга, шийдлийг;	
Инновацийн бүтээгдэхүүн	Инновацийн тухай хуульд 3.1.4."инновацийн бүтээгдэхүүн" гэж энэ хуулиар тогтоосон шаардлага, нөхцөлийг хангасан, зах зээл дээрх ижил төстэй бүтээгдэхүүн, үйлчилгээнээс техник, эдийн засгийн үзүүлэлт, шинжлэх ухааны багтаамж, нэмүү өртөг бий болгох болон өрсөлдөх чадвараар илүү инновацын үйл ажиллагааны үр дүнг;	
Грант	3.1.7."инновацийн грант" гэж иргэн, хуулийн этгээд, гадаадын болон олон улсын байгууллага урьдчилан нөхцөл, болзол	

	тавьсны үндсэн дээр инновацын тодорхой төсөлд буцалтгүй олгож байгаа мөнгөн болон бусад хөрөнгийг;	
Энтрепренёр		Энтрепренёр гэдэг нь ихэнх эрсдэлийг үүрч, үр шимийг нь хүртэж, шинэ бизнесийг бий болгож буй хувь хүн юм. (Investopedia толь бичиг)
Unicorn (цаашид “тэрбум долларын үнэлгээтэй гарааны бизнес” гэх)		Венчур хөрөнгийн салбарт Unicorn гэдэг нэр томъёо нь 1 тэрбум долларын үнэлгээтэй аливаа гарааны бизнесийг хэлдэг. (Investopedia толь бичиг)
Emerging technologies		Шинээр гарч ирж буй технологи гэдэг нь ерөнхийдөө шинэ технологийг тодорхойлоход хэрэглэгддэг нэр томъёо боловч одоо байгаа технологийн тасралтгүй хөгжлийг илэрхийлж болно. Энэ нь хэвлэл мэдээлэл, бизнес, шинжлэх ухаан, боловсрол гэх мэт өөр өөр салбарт ашиглахад арай өөр утгатай байж болно. Энэ нэр томъёо нь ихэвчлэн одоо хөгжиж байгаа эсвэл ойрын 5-10 жилийн дотор бэлэн болох гэж буй технологиудыг хэлдэг бөгөөд ихэвчлэн нийгэм, эдийн засагт чухал нөлөө үзүүлж байгаа эсвэл бий болгохоор хүлээгдэж буй технологид зориулагдсан. (W&S хуулийн фирм)
Венчур капитал (цаашид “венчур хөрөнгө оруулалт” гэх)		Венчур капитал (VC) нь хувийн өмчийн нэг хэлбэр бөгөөд хөрөнгө оруулагчид урт хугацаанд өсөх боломжтой гэж үздэг гарааны компаниуд болон жижиг бизнесүүдэд олгодог санхүүжилтийн нэг төрөл юм. Венчур капитал нь ерөнхийдөө чинээлэг хөрөнгө оруулагчид, хөрөнгө оруулалтын банкнууд болон бусад санхүүгийн байгууллагаас ирдэг. (Investopedia толь бичиг)
Анжел хөрөнгө оруулалт		“Angel” хөрөнгө оруулагч нь гарааны бизнест зориулж анхны эхлэлийн мөнгийг өгдөг бөгөөд үүнийг ихэвчлэн компанийн

		өмчлөлийн хөрөнгийн оронд өгдөг. (Investopedia толь бичиг)
Краудфандинг		“Crowdfunding” гэдэг нь шинэ бизнесийг санхүүжүүлэхэд олон тооны хувь хүмүүсийн бага хэмжээний хөрөнгийг ашиглах явдал юм. Crowdfunding нь хөрөнгө оруулагчид болон бизнес эрхлэгчдийг нэгтгэхийн тулд олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэл, олон нийтийн санхүүжилтийн вэбсайтуудаар дамжуулан хөрөнгө оруулагчдын нөөцийг эзэмшигчид, хамаатан садан, венчур хөрөнгө оруулагчдын уламжлалт хүрээлээс илүү өргөжүүлэх замаар бизнес эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх боломжтой.

Тус салбарт үйл ажиллагаа явуулж буй хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааны салбар чиглэлийг мэдээллийн технологи, харилцаа холбоо гэж ялгаж нарийвчлан тогтоогүйн улмаас статистикийн тоо баримт, эдийн засгийн үр нөлөө нь “мэдээлэл, холбоо” гэсэн ангилалд хамаарч, холбогдох статистикийг ялгаж гаргах боломжгүй байдал үүсдэг.

Харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн газар, Бүх нийтийн үүргийн сан, Шинжлэх ухаан технологийн их сургууль, Монгол Улсын их сургууль хамтран эрхлэн гаргасан Харилцаа холбоо, мэдээллийн технологийн нэр томъёоны толь бичигт Мэдээллийн технологи гэсэн үгийг тайлбарлаагүй байна.

Түүнчлэн хуулийн этгээдийн үйл ажиллагааны чиглэлээс гадна мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ тус бүрийн ангиллыг нарийн тогтоож өгөх шаардлагатай. Учир нь мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлээс тодорхой чиглэсэн орчин үеийн, нарийн мэргэжлийн дэд салбаруудыг сонгон дэмжих үзэгдэл олон улсад хүчтэй өрнөж байна.

Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийн бодлогын тухай

Монгол улсын Үндсэн хуульд “Монгол Улс дэлхийн эдийн засгийн хөгжлийн түгээмэл хандлага, өөрийн орны өвөрмөц онцлогт нийцсэн олон хэвшил бүхий эдийн засагтай байна” гэж заасны дагуу уул уурхай, олборлох салбараас бусад салбарын хөгжилд анхаарч, мэдлэгт суурилсан эдийн засгийг хөгжүүлэх бодлого шаардлагатай байна. Үүний нэг арга зам нь Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх хүрээнд мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл буюу мэдээллийн технологийн бизнес эрхлэлтийн хууль эрх зүйн орчныг бий болгох бөгөөд энэ нь шинэ мэдлэг, технологийг бий болгох, үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд нэвтрүүлэн ашиглах замаар нийгмийн баялаг бүтээх үйл ажиллагааг үр ашигтай зохион байгуулах, зохицуулах эрх зүйн орчин бүрдэж, эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллага болон хувийн хэвшлийн хоорондын хамтын ажиллагаа идэвхжин мэдээллийн технологийн гарааны бизнесийг олноор бий болж шинжлэх ухаан, үйлдвэрлэлийн хамтын

ажиллагаа сайжирч, чадварлаг боловсон хүчнийг бүрдүүлэх, гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах, Монгол Улсад ажлын байр шинээр бий болгох, судалгаа ба хөгжүүлэлт, инновацыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах боломж бүрдэх юм.

Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, эдийн засгийн тулгуур, экспортын тэргүүлэх чиглэл хүртэл дэмжих нь Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын “3.2 Эдийн засгийн аюулгүй байдал” болон “3.6.Мэдээллийн аюулгүй байдал” хэсгийн дараах зорилтуудыг хангах боломжийг бүрдүүлнэ. 3.2.1.2.Хүн амын амьдралын үндсэн хэрэгцээ, эдийн засгийн бие даасан, хэвийн үйл ажиллагааг хангах, үндэсний орлогыг бүрдүүлэх, үндэсний аюулгүй байдлыг баталгаажуулахад стратегийн ач холбогдолтой эрдэс баялаг, хүнс, хөдөө аж ахуй, эрчим хүч, зам, тээвэр, мэдээлэл, харилцаа холбоо, санхүүгийн салбарыг олон улс, Европын Холбооны стандартад нийцүүлэн хөгжүүлнэ. 3.2.1.5.Монгол орны цэвэр байгаль, оюуны нөөц, газар зүйн давуу талд түшиглэсэн, олон улсын түвшинд өрсөлдөх чадвартай, агаарын тээвэр, мэдээллийн технологи ашиглан экспортлох боломжтой өндөр өртөг бүхий бараа бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, үйлчилгээг түлхүү дэмжин хөгжүүлнэ. 3.2.1.8.Өндөр технологийн хөгжлийг дэмжиж, нанотехнологи, биотехнологи, мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн салбарт олон улсын тавцанд өрсөлдөх чадавхыг хөгжүүлнэ. 3.6.1.9.Өрсөлдөх чадвартай мэдээлэл, харилцаа холбооны систем, техник хэрэгсэл, программ хангамжийн үндэсний үйлдвэрлэл болон мэдээллийн аюулгүй байдлын шийдэл боловсруулах ажиллагааг дэмжин хөгжүүлж технологийн хараат байдлыг бууруулна.” гэж тус тус тусгажээ [6].

Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоолын 1 дүгээр хавсралтаар баталсан “Алсын Хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын Зорилго 4-т “Эдийн засгийн тогтвортой өсөлт иргэн бүрдээ хүрсэн, дундаж давхарга зонхилсон, ядуурал эрс буурсан, эдийн засгийн хөгжлийн бодлогын суурийг бүрдүүлж, дотоод хэрэгцээгээ өөрсдөө хангадаг, экспорт эрчимжсэн, хөрөнгө оруулалт, хуримтлалын чадавхаа бүрдүүлсэн, олон тулгуурт эдийн засагтай улс болно.” гэж заасан. Тус зорилгын хүрээнд 4.2 зорилтын 1-р үе шат буюу 2021-2030 онд онцлон хөгжүүлж, экспортын баримжаатай эдийн засгийг бий болгохоор 10 чиглэлийг “Эдийн засгийн тэргүүлэх чиглэлүүд” хэмээн тодорхойлсноос “5.Мэдээллийн технологийн салбарыг дэмжиж, эдийн засагт оруулах хувь нэмрийг нэмэгдүүлсэн байна.” гэж тусгажээ. Мөн түүнчлэн эдгээр 10 чиглэлд заасан салбаруудыг 2021 оноос 2030 оны хооронд эдийн засгийн бүтцийн шинэчлэлтийг эхлүүлж, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэн, импортыг орлох болон экспортод чиглэсэн хүнд, хөнгөн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх үе гэж заасан. Харин 2.4-р зорилт нь “Олон улсад өрсөлдөх чадвар бүхий үндэсний шинжлэх ухаан, технологи, инновацын тогтолцоог хөгжүүлнэ.” гэж заасан байна. Тус зорилтыг хэрэгжүүлэх 1 дүгээр үе шат буюу 2021 оноос 2030 онд хэрэгжүүлэх алхмуудад: “1.Мэдлэгийг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах зорилгоор судалгаа хөгжүүлэлт, инновацын санхүүжилтийн олон эх үүсвэрт тогтолцоо бүхий төр-шинжлэх ухаан-үйлдвэрлэл, бизнесийн түншлэлийн таатай орчин бүрдсэн байна. 2. Шинжлэх ухаан, технологи, инновацын тэргүүлэх чиглэлийг хөгжүүлэх дэд бүтцийг өргөжүүлж, мэдлэгийг эдийн засгийн эргэлтэд оруулах тогтолцоотой болсон байна.” тус тус хүрэх үр дүнг тодорхойлжээ. Дээрх зорилтыг хэрэгжүүлэх 2 дугаар үе шат буюу 2031 оноос 2040 оны хооронд үндэсний шинжлэх ухаан, инновацыг дэлхийн зах зээлд гаргах тогтолцоог бүрдүүлэх үе бөгөөд “1.Нано, био, мэдээллийн технологи, хиймэл оюун ухаан зэрэг шинжлэх ухаан, инновацын тэргүүлэх чиглэлд оруулах хөрөнгө, нөөц болон бусад дэмжлэгийг нэмэгдүүлж, ногоон, цахим эдийн засаг, оюуны үйлдвэрлэлийн бүс нутгийн жишигт хүргэнэ.” гэсэн үр дүнг дэвшүүлжээ. Зорилт 2.6-д “Хөдөлмөрийн эдийн засгийн тэнцвэрийг хангаж, мэдлэгийн эдийн засгийг бүрдүүлж, иргэн бүрийг ажилтай,

орлоготой болгоно.” гэж заасан байна. Тус зорилтыг хэрэгжүүлэх 2 дүгээр үе шат буюу 2021 оноос 2030 онд хүрсэн байх үр дүнд “2.Олон улсад оюуны бүтээл, мэдээллийн технологийн болон зөвлөх үйлчилгээг дэмжих зуучлагч компани, төвүүдийн үйл ажиллагааг өргөжүүлнэ.” гэж, Зорилт 7.5-д “Төр, иргэн, хувийн хэвшлийн мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй байдлыг баталгаажуулж, өрсөлдөх чадварыг бий болгоно.” гэж заасан бөгөөд тус зорилтыг хэрэгжүүлэх 2 дүгээр үе шат буюу 2021 оноос 2030 онд хүрсэн байх үр дүнд “1.Мэдээллийн технологийн судалгаа шинжилгээг хөгжүүлэн, инновац нэвтрүүлж, аюулгүй бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл хөгжсөн байна.” гэж, 3 дугаар үе шат буюу 2041 оноос 2050 онд хүрэх үр дүнд “Цахим мэдээллийн болон мэдээллийн технологийн инновацыг хөгжүүлж, үндэсний чадавхыг нэмэгдүүлэх үе.” гэж тус тус заажээ [7].

Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн 4.1.9-д “Мэдээллийн технологийн энтрепренёр, гарааны бизнес эрхлэгчдийг дэмжиж, үндэсний тоон контентыг хөгжүүлж, эдийн засгийн эргэлтэд оруулна.” хэмээн тусгасан [8].

Монгол Улсын Засгийн газраас 2020 онд “Цахим үндэстэн” болох санаачилгыг дэвшүүлж, (1) Дижитал дэд бүтэц, (2) Цахим засаглал, (3) Мэдээллийн аюулгүй байдал, (4) Тоон бичиг үсгийн чадавх, (5) Инновац, үйлдвэрлэл, (6) Үндэсний хөгжлийн хурдасгуур гэх стратегийн зургаан зорилтыг баталсан [9]. Үүний үр дүнд сүүлийн гурван жилийн хугацаанд цахим засаглалыг бий болгохоор төрийн үйлчилгээний цахим систем “E-Mongolia” платформыг олон нийтэд танилцуулж өдгөө 1.6 сая иргэн ашиглаж байна. Мөн цахим хөгжлийн багц хуулиудыг батлуулж, одоогоор хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байна. Өнөөдрийн байдлаар 1600 орчим багийн 80 хувьд 4G сүлжээ оржээ. Үр дүнд нь 600 мянган айл өрх, гурван сая хүмүүс, үйл ажиллагаагаа идэвхтэй явуулж буй бүх байгууллагууд интернэт сүлжээнд холбогдсон ба интернэтийн хэрэглээ өмнөхөөсөө 14 дахин нэмэгдсэн байна.

Инновацын хуулийн тухай

Гарааны бизнесийн экосистем өндөр хөгжсөн улс болох АНУ, Англи, Сингапур, Герман, Израйль зэрэг улсууд гарааны бизнесийг татварын бодлогоор дэмжиж, амжилттай ажиллахад ихээхэн тусыг үзүүлж байна. Монгол Улсад мөн үүний эхлэл тавигдаж, Боловсрол, шинжлэх ухааны яамнаас гарааны бизнесийн хурдасгуур, хамтын оффис, технологи дамжуулах төвүүдээр дамжуулан инновацын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ үйлдвэрлэж байгаа гарааны бизнесийн татварын хөнгөлөлт болон чөлөөлт олгохоор болсон.

2012 онд батлагдсан Монгол улсын “Инновацын тухай” хуульд “гарааны компани” гэсэн нэр томъёог тодорхойлсон ба Инновацын тухай хуулийн 16.4.1-д заасны дагуу технологи дамжуулах төв, эсхүл хамтын оффист гишүүнчлэлээр бүртгүүлсэн гарааны компани болон программ хангамжийн үйлдвэрлэл, хөгжүүлэлтийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн нэгжид төрөөс татварын дэмжлэг үзүүлэх [10], түүнтэй холбогдон үүсэх бусад харилцааг зохицуулах зорилгоор Засгийн газрын 2023 оны 39 дүгээр тогтоолоор “Гарааны компани болон программ хангамжийн үйлдвэрлэл, хөгжүүлэлтийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн нэгжид дэмжлэг үзүүлэх журам”-ыг баталснаар гарааны бизнес эрхлэгчид доорх татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт эдлэх хууль эрх зүйн орчин бүрдсэн [11].

Хүснэгт 2. Татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлт

Татварын хөнгөлөлт болон чөлөөлт	Татварын хөнгөлөлт болон чөлөөлтөд хамрагдах боломжтой гарааны бизнес	Татварын хөнгөлөлт болон чөлөөлтөд хамрагдах үе шат
-Инновацийн бүтээгдэхүүн, ажил, үйлчилгээний борлуулалтын орлогод ногдох аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварыг хөнгөлөх; -Инновацийн бүтээгдэхүүнд хамааралтай түүхий эд, материал, урвалж бодисыг нэмэгдсэн өртгийн албан татвараас чөлөөлөх; -Бүтээгдэхүүнд хамаарах гаалийн татвараас чөлөөлөх.	-Инновацийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байгаа; -Бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг эхлүүлээд 5 жил болоогүй байгаа; - Хамтын оффис болон гарааны бизнесийн хурдасгуур төвд бүртгэлтэй.	1. Инновацийн төслөө бичиж, онлайн системд хүсэлт гаргана. 2. БШУЯ-ны шинжээчид хүсэлтийг судлан дүгнэлт гаргаж, төслийг бүртгэнэ. 3. Улсын бүртгэлийн ерөнхий газарт төслийн болон компанийн мэдээллийг хүргүүлнэ. 4. Татварын ерөнхий газар болон гаалийн ерөнхий газарт холбогдох мэдээллийг хүргүүлж, татварын хөнгөлөлт болон чөлөөлтөд хамрагдах боломжтой.

Дээрх татварын хөнгөлөлт, дэмжлэг нь гарааны бизнесийг дэмжих хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлсэн хэдий ч, 2022 онд Жайка, KITE, MMCG байгууллагуудаас гаргасан Монголын гарааны бизнесийн экосистемийн судалгааны тайланд дурдснаар Инновацийн тухай хуульд бүх гарааны бизнесийг төрийн байгууллагад бүртгүүлж, бүтээгдэхүүнийг нь инновацтай эсэхийг төрөөс шийдвэрлэдэг байхаар заасан. Энэ нь аливаа ач холбогдолгүй, зөвхөн хүнд суртлыг үүсгэж байна хэмээн тусгажээ.

Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих хуулийн тухай

Монгол Улсын Их Хурлаар 2019 оны 9 дүгээр сарын 6-ны өдөр батлагдсан Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих хуулийн шинэчилсэн найруулга нь Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт байнга байрлан үйл ажиллагаа эрхэлдэг улсын бүртгэлд бүртгүүлсэн ашиг олох зорилго бүхий дотоодын жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээ эрхэлдэг аж ахуйн нэгжид үйлчлэх бөгөөд жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг төрөлжүүлэн хөгжүүлж, өрсөлдөх чадварыг сайжруулах, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, тэдгээрийн эдийн засагт эзлэх хувь оролцоог дээшлүүлэхэд чиглэнэ.

Уг хуулийн нэр томъёоны тодорхойлолтод зааснаар “жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгч” гэж 200 хүртэл ажилтантай, жилийн 2.5 тэрбум төгрөг хүртэл борлуулалтын орлоготой, үйлдвэрлэл, худалдаа, үйлчилгээний салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн нэгжийг хэлэх бөгөөд дараах 3 ангилалд хуваагдана:

- "бичил үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгч" гэж 10 хүртэл ажилтантай, үйлдвэрлэл, худалдаа, үйлчилгээний салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг, жилийн 300.0 сая төгрөг хүртэл борлуулалтын орлоготой аж ахуйн нэгжийг;
- "жижиг үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгч" гэж 10-50 хүртэл ажилтантай, үйлдвэрлэл, худалдаа, үйлчилгээний салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг, жилийн 300.0 сая-1.0 тэрбум төгрөг хүртэл борлуулалтын орлоготой аж ахуйн нэгжийг;
- "дунд үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгч" гэж 50-200 хүртэл ажилтантай, үйлдвэрлэл, худалдаа, үйлчилгээний салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг, жилийн 1.0-2.5 тэрбум төгрөг хүртэл борлуулалтын орлоготой аж ахуйн нэгжийг.

Хуулийн үйлчлэх хүрээнд хамрахгүй салбарыг хуулийн 7 дугаар зүйлд дараах байдлаар тогтоосон:

- барьцаалан зээлдүүлэх үйлчилгээ;
- зуучлалын үйлчилгээ;
- хууль зүйн зөвлөх үйлчилгээ;
- худалдаа, үйлчилгээний сүлжээ;
- Хадгаламж, зээлийн хоршооны тухай хуулийн 13.4, 13.5-д заасан үйл ажиллагаа;
- ашигт малтмал хайх, газрын гадаргуу, түүний хэвлий, хүдрийн овоолго, хаягдал, байгалийн уснаас ашигт малтмал ялган авах, олборлох, түүний ашигт агуулгыг нэмэгдүүлэх, баяжуулах, боловсруулах.
- тамхи, согтууруулах ундааны үйлдвэрлэл, импорт, экспорт;
- төлбөрт таавар, бооцоот тоглоом, эд мөнгөний хонжворт сугалаа;
- банк, банк бус санхүүгийн үйл ажиллагаа, даатгалын үйлчилгээ.

Жижиг дунд, үйлдвэрлэл үйлчилгээг дэмжих тухай хуулиар төрөөс баримтлах бодлогын чиглэлийг тогтоож, кластераар хөгжүүлэх, жижиг дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээг хөгжүүлэх хөтөлбөр, жижиг дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан зэрэг бусад дэмжлэгийн төрлүүдийг дурдсан байна [12].

Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангийн тухай

Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан сүүлийн 14 жилд нийт 8403 төсөлд 1,011 тэрбум төгрөгийн зээл олгожээ. Үүнээс энэ оны 4 дүгээр сарын 23-ны байдлаар нийт зээлдэгч ААН-ийн 85 хувь нь 735,3 тэрбум төгрөгийн зээлээ бүрэн төлж барагдуулсан байна. Мөн 4 дүгээр сарын 23-ны байдлаар ЖДҮ-ийг хөгжүүлэх сангаас шууд зээл авсан 912, банкаар дамжуулан зээл авсан 346 зээлдэгчийн 210.2 тэрбум төгрөгийн 1,258 идэвхтэй зээлдэгч байна.

Эдгээр 1,258 идэвхтэй зээлдэгчийн 438 буюу 34.8% нь муу зээлдэгчийн ангилалд байна. Тодруулбал, сангаас шууд зээл авсан 374 төслийн 107 тэрбум төгрөг, банкаар дамжуулсан 64 төслийн 43,4 тэрбум төгрөгийн зээл уг ангилалд байна. Үүнийг оноор харьцуулбал:

- 2020 оноос өмнө 317 ААН-ийн 145,7 тэрбум төгрөг
- 2020 оноос хойш 57 ААН-ийн 4,7 тэрбум төгрөг

Хүснэгт 3. Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгч хуулийн этгээд, эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбарын ангиллаар

	2017	2018	2019	2020	2021
Бүгд	44,608	47,863	49,982	51,235	53,931
Мэдээлэл, холбоо	957	1,056	1,170	1,354	1,594
Эзлэх хувь	2%	2%	2%	3%	3%

Хүснэгт 4. ЖДҮ-ийн нийт экспорт, импортын дүнд эзлэх хувь

	2017	2018	2019	2020	2021
Экспорт	4.3	4.1	2.9	3.4	2.4
Импорт		14.5	23.6	15	13.7

Үндэсний статистикийн хорооноос 2022 онд эрхлэн гаргасан “Эдийн засгийн хөгжилд жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн оруулж буй хувь нэмэр 2021” тайланд дурдсанаар Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгчид 2021 онд 2.1 их наяд төгрөгийн нэмэгдэл өртөг бий болгосон нь ДНБ-ий 5.5 хувийг бүрдүүлсэн байна. Үйлдвэрлэлийн салбарын ЖДҮ-ийн нэмэгдэл өртгийн хэмжээ 2021 онд 493.4 тэрбум төгрөг болж, үйлдвэрлэлийн салбарын нэмэгдэл өртөгт ЖДҮ 3.1 хувийг эзэлж байна.

Үйлчилгээний салбарын ЖДҮ-ийн нэмэгдэл өртгийн хэмжээ 1353.0 тэрбум төгрөг болж, үйлчилгээний салбарын нэмэгдэл өртөгт 8.7 хувийг эзэлж байна. Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгчид 2021 онд 621.0 тэрбум төгрөгийн бараа экспортолж, 1894.0 тэрбум төгрөгийн бараа импортолсон нь нийт барааны экспортын 2.4 хувь, импортын 9.7 хувийг эзэлж байна. Экспортын 89.2 хувийг БНХАУ-д гаргасан бол импортын 53.7 хувийг БНХАУ-аас оруулж ирсэн байна.

Экспортын барааны 52.4 хувь нь мал, амьтны ноос, ноолуур, 29.4 хувь нь эрдэс бүтээгдэхүүн, 4.9 хувь нь мах, мал, амьтны гаралтай бусад бүтээгдэхүүн байна. Импортын барааны 18.5 хувь нь машин, тоног төхөөрөмж, цахилгаан хэрэгсэл, тэдгээрийн эд анги, 15.2 хувь нь үндсэн металл, тэдгээрээр хийсэн зүйлс байна.

Эдийн засгийн үйл ажиллагааны салбараар авч үзвэл ЖДҮ-ийн нэмэгдэл өртгийн 11.0 хувийг хөдөө аж ахуйн салбар, 23.8 хувийг үйлдвэрлэлийн салбар, 65.2 хувийг үйлчилгээний салбар тус тус эзэлж байна [14].

Дээрх тоон мэдээлэл, бусад үзүүлэлтээс харвал Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн хууль тогтоомж, сангууд нь мэдээллийн технологийн гарааны бизнесийг мэдэгдэхүйц дэмжихгүй байна.

1.2. Эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж байгаа этгээд

Монгол Улсад мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж эдийн засгийн тэргүүлэх чиглэлийн нэг болсноор үндэсний аюулгүй байдлын эдийн засгийн аюулгүй байдал хангагдаж, тээвэр ложистик, дэд бүтцийн нөхцөл байдлаас үл хамаарах экспортын үйлдвэрлэл хөгжих шууд үр ашигтай бөгөөд боловсролын бүх шатны байгууллагын хүний нөөц бэлтгэх үйл ажиллагаанд дэмжлэг болж, гадаадын шууд болон шууд бус хөрөнгө оруулалтыг татаж, бүс нутгийн технологийн экосистем болон хөгжих боломж бүрдэнэ.

Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл хөгжсөнөөр, шууд болон шууд бусаар Монгол Улсын төсвийн орлого, өрхийн орлогод эергээр нөлөөлөх бөгөөд гадагшаа чиглэсэн ур чадвартай хүний нөөцийн урсгал (brain drain)-ыг сааруулна. Тус салбарын эрдэмтэд, багш оюутнууд, бизнес эрхлэгчид, энтрепренёр, хөрөнгө оруулагчдыг хөгжүүлэх, олон улсад өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэхэд чухал нөлөө үзүүлнэ.

Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл хөгжсөнөөр программ хангамж, техник хангамжийн импортыг орлох, нийгэм эдийн засгийн тухайлбал хөдөө аж ахуй, уул уурхай, хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарын бүтээмж нэмэгдэнэ.

1.3. Асуудал үүссэн шалтгаан, нөхцөл

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, “Алсын хараа 2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тусгасан мэдээлэл, харилцаа холбооны салбарыг хөгжүүлж, эдийн засгийг төрөлжүүлэх зорилтыг хангалттай дэвшүүлсэн.

Мэдээллийн технологийн салбар нь мэдлэгт тулгуурласан, бүх шатны боловсролын чанар, тогтвортой санхүүгийн хүртээмж шаарддаг бөгөөд хөгжүүлэхэд бусад орны туршлага, хөрөнгө оруулалтыг татах замаар үсрэнгүй хөгжих боломжтой.

Монгол дахь арилжааны банкны бизнесийн зээлийн дийлэнх хувь нь өндөр хүүтэй, барьцаа хөрөнгө шаарддаг, богино хугацааны зээлүүд байдаг тул үндэсний жижиг дунд, бичил бизнес эрхлэгчид өсөн дэвжихэд бэрхшээлтэй байна.

Инновацийн тухай хууль, Жижиг, дунд, үйлдвэрлэл үйлчилгээг дэмжих тухай хуулиудаар тодорхой хэмжээнд инновац үйлдвэрлэл, жижиг дунд бизнесийг дэмжсэн боловч хязгаарлагдмал хүрээтэй, нөгөө талаас мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүн, тэр дундаа үйлчилгээ нь заавал инновац бүтээх албагүй байдаг тул уг хуулийн хэрэгжилтийг хангахад хүндрэлтэй.

Инновацийн тухай хууль болон бусад хууль, тогтоомжид олон улсад түгээмэл хэрэглэгдэж байгаа мэдээллийн технологийн салбар, гарааны бизнесийн хөгжлийн нэр томъёонууд тусаагүй эсвэл тухайн хууль тогтоомжийнхоо хүрээнд хязгаарлагдмал тодорхойлогдсон байгаа тул олон улсын жишгийн дагуу шинээр тодорхойлох шаардлагатай байна.

ХОЁР. АСУУДЛЫГ ШИЙДВЭРЛЭХ ЗОРИЛГО

Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал, “Алсын хараа 2050” урт хугацааны хөгжлийн бодлогод тусгасан мэдээлэл, харилцаа холбооны салбарыг хөгжүүлж, эдийн засгийг төрөлжүүлэх зорилтыг хэрэгжүүлэхийн тулд төрөөс бодлогоор дэмжих шаардлагатай байгааг бусад улсын туршлага, олон улсын байгууллагын зөвлөмж, судалгаанууд харуулж байна. Мэдээлэл, технологийн салбар нь бусад салбар буюу уул уурхай, хөдөө аж ахуй зэргийг бодвол цоо шинэ салбар бөгөөд хэдийгээр хөрөнгө оруулалт, түүхий эд, дэд бүтэц бага шаардах боловч ур чадвартай хүний нөөц, тогтвортой ажиллах хүч, тусгай санхүүгийн дэмжлэг шаардлагатай.

Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай эрх зүйн орчны зохицуулалт нь дараах зорилготой байна, үүнд:

- Мэдээллийн технологи, гарааны бизнес, энтерпренёршип зэрэг салбарын онцлог холбоотой нэр томъёог агуулгын хувьд өөрөөр томъёолсныг дахин, олон улсын жишигт нийцүүлэн томъёолох;
- Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх үйл ажиллагаа, тогтолцоог төр хувийн хэвшлийн түншлэлд тулгуурлан хөгжүүлэх, төрөөс үзүүлэх дэмжлэгийн хэлбэр, хэмжээг нэмэгдүүлэх
- Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих, баталгаагаар хангах
- Ур чадвартай хүний нөөцийг хөгжүүлэх, тогтвортой ажиллахад таатай орчныг санхүүгийн болон бусад хэлбэрээр бүрдүүлэх
- Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах, гадаадын болон хамтарсан компани байгуулах, үйл ажиллагаа явуулахад таатай орчныг бүрдүүлэх, гадаадын өндөр ур чадвартай мэргэжилтнүүд ирж ажиллах зэрэг үйл ажиллагааг хялбар, хүнд сурталгүй болгох
- Бизнес эрхлэх, компани байгуулах, өөрчлөх, татвар, нийгмийн даатгал, оюуны өмч болон бусад хууль тогтоомжид заасан шаардлагыг хангахад цахимаар, хурдан шуурхай бүртгэх боломжийг бүрдүүлэх
- Мэдээллийн технологийн гарааны компанийг хөгжүүлэх, бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг нь зах зээлд нэвтрүүлэх, хөрөнгө оруулалт олоход дэмжлэг үзүүлэх боломжийг тусгах
- Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл, гарааны бизнесийг хөгжүүлэх чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж байгаа дундын оффис, инкубатор, санхүү, технологийн болон бусад зөвлөх үйлчилгээг дэмжих, эдгээр үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах бүтцийг тогтоож өгөх.
- Хувь хүн, хуулийн этгээдийн орлогын албан татвар, нэмэгдсэн өртгийн албан татвар, экспортын татвар болон нийгмийн даатгалын шимтгэлийн хувь хэмжээг ялгаатай тогтоох замаар гарааны бизнес, мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл эрхлэгчид учрах санхүүгийн ачааллыг хөнгөвчлөх арга замыг тусгах.

**ГУРАВ. АСУУДЛЫГ ЗОХИЦУУЛАХ ХУВИЛБАРУУД, ТЭДГЭЭРИЙН
ЭЭРЭГ, СӨРӨГ ТАЛЫГ ХАРЬЦУУЛСАН БАЙДАЛ**

Энэхүү тайланд дурдсан асуудлуудыг шийдвэрлэх хувилбаруудыг тус бүрээр авч үзвэл:

Хүснэгт 5. Зохицуулах хувилбаруудыг харьцуулсан байдал

Хувилбар	Зорилгод хүрэх байдал	Зардал, үр өгөөжийн харьцаа	Эерэг тал	Сөрөг тал
“тэг” хувилбар буюу шинээр зохицуулалт хийхээс татгалзах	Зорилгод бүрэн хүрэх боломжгүй.	Зардал гарахгүй, үр өгөөжгүй	Давуу тал байхгүй	Инновацийн тухай хууль, бусад хууль тогтоомжид их хэмжээний өөрчлөлт оруулж, ойлгомжгүй байдал үүсгэнэ
Хэвлэл мэдээлэл болон бусад арга хэрэгслээр дамжуулан олон нийтийг соён гэгээрүүлэх	Зорилгод бүрэн хүрэх боломжгүй.	Зардал бага буюу зөвхөн хэвлэл мэдээллийн зардал гарах боловч үр өгөөжгүй.	Тусгай хууль тогтоомжийн өөрчлөлт шаардахгүй, зардал бага шаардагдана.	Бусад улсуудтай харьцуулахад өрсөлдөх чадваргүй эко системтэй тул эсрэг нөлөө үзүүлэх, үргээх магадлалтай.
Зах зээлийн механизмаар дамжуулан төрөөс зохицуулалт хийх	Зорилгод бүрэн хүрэх боломжгүй.	Зардал их гарна, асуудлыг сууриар нь шийдэхгүй тул үр өгөөж муу.	Тусгай хууль тогтоомжийн өөрчлөлт шаардахгүй	Тогтвортой хөгжих орчин, хөгжлийн үе шатанд тохирох дэмжлэгүүд байхгүй тул үргүй зарцуулагдах магадлал өндөр.
Төрөөс санхүүгийн интервенц хийх	Зорилгод бүрэн хүрэх боломжгүй.	Зардал их гарна, асуудлыг сууриар нь шийдэхгүй тул үр өгөөж муу.	Тусгай хууль тогтоомжийн өөрчлөлт шаардахгүй	Тогтвортой хөгжих орчин, хөгжлийн үе шатанд тохирох дэмжлэгүүд байхгүй тул үргүй зарцуулагдах магадлал өндөр.
Төрийн бус байгууллага, хувийн хэвслээр тодорхой чиг үүргийг гүйцэтгүүлэх	Зорилгод бүрэн хүрэх боломжгүй.	Зардал бага гарна, асуудлыг сууриар нь шийдэхгүй тул үр өгөөж муу.	Мэргэжлийн зөвлөх, хүний нөөцийг ажиллуулах боломжтой.	Төрийн бус байгууллага, хувийн хэвшил нь хэт ашгийн төлөө хөөцөлдөж, урт хугацааны тогтвортой дэмжлэгийг бий болгохгүй.

Хууль тогтоомжийн төсөл боловсруулах	Мэдээллийн технологийн салбарын онцлогийг бүрэн тусгаж, зорилгыг бүрэн хангана.	Зардал бага гарна, асуудлыг сууриар нь шийдэж, эрх зүйн үндсийг тавих тул үр өгөөж хамгийн сайн.	Төрөөс тус салбарыг хөгжүүлэхэд баримтлах эрх зүйн орчин бүрдэж, хөрөнгө оруулагч, бизнес эрхлэгчдэд ойлгомжтой, таатай хууль эрх зүйн орчин бий болно.	Шинээр хуулийн төсөл боловсруулах, хууль тогтоомжид өөрчлөлт оруулах, хэрэгжилтийг хангахад тодорхой хугацаа зарцуулна.
---	---	--	---	---

ДӨРӨВ. ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРЫН ҮР НӨЛӨӨГ ТАНДАН СУДАЛСАН БАЙДАЛ

Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийн тухай хуулийн төслийг хүний эрх, эдийн засаг, нийгэм, байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөө, Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, бусад хууль тогтоомжтой нийцэж байгаа эсэхийг уг хэсгээр судалсан болно.

4.1. Хүний эрхэд үзүүлэх үр нөлөө

Хүний эрхэд ямар нэгэн сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй, бөгөөд мэргэшсэн чадварлаг хүний нөөцтэй болох, бүхий л салбарт инновац, цахим шилжилт нэвтэрч иргэдийн амьдралын чанар дээшилнэ.

4.2. Эдийн засагт үзүүлэх үр нөлөө

Уул уурхайн бус, мэдлэгт тулгуурласан, тээвэр ложистикын нөхцөлөөс үл хамаарах эдийн засгийн бие даасан салбар хөгжиж эдийн засагт эерэг нөлөө үзүүлнэ. Салбаруудын бүтээмж дээшилнэ.

4.3. Нийгэмд үзүүлэх үр нөлөө

Нийгэмд эерэг нөлөө үзүүлнэ. Нийгэм, эдийн засгийн бүхий л салбарт инновац, цахим шилжилт нэвтэрч, бүтээмж дээшилж, өрсөлдөх чадвар сайжирч, иргэдийн амьдралын чанар дээшилнэ.

4.4. Байгаль орчинд үзүүлэх үр нөлөө

Хуулийн төсөл боловсруулах хувилбар нь байгаль орчинд ямар нэгэн сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй.

4.5. Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, бусад хуультай нийцэж байгаа эсэх

Монгол Улсын Үндсэн хууль, Монгол Улсын олон улсын гэрээ, бусад хуультай нийцнэ.

Сонгосон хувилбарын үр нөлөөг Хавсралт 1-ээс үзнэ үү.

ТАВ. ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХУВИЛБАРУУДЫГ ХАРЬЦУУЛСАН ДҮГНЭЛТ

Асуудлын мөн чанар, цар хүрээ, олон улсын нөхцөл байдлыг харгалзан үзэж, Мэдээллийн технологийн салбарыг хөгжүүлэхэд баримтлах зарчим, чиглэл зэргийг тогтоож, холбогдох нэр томьёог тусгасан анхдагч хуулийн төслийг боловсруулах нь оновчтой хувилбар болно.

Хуулийн төслийг боловсруулахтай уялдуулан Инновацын тухай хууль, Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих тухай хууль, Улсын бүртгэлийн ерөнхий хууль, Хуулийн этгээдийн улсын бүртгэлийн тухай хууль, Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын тухай хууль, Нэмэгдсэн өртгийн албан татварын тухай хууль, Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хууль, Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай хуулиудад тус тус нэмэлт, өөрчлөлт оруулах хэрэгцээтэй байна.

ЗУРГАА. ОЛОН УЛСЫН БОЛОН БУСАД УЛСЫН ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫН ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

Мэдээллийн технологийн эрин үед улс орнууд дижитал эдийн засгийг хөгжүүлэх зорилгоор мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийг төрөөс ихээхэн дэмжиж, тусгайлсан хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлж байна. Захиалагчийн шаардлагын дагуу олон улсын туршлагаар Бүгд Найрамдах Казакстан Улс, Бүгд Найрамдах Солонгос Улс, Бүгд Найрамдах Турк Улс болон технологийн гарааны бизнесийн хамгийн залуу бөгөөд хурдтайгаар экосистемийг хөгжүүлж буй Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсыг тус тус сонгон судаллаа.

6.1. Бүгд Найрамдах Казахстан улсын туршлага

Бүгд Найрамдах Казахстан улсын дижитал стратеги

2000-аад оноос хойш Казахстаны мэдээллийн технологийн салбар засгийн газраас ихээхэн дэмжлэг авч, хууль эрх зүйн таатай орчин бүрдүүлэх, үндэсний хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхэд онцгойлон анхаарч ирсэн. Тодруулбал, “Дижитал Казахстан” улсын хөтөлбөрийг 2017 оноос хэрэгжүүлж, 655 сая гаруй ам.долларын хөрөнгө зарцуулжээ. Зөвхөн 2018 онд засгийн газраас мэдээллийн технологийн салбарын хөгжлийг дэмжих зорилгоор 255 сая гаруй ам.долларыг төсөвлөж байсан аж.

“Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын 2025 он хүртэлх хөгжлийн стратеги төлөвлөгөө”-ний хүрээнд шинэ эдийн засгийн тулгуур суурийг бий болгох, технологийн шинэчлэл, үйлдвэрлэлийг цахимжуулах тэргүүлэх чиглэлийг тодорхойлох асуудал гол байр суурь эзэлж байна. 2021 онд эдийн засгийг цахимжуулахад дэд бүтцийг хөгжүүлэх, шинжлэх ухаан-технологийн дэмжлэг үзүүлэх “Дижиталчлал, шинжлэх ухаан, инновацаар дамжуулан технологийн ололт амжилт” үндэсний төслийг хэрэгжүүлж эхэлсэн. Түүнчлэн 2022 оны 2-р сараас хойш Казахстаны дижитал шилжилтийн үзэл баримтлалын иж бүрэн төслийг хэлэлцэж байна.

Эдгээр бүх арга хэмжээ нь олон улсын зэрэглэлийг сайжруулахад хувь нэмэр оруулна гэж тус улсын засгийн газар найдаж байна. 2017 онд “Дижитал Казахстан” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд Бүгд Найрамдах Казахстан улс мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн хөгжлийн түвшингээр 175 орноос 52 дугаарт жагссан.

Казахстан улс эдийн засгийн янз бүрийн салбарт дижитал шилжилтийг идэвхтэй хэрэгжүүлж, инновацын экосистемийг хөгжүүлж байна. Анх 2008 онд тус улс ЗХУ-ын дараах орон зайд цахим засаглалын системийг анхлан эхлүүлсэн. НҮБ-аас 2020 онд Казахстаныг цахим засаглалын хөгжлийн үзүүлэлтээр Тусгаар улсуудын хамтын нөхөрлөлийн (ТУХН) тэргүүлэгч улсаар жагсаажээ. Internet World Stats-ийн мэдээлснээр, 2021 оны 6-р сарын байдлаар Казахстанд нийт 14,669,853 интернэт хэрэглэгч байгаа нь 77.2%-ийн нэвтрэлтийн хувьтай байна гэж дүгнэсэн.

Гэсэн хэдий ч дижиталчлалын үзүүлэлтүүдийг авч үзэхээс гадна илүү нарийн төвөгтэй бүрэлдэхүүн хэсгүүд болох инновацын нөөц, үр дүн, түүний дотор хүмүүн капитал, шинжлэх ухаан, зах зээл, бизнесийн хөгжлийн түвшин, технологийн хөгжил, мэдлэгийн эдийн засаг, бүтээлч үйл ажиллагааны үр дүн зэрэг багтах юм. Ийнхүү 2021 оны дэлхийн инновацын индексийн чансаанд Казахстан улс дэлхийн 132 эдийн засгаас 79-р байр эзэлжээ.

Төрөөс сайн дэмжлэг үзүүлж байгаа хэдий ч Казахстаны мэдээллийн технологийн салбарт шийдвэрлэх шаардлагатай асуудлууд хуримтлагдсаар байна. Мэргэжилтнүүдийн үзэж байгаагаар мэдээллийн технологийн салбарын сул тал нь боловсон хүчний асуудал, импортын өндөр хамаарал, хууль тогтоомжийн төгс бус байдал хэмээн дүгнээд байна [15].

Мэдээллийн технологийн мэргэжилтнүүдийг бэлтгэх тухай

Казахстанд мэдээллийн технологийн салбар хөгжихийн хэрээр мэргэжлийн боловсон хүчний хомсдол үүсч эхэлсэн. Үндэсний эдийн засгийн хэрэгцээнд дор хаяж 100 мянган мэдээллийн технологийн мэргэшсэн мэргэжилтэн бэлтгэх шаардлагатай байна. Мэдээллийн технологийн чиглэлээр боловсон хүчин бэлтгэхэд чиглэсэн боловсролын анхны төслүүд 1990-ээд оны сүүлээр хэрэгжиж ирсэн. Анхны их сургуулиудын нэг нь С.Демирэлийн нэрэмжит их сургууль юм. Мөн 1999 онд “Шаг” академи байгуулагдсан. 2004 оноос хойш тус улсын бусад их дээд сургуулиудад програмчлалын хичээл зааж эхэлсэн.

2008 онд Мэдээллийн технологийн чадамжийн төв байгуулагдсан бөгөөд үндсэн чиг үүрэг нь мэдээллийн технологийн мэргэжилтнүүдийг бэлтгэх, мэргэжил дээшлүүлэх явдал байв. Олон улсын мэдээллийн технологийн их сургууль (2009), Астанагийн мэдээллийн технологийн их сургууль (2019) нь хүмүүн капиталыг хөгжүүлэх зорилготой. 2019 он гарсаар тус улсад мэдээллийн технологийн 39 лицей нээгдэж, 50 мянга гаруй сурагч суралцаж байна. Мөн их, дээд сургуулиудын мэдээлэл зүйн боловсролын хөтөлбөрийг шинэчилсэн.

Казахстаны их дээд сургуулиуд жил бүр 20 мянган мэдээллийн технологийн мэргэжилтэн бэлтгэдэг. Гэсэн хэдий ч энэ салбарт мэргэшсэн боловсон хүчний хомсдол маш их ажиглагдаж байна. Энэ асуудал нь нарийн мэргэжлийн мэргэжилтнүүдийг хайж олоход илрэн гарч ирдэг. Түүнээс гадна их дээд сургууль төгсөгчдийн чанар цаг үеийн чиг хандлагад нийцэхгүй байна. Үүнийг Дижитал хөгжлийн сайд Б.Мусин мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүн бусад улс руу бага экспортолж байгаагийн гол асуудал гэж үзэж байна.

2022 оны есдүгээр сарын 1-нээс эхлэн “Tech Orda” хөтөлбөрийн хүрээнд Казахстаны мэргэжилтэн бэлтгэх эрхийн бичиг авах хувийн мэдээллийн технологийн сургуулиудын өргөдлийг хүлээн авч эхэлсэн. Хөтөлбөрийн гол зорилго нь 2025 он гэхэд 20,000 мэдээллийн технологийн мэргэжилтэнг нэмэлтээр хангах явдал юм.

Боловсон хүчний хомсдолыг арилгах, боловсролын чанарыг сайжруулахын тулд мэргэжлээр "давхар элсэлт" гэсэн ойлголтыг бүх нийтээр ашиглах боломжтой болсон. Үүнд дадлагажигч мэдээллийн технологийн мэргэжилтнүүдийг боловсролын байгууллагад багшлах боломжоор хангах явдал мөн багтсан. Боловсролын систем нь практик шаардлагад нийцсэн илүү уян хатан хандлагыг хэрэгжүүлэх ёстой. Үүнд мөн хос боловсролын хөтөлбөрийг идэвхтэй сурталчлахын зэрэгцээ уламжлалт танхимын боловсрол ба онлайн сургалтын платформ хоорондын симбиотик харилцааг бий болгох нь маш чухал юм.

Энэ тал дээр Халык банкны туршлагаас харах боломжтой. Тус банк нь IUIT (Олон улсын инновацын технологийн их сургууль), KBTU (Казах-Британийн техникийн их сургууль), SDU (Сулейман Демирэлийн их сургууль) зэрэг мэдээллийн технологийн томоохон их сургуулиудтай хамтран “Halyk Academy” төслийг эхлүүлсэн ба үүгээр дамжуулан оюутнуудыг банканд шаардлагатай хөтөлбөр, технологийн

дагуу сургадаг. Халык банкны мэргэжилтнүүд их дээд сургуулиудтай хамтран 3-4 курсийн оюутнуудын үндсэн чадамжийг тодорхойлж, сургалтад хамрагдуулдаг.

Чадварлаг үйлдвэрлэлийн мэргэжилтнүүдийн цалин багш нарынхаас хамаагүй өндөр байдаг гэдгийг олон нийт хүлээн зөвшөөрдөг. Иймд өндөр мэргэшсэн сурган хүмүүжүүлэгчдийг татах, авч үлдэхийн тулд багш нарын цалинг тогтмол нэмэгдүүлэх шаардлагатай байна. Сүүлийн жилүүдэд сургуулиудад 3000 орчим роботын дугуйлан байгуулагджээ. Харин улсын хэмжээнд 7000 гаруй сургуулийг авч үзвэл энэ тоо хангалтгүй бөгөөд хөдөө орон нутгийн сургуулиуд энэ талаар түлхүү идэвхтэй байна. Иймд төсвийн хуваарилалтыг нэмэгдүүлж, сургуулиас гадуурх боловсролын байгууллагуудад мэдээллийн технологийн хөтөлбөрийг өргөнөөр хэрэгжүүлэх нь нэн чухал юм [15].

Казахстаны мэдээллийн технологийн зах зээлийн үнэлгээ

Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн дотоодын зах зээл 2019 онд 5.9 тэрбум ам.долларт хүрсэн байна. Үүний 3.5 нь харилцаа холбоо, 2.4 тэрбум ам.доллар нь мэдээллийн технологийн зах зээлд ногдож байна.

Мэдээллийн технологийн салбарын хөгжлийн түвшин нь энэ салбарын олон жилийн татварын шимтгэлийн замналаас тодорхой харагдаж байна. 2013 онд программ хангамжийг үйлдвэрлэхэд ойролцоогоор 80 мянган ам.доллар төлж байсан бол 2019 оны эцсээр 245 сая гаруй ам.долларт хүрчээ. Үүний нэгэн адил “Төрийн цахим мэдээллийн нөөц, тогтолцоог бүрдүүлэх, хөгжүүлэх ажлын хүрээнд мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд бүтцийг удирдах үйл ажиллагаа” гэсэн заалтын дагуу 2013 онд 20 гаруй мянган ам.долларын татвар авч байсан бол 2019 онд 11.5 сая ам.долларт хүрчээ.

Украины дайнд Казахстаны мэдээллийн технологийн зах зээл болон Зөвлөлтийн дараах орон зай бүхэлдээ нөлөөлсөн. 2022 он хүртэл зах зээлийн удирдагчид өсөлт хурдацтай байгааг онцлон, ирээдүйд томоохон хэмжээний өөрчлөлт хийхээр төлөвлөж байсан ч өнөөдөр таамаглал, хүлээлт нь илүү болгоомжтой болж байна. Юуны өмнө мэдээллийн технологийн олон компаниуд зах зээлийнхээ нэг хэсгийг алдсанаар Оросыг орхисон. Нийлүүлэгчдийн 80% нь Украин, Орос, Беларусь байсан тул Казахстаны мэдээллийн технологийн компаниуд томоохон асуудалтай тулгарч, борлуулалт буурч эхэлсэн. Казахстангаар дамжуулан ОХУ-д мэдээллийн технологийн тоног төхөөрөмжийг дахин экспортлох нь хориг арга хэмжээг тойрч гарах эрсдэлтэй бөгөөд үр дагаварт хүргэж болзошгүй юм. Энэ нь худалдагчдыг Казакстан улсаас гарахад хүргэж болзошгүй юм.

Гэсэн хэдий ч эерэг хандлага ажиглагдаж, дижитал цагаачдаас гадна 2022 онд Орос, Беларусын 119 мэдээллийн технологийн компани Astana Hub-ийн гишүүнээр бүртгүүлэх хүсэлт гаргаж, 4000 гаруй ажлын байр бий болгосон байна. Уламжлал ёсоор харилцаа холбооны компаниуд, газрын тос, байгалийн хийн салбар, банкнууд, боловсролын системүүд дижитал шинэчлэлийг хамгийн их хүлээж авдаг. Аажмаар мэдээллийн технологийн салбарт аутсорсинг хийх нь онцгой чиг хандлага болж байна. Хэдийгээр аутсорсингийн зах зээл хязгаарлагдмал байгаа ч хувийн мэдээллийн технологийн компаниудын үйлчилгээ жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийн дунд түгээмэл болж эхэлсэн. Ихэнхдээ эдгээр үйлчилгээнд вэб сайтыг хөгжүүлэх, засвар үйлчилгээ хийх, байршуулах, компаниудын өдөр тутмын үйл ажиллагаанд үүлэн шийдлийг хэрэгжүүлэх зэрэг орно. Гэсэн хэдий ч Казахстаны мэдээллийн технологийн компаниуд дэлхийн тоглогчидтой өрсөлдөх, ялангуяа программ

хангамжийн салбарт бэрхшээлтэй тулгардаг. Үүний үр дүнд олон улсын компаниуд, тэр дундаа төрийн өмчит компаниуд гадаадаас программ хангамж худалдаж авахыг илүүд үздэг.

Эдгээр болон бусад янз бүрийн сорилтуудыг шийдвэрлэхийн тулд “Astana Hub” Мэдээлэл технологийн гарааны бизнесийн технопаркийг байгуулсан. Гарааны бизнесийг амжилттай хэрэгжүүлэхэд санхүүгийн, технологи, арга зүйн болон бусад хэлбэрээр дэмжлэг үзүүлдэг. Эрт шатанд явж буй гарааны бизнес эрхлэгчид татварын хөнгөлөлт авч, төслөө хурдасгах боломжтой. Төв Азийн нийт гадаадын хөрөнгө оруулалтын 70 хувийг Казахстан эзэлж байгаа нь энэ бодлогын үр дүн юм. Гэсэн хэдий ч шинээр гарч ирж буй гарааны бизнес бүр санхүүгийн, дэд бүтэц, зохицуулалтын гэсэн гурван сорилттой тулгардаг. Хөрөнгө оруулагч хайх, мэдээллийн технологийн салбарын үйлчилгээг анхлан авч буй төрийн байгууллага, үндэсний компаниудад найдсанаас санхүүгийн хүндрэл үүсдэг. Дэд бүтцийн сорилтууд нь бусад асуудлуудын дунд өндөр чанартай интернэтийн хангалтгүй хамрах хүрээг хамардаг.

Хууль тогтоомжийн төгс бус байдал нь зохиогчийн эрхийг хэрэгжүүлэх, жишээлбэл, корпорацийн худалдан авалтын үйл явцад илэрдэг. Хуулийн дагуу хамгийн хямд үнээр үйлчилгээ, бүтээгдэхүүнээ санал болгосон компаниуд тендерт ялдаг. Энэ тохиолдолд дотоодын компаниуд өрсөлдөх чадваргүй байдаг.

Нэмж дурдахад хүнд суртал, авлига, боловсон хүчний солилцоо, менежерүүдийн байнгын өөрчлөлт зэрэг нь мэдлэгийн баазыг байхгүй болгох зэрэг хүсээгүй үзэгдлүүдийг бий болгодгийг тэмдэглэх нь зүйтэй. Шинэ менежерүүд шинэ санаануудыг гаргаж ирдэг бөгөөд энэ нь өмнөх удирдлагуудын бодлоготой зөрчилддөг. Мэдээллийн технологийн салбарын төрийн бодлогын синхрончлол сул, шийдвэр гаргах үйл явц дахь зөрчилдөөнтэй тэмцэх шаардлагатай гэж мэдээллийн технологийн мэргэжилтэн Байжан Канафин үзэж байна.

Эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд хууль тогтоомжийг сайжруулахад хүчин чармайлт гаргах шаардлагатай байна. Тендер шалгаруулалтыг цэгцэлж, дотоодын мэдээллийн технологийн компаниудыг дэмжсэн хамгаалалтын бодлого явуулах шаардлагатай байна. Цаашлаад татварын ачааллыг бууруулж, дотоодын мэдээллийн технологийн компаниудад татварын хөнгөлөлт үзүүлэх нь нэн чухал алхам юм.

Зайлшгүй арга хэмжээний нэг бол мэдээллийн технологийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй, төлөвшсөн компаниуд, тэдгээрийн бүтээгдэхүүнийг дэмжих зорилтот хөтөлбөрийг бий болгож хэрэгжүүлэх явдал юм. Энэ хөтөлбөрийг үр дүнтэй хэрэгжүүлэхийн тулд Засгийн газрын түвшинд албан ёсоор батлах ёстой. Үүнтэй төстэй аргууд олон улсын практикт амжилттай хэрэгжиж байна. Жишээлбэл, 1980-аад онд Өмнөд Солонгост ийм дэмжлэг үзүүлсэн бодлогын ачаар Samsung, LG болон бусад салбарын аварга том компаниуд хөгжиж байсан.

Дотоодын мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүнд таатай нөхцөл бүрдүүлэх, урамшуулах нь бас нэг чухал асуудал юм. Үүний тулд одоо байгаа бүтээгдэхүүнд сайтар дүн шинжилгээ хийж, хамгийн өрсөлдөх чадвартайг нь тодорхойлох, зорилтот сайжруулалтыг хэрэгжүүлэх, бүтээгдэхүүнийг бүс нутгийн болон эцэст нь олон улсын түвшинд шат дараатай ахиулах шаардлагатай [15].

Казахстаны мэдээллийн технологийн зах зээл нь Төв Ази болон Тусгаар улсуудын хамтын нөхөрлөлийн (ТУХН) орнуудын зах зээлд нэвтэрснээр мэдэгдэхүйц өсөх боломжтой. Казахстаныг тойрсон 300 сая орчим хүн амтай орос хэлээр ярьдаг зах зээл байдаг тул хэлний давуу талыг ашиглах боломжтой. Одоогоор зөвхөн Беларусь л энэ хэрэгцээг хэсэгчлэн хангаж байна. Беларусь бол мэдээллийн технологийн нөөцийн аутсорсингийн төвүүдийг байгуулах тод жишээ юм. 2018 онд Өндөр технологийн паркийн аж ахуйн нэгжүүдийн экспортын орлого 1.4 тэрбум ам.долларт хүрч, улсын ДНБ-ий 5.5 хувийг бүрдүүлсэн байна.

2021 онд AIFC Tech Hub-аас явуулсан "Казахстан дахь Финтек гарааны зах зээлийн судалгаа" нь Казахстан улс гарааны бизнесийн гол зах зээл (49%) гэдгийг харуулсан. Үүний дараа ТУХН-ийн орнууд - 22%, Азийн зах зээл - 12%, Европ - 10%, АНУ - 7% байна. Үүний зэрэгцээ бизнес эрхлэгчдийн 72% нь олон улсын түвшинд гарахаар төлөвлөж байна. Казахстанд одоо байгаа финтек гарааны бизнесийн 16% нь шинэ зах зээлд шилжих үйл явцыг аль хэдийн эхлүүлсэн байна.

Казахстаны мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүний экспорт нь Төв Азийн орнуудын дижиталчлалын түвшин, бүс нутаг дахь интеграцийн үйл явцын цар хүрээнээс шалтгаалдаг нь дамжиггүй. Дэлхийн банкны мэдээлснээр Төв Азийн орнууд интернэтийн чанар муу, өндөр өртөгтэй, хууль эрх зүйн орчин төгс бус, хувийн хөрөнгө оруулалт бага байдаг. Интеграцийн үйл явцын нэг хэсэг болгон энэ заалт нь бүс нутгийн интеграцлал, дэлхийн интернэтийн траффиктай холбогдохыг хязгаарласан.

Дижитал хөгжлийн зорилгоор Дэлхийн банк Digital CASA (Digital Central Asia - South Asia) бүс нутгийн хөтөлбөрийг боловсруулсан. Хөтөлбөрийн зорилго нь бүс нутагт өндөр хурдны интернэтийг сайжруулах, дижитал дэд бүтцийг хөгжүүлэх явдал юм. Энэ хөтөлбөрт хамгийн түрүүнд Киргиз улс нэгдсэн. Одоогоор Казахстан, Узбекистан, Тажикстан улсууд хэлэлцээр хийж байна. Тиймээс Дэлхийн банкны дэмжлэг нь бүс нутгийн дижитал холболтын эхлэл болж чадна.

Евразийн эдийн засгийн холбооны хүрээнд Казахстан, Киргиз улс дижитал стратегиа боловсруулж байна. 2016 оноос хойш "ЕАЭБ-ын 2025 он хүртэлх дижитал хөтөлбөр" хэрэгжиж байгаа нь бүс нутгийн хэмжээнд дижиталчлалд хувь нэмэр оруулж байна. Гэсэн хэдий ч Орос, Украины зөрчил хурцадсан тул энэ чиглэлийг хэрэгжүүлэхэд хүндрэлтэй байна.

Харамсалтай нь Төв Азийн интеграцлалын явц удаашралтай байна. Улс орнуудын хооронд хоёр талын үндсэн дээр олон гэрээ хэлэлцээр байгуулагдаж байна. Гэсэн хэдий ч бүс нутгийн интеграцлалын хүрээнд дижиталчлалын салбарт хамтран ажиллах нь Төв Азийн орнуудын дижитал хөгжлийн ялгааг арилгах боломжтой юм. Түүнчлэн энэхүү хамтын хүчин чармайлт нь Казахстаны мэдээллийн технологийн төслүүдэд эдгээр улсын зах зээлд нэвтрэх ирээдүйтэй боломжийг олгох болно. Казахстан одоогоор энэ тал дээр нааштай үр дүнд хүрэхийн тулд тэмцэж байгаа бөгөөд мэдээллийн технологийн салбарын экспортын орлого жилд ердөө 22 сая ам.долларт хүрдэг. Энэ нь Молдаваас 7 дахин, Беларусаас 73 дахин, Украинаас 145 дахин бага байна.

Казахстанд үндэсний мэдээллийн технологийн салбарын экспортын чадавхыг хөгжүүлэхийн тулд янз бүрийн арга хэмжээ авч, хэрэгжүүлж байна. Үйлдвэр,

мэдээллийн технологийн компаниудын хамтын ажиллагаа бий болж байна. Казахстаныг олон улсын мэдээлэл боловсруулах, хадгалах төвүүдийн нэг болгохыг зөвшөөрсөн хуулиуд батлагдсан. Зөвхөн 2019 онд дижитал уул уурхайд 175 сая гаруй ам.долларын хөрөнгө оруулалт татагдсан.

Дотоодын мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүний экспортын нэг амжилттай жишээ бол Сергек видео хяналтын систем юм. Ковид-19 тахлын өмнө "Сергек" нь Ташкентад шинжилгээнд хамрагдаж, Киевээс ч бас сонирхож байсан. 2014 онд Казакстаны нийслэлийн Засаг захиргаанаас гадаадын хувилбаруудыг сонгон шалгаруулах тендерийн дагуу дотоодын видео хяналтын системийг анхлан хэрэгжүүлж эхэлсэн гэдгийг тэмдэглэх нь зүйтэй.

2021 оны сүүлээр Astana Hub технопарк нь "Scalerator" онлайн хурдасгуур хөтөлбөрийг анх удаа эхлүүлсэн. Энэхүү хөтөлбөр нь дотоодын мэдээллийн технологийн компаниудыг гадаад зах зээлд гарахад нь туслах зорилготой юм. Тус хурдасгуурын үндсэн үүрэг бол үүсгэн байгуулагчдын бизнесийн ёс зүй, үйлчлүүлэгчидтэй харилцах суваг, хууль эрх зүйн асуудал дээр ажиллах явдал байлаа.

Үүнтэй холбогдуулан мэдээллийн технологийн төслүүдийн цар хүрээг нэмэгдүүлэх нь чухал асуудал болж байна. Казахстаны зах зээл харьцангуй жижиг учраас зөвхөн дотоодын эрэлт хэрэгцээнд тулгуурлах нь хангалтгүй юм. Өрсөлдөх чадварыг хадгалахын тулд олон улсын зах зээлд гарах зайлшгүй шаардлагатай.

Мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүнийг амжилттай экспортлох өөр нэг чухал зүйл бол зорьж буй орны өрсөлдөөн, зорилтот зах зээлийн цогц судалгаа юм. Улс орон бүр өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлогтой бөгөөд үндэсний зах зээл нь ихээхэн ялгаатай байдаг. Ийм тохиолдолд зөвхөн нэг улсад олж авсан туршлагад найдах нь хангалтгүй.

Өөр нэг чухал хүчин зүйл бол тус улсын янз бүрийн бүс нутагт мэдээллийн технологийн экосистем, технологийн паркуудыг хөгжүүлэх явдал юм. Одоогийн байдлаар финтек гарааны бизнесийг үүсгэн байгуулагчдын 90 гаруй хувь нь Алматы, Астана хотод оршин суудаг. Бүс нутаг нь мэдээллийн технологийн салбарыг хөгжүүлэх, хөрш орнуудын зах зээлд нэвтрэх асар их нөөцтэй [15].

Казахстаны мэдээллийн технологийн салбар нь govtech, smart city tech болон финтек зэрэг чиглэлээр мэргэшсэн, тогтвортой хөгжиж буй экосистем юм. Казакстаны засгийн газар мэдээллийн технологийн салбарт их хэмжээний санхүүгийн болон санхүүгийн бус дэмжлэг үзүүлдэг бөгөөд хамгийн том төслүүд нь улсын хэрэгцээнд зориулж хийгдэж байна.

Үүний зэрэгцээ төрийн салбарыг дижитал хэлбэрт шилжүүлснээр тодорхой үр дүнд хүрсэн байна. Тухайлбал тус улсын төрийн үйлчилгээний 90 гаруй хувийг дижитал хэлбэрээр жил бүр 10.7 сая хэрэглэгч ашиглах боломжтой болж, 21.5 сая ам.доллар хэмнэсэн байна.

2020 онд Казахстаны мэдээллийн технологийн салбарын нийт үнэлгээ 1.35 тэрбум доллараас давж, мэдээллийн технологийн компанийн тоо 10 мянга давжээ. Казахстаны засгийн газар 2025 он гэхэд Казахстаны мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүний экспортыг 500 сая долларт хүргэж, 100,000 мэргэшсэн мэдээллийн технологийн мэргэжилтэн бэлтгэхээр зорьж байна.

Казахстаны мэдээллийн технологийн компаниуд энэ салбарт орох харьцангуй бага босго, өндөр мэргэшсэн боловсон хүчний давуу талыг ашиглаж байна. Судалгаа, хөгжүүлэлтийн үр ашигтай байдал нь Казахстаны мэдээллийн технологийн компаниудын гол давуу тал юм. Казахстаны мэдээллийн технологийн компаниуд засгийн газраас маш их ашиг тустай байдаг нь биднийг хурдацтай хөгжүүлэхэд тусалдаг. Астана хаб эдийн засгийн тусгай бүсийн оролцогчдыг хэд хэдэн татвараас чөлөөлөх боломжийг олгодог ба Казахстанд мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүн бүтээх нь харьцангуй хямд байдаг. Програмистууд урам зоригтой ажиллаж, практик туршлага хуримтлуулахын төлөө ажилладаг учраас тэдний цалингийн шаардлага тийм ч өндөр биш байдаг байна.

Казахстаны гарааны бизнесийн бүтээгдэхүүн үйлчилгээгээ экспортлох нь нэмэгдсээр байна. Тухайлбал, 2020 онд экспортын хэмжээ 33.6 сая доллар байсан, 2021 оны есөн сарын байдлаар аль хэдийн 117.3 сая долларт хүрсэн байна. Энэ нь мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүний каталогийг бий болгож, мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүнийг АНУ, Европ, Зүүн өмнөд Ази, ТУХН, Балтийн орнуудын зах зээлийн хэрэгцээнд нийцүүлэх хөтөлбөрийн ачаар боломжтой болсон. Үүнээс гадна Astana Hub нь MTS, Yandex, Mail.ru Group, Sber, Huawei зэрэг технологийн томоохон компаниудтай харилцдаг.

Казахстаны хилийн чанадад өргөжин тэлэхээр ажиллаж байгаа боловч дотоодын компаниуд зарим бэрхшээлтэй тулгардаг. Учир нь өргөжин тэлэхэд мэдээллийн технологийн тодорхой салбараас сорилтууд шалтгаална. Тухайлбал, хамгийн гол асуудал бол программ хангамж нь эмнэлгийн өгөгдөлтэй ажилладаг тул хууль эрх зүйн зөвшөөрөлтэй холбоотой байдаг ба өөр өөр харьяаллын дагуу нэвтэрсэн улс бүрд тусад нь гэрчилгээжүүлэх шаардлагатай болдог. Мөн нөгөө талаасаа, Казахстаны мэдээллийн технологийн гарааны бизнесийн гол асуудал бол дотоодын зах зээлд анхаарлаа хандуулж байгаа явдал юм. Гэсэн хэдий ч Казахстаны зах зээл тийм ч том биш учраас гарааны бизнес байгуулагдсан цагаасаа эхлэн экспортын талаар бодох нь чухал гэдгийг хөтөлбөрүүдээрээ дамжуулан бизнес эрхлэгчдэд харуулж байна. Үүний зэрэгцээ, өөр нэгэн том сорилт бол Казахстаны мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүний талаарх дэлхий нийтийн мэдлэг дутмаг байна. Иймд зохих хэмжээндээ үнэлүүлэх хүртэл тодорхой хугацаа шаардлагатай юм [16].

Казакстаны гарааны бизнесийн экосистемийн тухай

2021 оны байдлаар Казахстаны гарааны бизнесийн экосистем 100 гаруй сая ам.доллараар үнэлэгдэв. Доорх хүснэгтэд гарааны бизнесийн экосистемийн томоохон оролцогчдыг жагсаав.

Хүснэгт 6. Гарааны бизнесийн экосистемийн үндсэн оролцогчид

Хөрөнгө оруулалт	Засгийн газар	Шинжлэх ухаан, сургууль
- V глобал сан - Орос-Казахстаны нанотехнологийн сан - abc-ibf2 эхлэлийн хөрөнгө оруулалтын сан - гва алатау сан - нурис-ийн эхлэлээс өмнөх/ эхлэлийн хөрөнгө оруулалтын сан - quest ventures asia fund ii - Зэрдэ сан - bi innovations - дигитал венчур - ihsan capital - мос венчур сан - i sturgeon өсөлтийн өмчийн сан (2-р сан) - qaztech венчур - qazinnovations - Даму сан	- Инновацийн яам - zerde - nitec - qazinnovations - qaztech ventures	- Назарбаев их сургууль - Астана it их сургууль - Казах-британийн Техникийн их сургууль - Олон улсын мэдээллийн их сургууль - Алматы менежментийн их сургууль - Сулейман демирелийн их сургууль - Qwant - Alem - Bcpd aifc
	ТББ, Олон улсын байгууллагууд - Дэлхийн банк - EBRD - ADB - USAID - EDB	
Удирдан чиглүүлэгчид	Эвентүүд	Инкубатор, хурдасгуур
- Астана олон улсын санхүүгийн төв - Астана Хаб - TECH GARDEN кластер	- Астана санхүүгийн өдрүүд - Дигитал алматы - Go viral - Дигитал гүүр - Astana innovations challenge	- Астана олон улсын санхүүгийн төв - Астана Хаб - NURIS - MOST

Эх сурвалж: Казакстаны гарааны бизнесийн экосистемийн тайлан, 2021

Казахстан одоогоор газрын тосноос ихээхэн хамааралтай эдийн засгаа төрөлжүүлж байна. Төрөлжүүлэх нэг стратеги бол хүчирхэг гарааны бизнесийн экосистемийг хөгжүүлэх явдал юм. Казахстан улс нь гарааны бизнесийн экосистем бүрэлдэх шатандаа байгаа Төв Азийн бүс нутаг дахь гарааны бизнес эхлүүлэх хамгийн хөгжингүй орчин гэж тооцогддог.

Казахстан дахь гарааны бизнесийн экосистем сүүлийн жилүүдэд мэдэгдэхүйц өсөлттэй байгаа. Жил бүр гарааны бизнесийн тоо нэмэгдэж байгаа бөгөөд 2016 онд огцом өсөлттэй байсан бөгөөд одоогийн байгаа гарааны бизнесийн компаниудын тавны нэг нь байгуулагджээ. Гарааны бизнесүүдийн гуравны нэг орчим нь 2020 онд буюу Ковид-19 тахлын үеэр байгуулагдсан.

Сүүлийн 2 жилийн хугацаанд зах зээлд нэвтэрсэн гарааны бизнесийн дийлэнх нь цахим худалдаа, edtech, финтек гэсэн 3 салбарт харьяалагддаг. Энэ нь уламжлалт худалдаа, зайнаас төлбөр хийх, онлайн сургалтын аюулгүй хувилбаруудыг шаарддаг

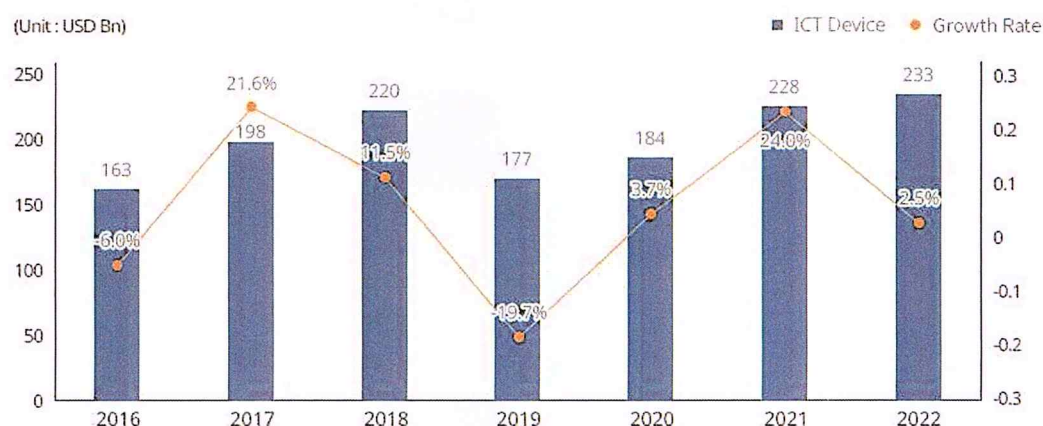
Ковид-19 цар тахалтай холбоотой байх магадлалтай. Эдгээр 3 салбар нь Казахстаны зах зээлд сайн тогтсон гарааны босоо тэнхлэгт тооцогдож байгаа бөгөөд цаашид өргөжин тэлж байна.

Казахстаны технологийн экосистем нь шинэ шатандаа байгаа бөгөөд инновацыг хөнгөвчлөхийн тулд хүчирхэг судалгаа, хөгжүүлэлтийн дэд бүтэц шаардлагатай байна. Гарааны бизнесийн дийлэнх нь судалгаа ба хөгжүүлэлтийг бие даан хийдэг ба энэ нь Казахстанд судалгаа, инновацын зохих кластер байхгүй байгаагийн шинж тэмдэг байж болох юм. Ийм кластерууд нь зах зээлийн зөв судалгаа хийж, технологийн бүтээгдэхүүнээ хөгжүүлэх боломжтой судалгаа ба хөгжүүлэлтийн баазаар хангаснаар гарааны бизнес эрхлэгчдэд ашиг тусаа өгөх боломжтой. Эхлэлийн экосистемийн бүх оролцогчид хүртээмжийг хангах, судалгаа ба хөгжүүлэлтийн кластерууд болон тэдгээрийн баазуудтай хамтын ажиллагааг хөнгөвчлөх шаардлагатай байгааг онцлов [17].

6.2. Бүгд Найрамдах Солонгос улсын туршлага

2022 онд МХХТ-ийн салбар нь Солонгосын ДНБ-ий 13.0 хувийг бүрдүүлж, улсын эдийн засгийн өсөлтийг тэргүүлсэн. 2022 онд МХХТ-ийн салбарын нийт үйлдвэрлэл 560 их наяд вонд хүрч, өнгөрсөн оны мөн үеийнхээс 5.1%-иар өссөн байна. Салбарыг сайтар ажиглавал МХХТ-ийн төхөөрөмж салбарын нийт үйлдвэрлэлийн 70.3%-ийг эзэлж, өмнөх оны мөн үеэс 5.9%-иар өсөж 388.4 их наяд вон, МХХТ-ийн үйлчилгээ 15.8%-иар, 3.2%-иар өсч 87.4 их наяд вон, программ хангамж эзэлж байна. 13.9%-ийг эзэлж, өнгөрсөн оны мөн үеийнхээс 5.4%-иар өсөж 76.9 их наяд вон болжээ. Ялангуяа 2017-2023 онд жилд дунджаар 7.0%-иар хурдацтай өсөх төлөвтэй байгаа программ хангамжийн салбар онцгой анхаарал татаж байна.

2022 онд мэдээллийн технологийн экспорт 233.32 тэрбум ам.долларт хүрч, импорт 152.47 тэрбум ам.долларт хүрч, худалдааны тэнцэл 80.85 тэрбум ам.долларт хүрсэн байна. МХХТ-ийн салбар нь нийт экспортын 30-40 хувийг эзэлж улсын эдийн засгийн өсөлтөд хувь нэмэр оруулсан.



Эх сурвалж: БНСУ, Шинжлэх ухаан, мэдээллийн технологийн яам, 2023 он

Зураг 4. МХХТ-ийн экспорт ба өсөлтийн хувь хэмжээ

2021 онд мэдээллийн салбарын зах зээлийн нийт хэмжээ өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 15.5%-иар мэдэгдэхүйц өсөлт үзүүлснээр 23.9 их наяд вонд хүрсэн. "Дижитал шинэ хэлэлцээр"-ийн бодлогоор нийтэд ил болсон мэдээллийн тоо 69,057 болж, өмнөх оны мөн үеэс 24.3%-иар өссөн байна. Түүнчлэн 2019 онд дэлхийн анхны арилжааны 5G үйлчилгээг захиалагчдын тоо 2023 оны гуравдугаар сарын байдлаар 29.6 саяд хүрч, 2020 оныхоос 136.8%-иар өссөн бол дижиталчлал хурдацтай явагдаж байгаатай холбогдуулан OTT үйлчилгээний захиалгын хувь 69.5%-д хүрчээ.

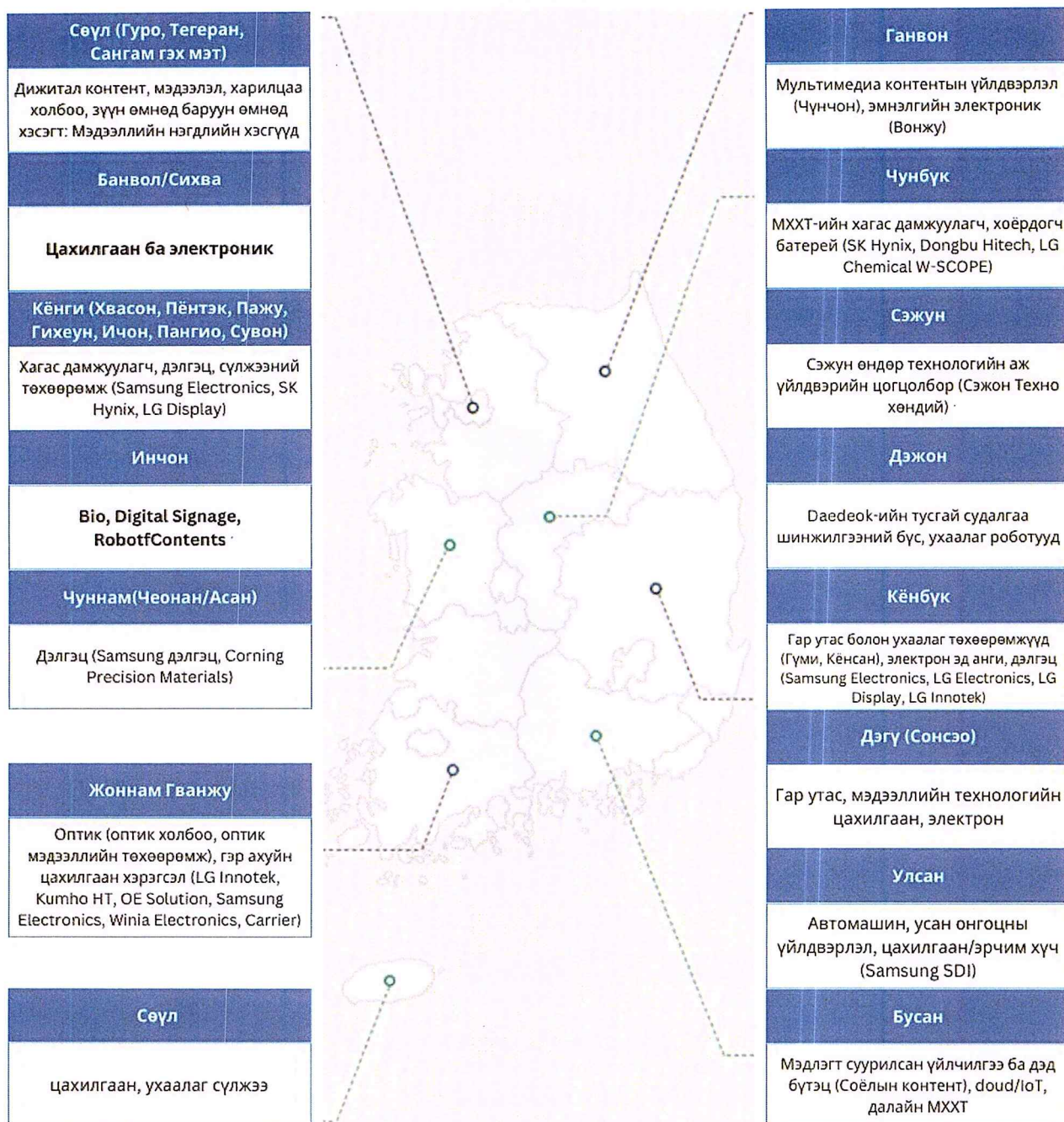
2021 онд хиймэл оюун ухааны борлуулалт өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 28.5%-ийн огцом өсөлтийг үргэлжлүүлснээр 2.1 их наяд вонд хүрсэн. 2022 оны 6-р сард хиймэл оюун ухааны технологийн хөгжил, үйлчилгээний шинэчлэлд шаардлагатай хиймэл оюун ухааны сургалтын мэдээллийн хэрэглээ 183,000-д хүрч, өмнөх оны мөн үеийнхээс 40 гаруй хувиар өссөн байна. Үүний зэрэгцээ дижитал өөрчлөлтийн үйл явцын салшгүй хэсэг болох үүлний салбар 2020 онд 4.2 их наяд вон орлого олж, өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 19.4%-иар мэдэгдэхүйц өсөлттэй байсан бол хувь хүмүүсийн үүлэн үйлчилгээг ашиглах түвшин өссөн байна. 2020 онд 35,3% байсан бол 2021 онд 37,8% болж 2,5%-иар өссөн байна.

Солонгосын программ хангамжийн салбар 2021 онд 18.05 тэрбум ам.долларын экспорт хийж, жилийн дунджаар 9.9%-д хүрчээ. Программ хангамжийн мэргэжилтнүүдийн тоо мөн 2021 онд жилд дунджаар 7.7%-иар өсөж 352,000 болжээ.

Солонгост МХХТ-ийн кластеруудыг бүс нутгаар хуваарилдаг. Салбараар нь авч үзвэл ухаалаг гар утасны кластерууд нь Сөүл хотын дүүрэг болон Дэгу/Кёнбүк дүүрэгт, сүлжээний тоног төхөөрөмжийн кластерууд нь Сөүл хотын дүүрэгт байрладаг [18].

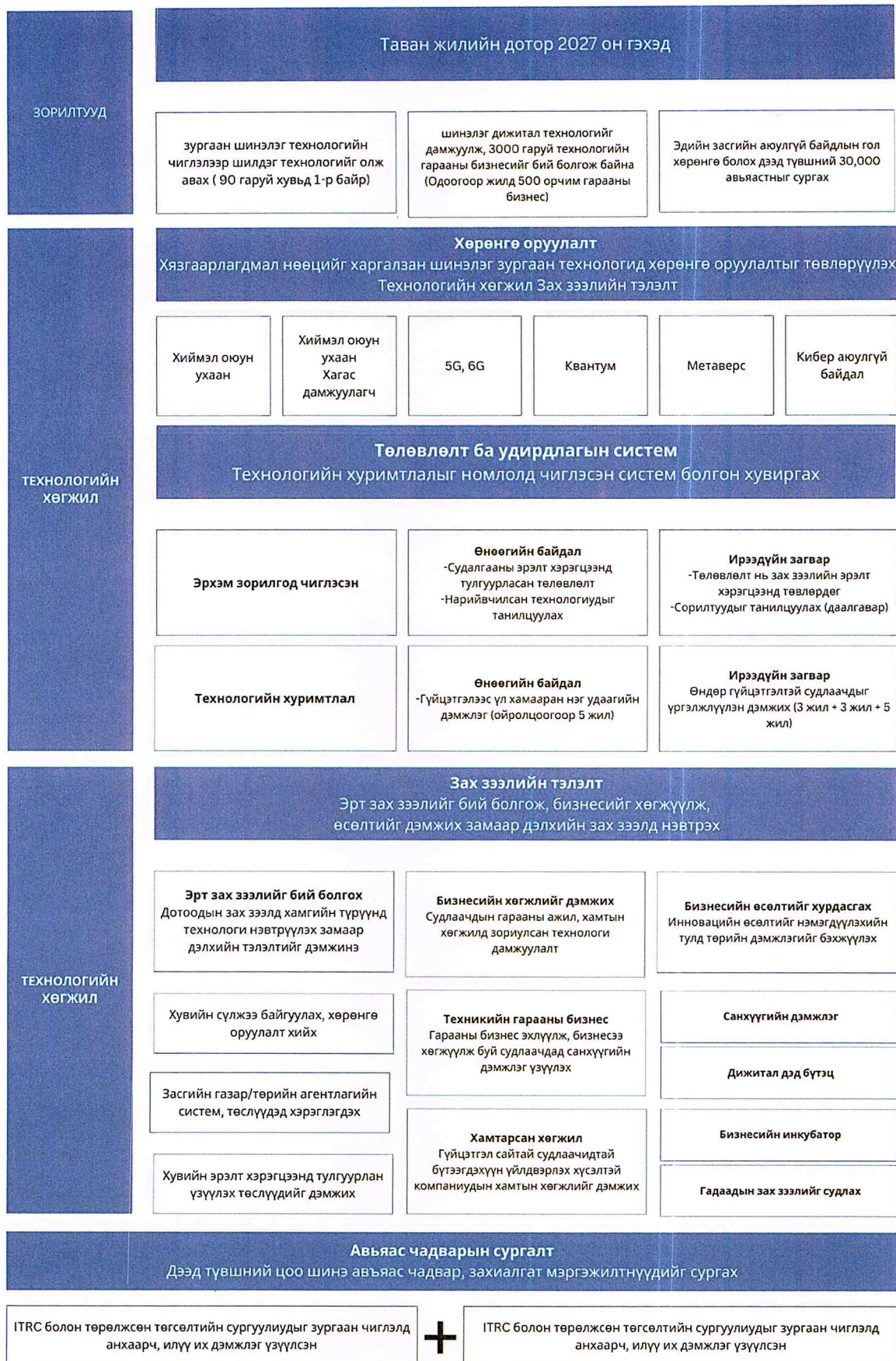
Шинжлэх ухаан, мэдээллийн технологийн яам нь бүс нутаг бүрийн төрөлжсөн үйлдвэрүүдэд суурилсан дижитал үйлдвэрлэлийн чадавхыг бэхжүүлэхийн тулд орон даяар арван кластерийг дэмжиж байна. Мөн шинэ дижитал үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, дижитал өөрчлөлтийг хэрэгжүүлэхэд бүс нутгуудыг дэмжиж байна (Зураг 3).

2022 оны 6-р сард зарласан “Дижитал инновац ба тархалтын стратеги”-ийн дагуу Солонгосын засгийн газар дотоодын технологийг судлах, өргөжүүлэхийн тулд зургаан томоохон инновацын технологийн салбарт (жишээлбэл, хиймэл оюун ухаан, хиймэл оюун ухаан, 5G-6G, квант, мета ертөнц, кибер аюулгүй байдал) ихээхэн хөрөнгө оруулалт хийхээр төлөвлөж байна. Зах зээлийг эхний шатанд бий болгож, маш сайн үр дүнд хүрэхийн тулд гарааны бизнес, технологи дамжуулалт, өсөлт, гадаадад тэлэх үйл ажиллагааг төрөөс дэмжинэ. Мөн энэ салбарт шаардлагатай тэргүүлэх зэрэглэлийн ахисан түвшний судалгааны мэргэжилтнүүдийг дэмжихийн тулд Мэдээллийн Технологийн Судалгааны Төвүүд болон төрөлжсөн сургуулиудад үзүүлэх дэмжлэгийг бэхжүүлэх болно. Стратегийн гол зорилтууд нь зургаан том инновацын технологийн салбарт технологи хуримтлуулах, шинэлэг дижитал технологийг шилжүүлэх, 3000 гаруй технологийн гарааны бизнесийг бий болгох, 30,000 шилдэг авьяастныг сургах зэрэг багтана (Зураг 4).



Эх сурвалж: Солонгосын Цахим мэдээлэл, харилцаа холбооны салбарыг дэмжих нийгэмлэг

Зураг 5. БНСУ-ын МХХТ-ийн кластер бүсүүд



Эх сурвалж: Шинжлэх ухаан, мэдээллийн технологийн яам, 2022 он

Зураг 6. Дижитал инновац ба тархалтын стратеги

Өмнөд Солонгос нь дэлхийн шилдэг технологийн корпорацуудыг байгуулж, мөн Soupsang цахим худалдааны сайт зэрэг технологийн тэрбум долларын үнэлгээтэй гарааны бизнес бий болгосон туршлагатай улс юм. Тус улсын хамгийн том давуу тал нь Samsung, LG зэрэг компаниуд нь тус улсыг үйлдвэрлэл, техник хангамжийн инженерчлэл шаарддаг салбаруудад тэргүүлэх байр суурь эзэлдэг. Мөн эдгээр томоохон компаниуд дотоодын бизнес эрхлэгчдэд хөрөнгө оруулалт, дэмжлэг үзүүлдэг. Жишээлбэл, 2023 онд Гванжу хотод хиймэл оюун ухааны гарааны бизнесийн инкубатор нээгдсэн ба үүнд Samsung компани дэмжлэг үзүүлсэн. Олон улсын компаниуд ч мөн Өмнөд Солонгосын гарааны бизнесийн чадавхыг хүлээн зөвшөөрч, Google Кампус, Facebook-ийн дэмжлэгтэй Солонгосын Инновацийн лаборатори зэрэг санаачилгын үйл ажиллагааг эхлүүлээд байна.

Нөгөөтэйгүүр, корпорацын соёл нь олон тооны өндөр чанартай, нэр хүндтэй ажлын байртай хослуулсан нь боломжит бизнес эрхлэгчдийг өөрсдийн гарааны бизнесийг бий болгохын оронд ажилтнаар ажиллуулах боломжийг олгодог. Засгийн газар энэ сорилтыг сайн мэдэж байгаа бөгөөд гарааны бизнест их хэмжээний хөрөнгө оруулалт хийхээс гадна бизнес эрхлэгчдийн хууль эрх зүйн эрсдэлийг бууруулах зохицуулалтын хамгаалагдсан хязгаарлагдмал орчныг бий болгож байна. Мөн бизнес эрхлэгчдийн бүтэлгүйтлийн зардлыг багасгах, инкубаторт бойжуулах, зөвлөн туслах замаар дэмжих зорилгоор хоёр дахь боломжийн гарааны санаачилгуудыг бий болгосон.

Өмнөд Солонгосын гарааны бизнес дэлхийн хамгийн ирээдүйтэй бодлого, засгийн газрын иж бүрэн дэмжлэгээс ашиг хүртдэг. Энэхүү дэмжлэгээс ашиг хүртэхийг хүсч буй гадаадын бизнес эрхлэгчдийг OASIS виз болон олон тооны тусгай зориулалтын тусламжийн байгууллагууд сайшааж, урамшуулдаг. Засгийн газрын удаан хугацаанд байгуулагдсан Солонгосын Сангийн сан нь тэрбум тэрбумаар үнэлэгддэг бөгөөд Өмнөд Солонгосын гарааны бизнесийн экосистемийн чухал бүрэлдэхүүн хэсэг болжээ. Мөн түүнчлэн 2023 онд төрийн салбар сансрын гарааны бизнесүүдэд зориулж 50 тэрбум воны шинэ санг зарлав. Үүний хажуугаар хувийн хэвшлийнхэн ч үүргээ гүйцэтгэж венчур хөрөнгө оруулагчид жил бүр илүү их хөрөнгө оруулалт хийсээр байна.

Тус улс Сөүл, Бусан зэрэг хэд хэдэн хүчирхэг гарааны төвүүдтэй ба орон нутгийн засаг захиргаа (Сөүл хотын захиргаа, Пусан хотын захиргаа), Пусаны эдийн засгийг дэмжих агентлаг зэрэг байгууллагуудын дэмжлэгтэйгээр сүүлийн хэдэн жилийн хугацаанд хоёр хот олон улсад улам бүр хүлээн зөвшөөрөгдөж байна. Зөв чиглэлд алхмууд хийгдсэн хэдий ч Өмнөд Солонгосын гол сорилт бол боломжит бизнес эрхлэгчдийг эрсдэлийг хүлээж авах, корпорацын шатаар авирах өөр арга зам болох гарааны бизнесийг бий болгоход дэмжлэг үзүүлэх явдал хэвээр байна. Өмнөд Солонгосын гарааны бизнес эрхлэгчид дэлхийн зах зээлийг чиглүүлэхэд хэцүү байгаа бөгөөд энэ өөрчлөлт гарах хүртэл тус улс асар их гарааны бизнесээ хөгжүүлэхэд хэцүү байх болно [19].

“Стартап Солонгос” бодлогын тухай

Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын ЖДҮ, стартапын яам гарааны бизнесийг дунд болон урт хугацаанд дэмжих цогц бодлого болох "Startup Korea"-г 2023 оны 8 дугаар сард зарлав. Өмнөд Солонгосын гарааны бизнесийн экосистем өмнөх засгийн газрын бизнес эрхлэлтийг дэмжсэн бодлогын улмаас илүү идэвхтэй болсон. Гэсэн хэдий ч өнөөгийн орчин нь дижиталчлал, хиймэл оюун ухааны хувьсгал болон бусад

өөрчлөлтүүдийг багтаасан шинэ хандлагыг шаардсан тул тус бодлогыг боловсруулсан байна. “Стартап Солонгос” үндсэн стратегийг дор дурдлаа.

1. *Хил хязгаараас гадуур: ЖДҮ, стартапын яам нь Солонгосын гарааны бизнес эрхлэгчдийн экосистемийг даяаршуулж, Солонгосын гарааны бизнесүүд болон дэлхийн хоорондын холболтыг сайжруулах болно.*

БНСУ-ын засгийн газар дэлхийн өнцөг булан бүрээс бизнесээ эхлүүлэхийн тулд ур чадвартай, чадварлаг хүмүүсийг урьж оролцуулсан стартапын экосистемийг Өмнөд Солонгост бий болгохыг зорьж байна. Гарааны бизнес эрхлэгчдэд зориулсан цагаачлалын системийг гарааны бизнест илүү ээлтэй болгох үүднээс өөрчлөн зохион байгуулна. Энэ нь гадаадын бизнес эрхлэгчдэд Өмнөд Солонгост суурьших, Солонгосын гарааны бизнестэй хамтран ажиллах боломжийг олгоно. Гарааны бизнесийн ажилчдын эрэлт ихтэй салбарууд E-7 виз (Онцгой чадвартай гадаадын иргэн)-ний визний шаардлагыг хөнгөвчлөх боломжтой. ЖДҮ, стартапын яам нь боломжит технологи, бизнес төлөвлөгөөтэй гадаадын иргэдэд гарааны бизнес эрхлэх виз олгох, арилжаанд оруулах санхүүжилтийг авч үзэх болно. Мөн Вьетнам зэрэг хөгжиж буй орнуудын авьяаслаг оюутнуудад програм хангамжийн чиглэлээр сургалтын хөтөлбөрүүдийг санал болгож, Солонгосын гарааны компаниудтай хамтран ажилд зуучлах боломжийг олгодог K-Tech коллежийг эхлүүлнэ. Их Британийн Global Entrepreneur Program (GEP) -ээс санаа авч, тус яам нь Солонгос болон Азийн зах зээлд гарах өндөр чадамжтай гарааны бизнес эрхлэгчдийг олж илрүүлэх, хөгжүүлэх зорилгоор “K-Scouter” хөтөлбөрийг эхлүүлэх болно. Нэмж дурдахад дэлхийн өнцөг булан бүрээс ирсэн залуу бизнес эрхлэгчдийн хоорондын харилцаа холбоо, хамтын ажиллагааг хөнгөвчлөх зорилгоор Сөүлийн томоохон хэсэгт “Space-K” байгуулна.

Гадаадад бизнес эрхэлж буй Солонгос бизнес эрхлэгчдэд тусламж үзүүлнэ. Жишээлбэл, тус яам нь Солонгосоос гадуур бизнес эрхэлж, Солонгосын эдийн засагт ихээхэн хувь нэмэр оруулсан хүмүүст шаардлага хангасан тохиолдолд тусламж авах суурийг тавих болно. 2024 онд Өмнөд Солонгосын гарааны бизнесүүдэд гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татах, дэлхий даяар өргөжин тэлэхэд нь туслах зорилгоор нийтдээ 10 их наяд вон (7.5 тэрбум ам. доллар) бүхий олон улсын сангуудыг төвлөрүүлнэ. Өмнөд Солонгосын засгийн газар гадаадын санд хөрөнгө оруулах замаар Солонгосын гарааны бизнесүүдэд илүү олон хөрөнгө оруулагчдыг татах зорилгоор олон улсын санг байгуулсан.

2. *Эв нэгдэл: Венчур хөрөнгө оруулалтад хувийн хөрөнгийн оролцоог дэмжихээр төлөвлөж байна. Мөн гарааны бизнес эрхлэгчдэд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх шинэ аргуудыг танилцуулна.*

2027 он гэхэд 2 их наяд вон (1.5 тэрбум ам. доллар)-д хүрэх зорилттойгоор төр, хувийн хэвшил хамтран Солонгосын стартап санд хөрөнгө оруулалт хийнэ. Санд одоо байгаа хөрөнгө оруулалтаас гадна дахин Солонгос стартап сан байгуулна. Энэхүү сан нь хиймэл оюун ухаан, хагас дамжуулагч гэх мэт стратегийн салбаруудад ихээхэн хөрөнгө оруулалт хийх болно. Гарааны бизнест санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх шинэ аргуудыг танилцуулах ба өмнөх санхүүгийн дэмжлэг нь татаас дээр илүү төвлөрч байсан бол шинэ арга барил нь хөрөнгө оруулалт, зээлийг хослуулсан байна. Шинэ арга барил нь нэмэлт төсөв шаардахгүйгээр компаниудын сонголтыг өргөжүүлэхээр төлөвлөж байна.

3. Бүс нутгийн гарааны бизнес, тэгш боломж + нээлттэй инноваци: Бүс нутгийн гарааны бизнесийн экосистемийг хөгжүүлж, гарааны компаниуд болон томоохон корпорацуудын хооронд нээлттэй инновацийн түншлэлийг хөгжүүлэх болно.

ЖДҮ, стартапын яам нь өнөөг хүртэл анхаарал хандуулдаггүй байсан бүс нутгийн стартапын экосистемийг идэвхжүүлснээр бүс нутгийн эдийн засгийг идэвхжүүлэх, тэнцвэртэй бүс нутгийн хөгжлийн циклийг бий болгохоор төлөвлөж байна. Энэхүү хүчин чармайлтынхаа хүрээнд залуучуудын суурьшихад зориулсан компаниуд, их дээд сургууль, судалгааны хүрээлэнгүүдийн нягт төвлөрсөн газруудад "Аймгийн Space-K" байгуулахаар төлөвлөж байна. Яам нь бүс нутгийн анжел хөрөнгө оруулалтын төвүүдийг өргөжүүлэхээр төлөвлөж байна. Бүс нутгийн анжел хөрөнгө оруулалтын төвүүд нь нийслэлээс гадуурх бүс нутагт эхний шатанд хөрөнгө оруулалтыг дэмжих санаачлага юм. Гарааны бизнес болон томоохон корпорацуудын хамтын ажиллагааны хөтөлбөрийг хиймэл оюун ухаан, биотехнологи зэрэг шинээр гарч ирж буй шилдэг арван салбар болгон өргөжүүлэхээр төлөвлөж байна.

"Стартап Солонгос" хөтөлбөрт цэргийн албан хаагчид, залуучууд, их дээд сургуулийн оюутнууд, судлаачид, цуврал бизнес эрхлэгчдэд бизнесээ эхлүүлэхэд нь туслах бодлого мөн багтсан байна.

БНСУ-ын Эдийн засаг, Сангийн яам, Хууль зүйн яам, Шинжлэх ухаан, Мэдээлэл харилцааны яам зэрэг хэд хэдэн яамдууд Өмнөд Солонгосыг гарааны бизнест тэргүүлэгч орон болгох зорилт бүхий "Стартап Солонгос" цогц арга хэмжээг боловсруулахын тулд ЖДҮ, стартапын яамтай хамтран ажиллаж байна. Одоогоор CB Insights компанийн үнэлгээний дагуу 100 шилдэг тэрбум долларын үнэлгээтэй гарааны бизнес жагсаалтад Солонгосын нэг компани багтсан тул Солонгосын засгийн газар энэ тоог тав болгохоор зорьж байна. Мөн венчур хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх замаар Өмнөд Солонгосын гарааны бизнесийн экосистемийн зэрэглэлийг дээшлүүлж, дэлхийн топ гурван орны нэг болохоор зорилт тавьсан байна [31].

6.3. Бүгд Найрамдах Турк улсын туршлага

Туркийн Аж үйлдвэр, технологийн сайд Мустафа Варанк 2019 онд тус улсын 2023 оны Аж үйлдвэр, технологийн стратегийг зарлав. Бүгд Найрамдах Улс байгуулагдсаны 100 жилийн ойг 2023 онд угтаж “Үндэсний технологи, хүчирхэг үйлдвэрлэл” гэсэн алсын хараатай стратегийн баримт бичгийг боловсруулсан ба энэ нь Дижитал Туркийн замын зураглал, 11 дэх хөгжлийн төлөвлөгөө, Ерөнхийлөгчийн 2019 оны жилийн хөтөлбөр зэрэг стратеги, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний цар хүрээ, агуулгын хувьд ижил төстэй юм.

Хамрах хүрээ, агуулгыг нарийвчлан авч үзвэл Стратегийн баримт бичиг нь (i) Өндөр технологи ба инновац, (ii) Дижитал шилжилт ба аж үйлдвэрийн хөдөлгөөн, (iii) Бизнес эрхлэлт, (iv) Хүмүүн капитал, (v) Дэд бүтэц зэргээс бүрдэнэ. Энэ хүрээнд Стратегийн баримт бичигт онцлох бодлого тусгагдсаныг дурдах хэрэгтэй.

2023 оны байдлаар Стратегийн баримт бичигт Турк даяар программ хангамж хөгжүүлэгчдийн тоог 140 мянгаас 500 мянгад хүргэхээр зорьсон байна. Технологид суурилсан бизнес эрхлэгчдийн хөрөнгө оруулалтын 5 тэрбум долларт хүрэх төлөвтэй байна. 2023 он гэхэд Турк улс дэлхийн хэмжээнд гамшигт технологи дээр бүтээгдсэн дор хаяж 23 ухаалаг бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг гаргахаар төлөвлөж, дэлхийд тэргүүлэгч болсон байхаар мөн зорьсон. Мөн нь венчурын түвшнээс эхэлж 1 тэрбум доллар ба түүнээс дээш үнэлгээтэй “unicorn” гэж нэрлэгддэг компаниудын тодорхойлолтыг Стратегийн баримт бичигт “Turcorn” гэж нутагшуулсан байдаг. Энэ хүрээнд 2023 он гэхэд Turcorn-Туркийн технологийн нэг тэрбум ам.долларын үнэлгээтэй компаниудын тоо дор хаяж 10 байх төлөвтэй байна.

Стратегийн баримт бичигт оюуны өмчийн эрх зүйн дэд бүтэц, хэрэгжилттэй холбоотой бүтцийг бэхжүүлнэ гэж онцолжээ. Энэ хүрээнд программ хангамж, мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүний брэндийг дэмжих судалгааг хийнэ. Мөн Турк улсад стратегийн ач холбогдолтой аж ахуйн нэгжүүдийн оюуны өмчийн эрхийг хадгалах арга хэмжээ авах, нээлттэй шинжлэх ухаан, нээлттэй инновац, нээлттэй эхийн программ хангамжийн хувьд оюуны өмчийн хууль тогтоомжийн дэд бүтцийг бий болгохоор төлөвлөж байна.

Бизнес эрхлэх экосистемийн үр дүнтэй бүтцийг бий болгохын тулд Туркийн бизнес эрхлэх экосистемийн платформ болон түүний вэбсайтыг бий болгоно. Мөн экосистемийг сэргээх зорилгоор аж ахуйн нэгжүүдийг байгуулах, удирдах, эхэн үеийн санхүүжилтийн үйл явцыг хөнгөвчлөхөөр төлөвлөж байна. Эхлэх ажлыг хялбархан эхлүүлэх, бүтэлгүйтсэн тохиолдолд амархан хаах, “Тавтай морилно уу багц”, “Бизнес эрхлэгчийн виз” зэрэг дэмжлэгүүд эдгээр байгууламжид багтсан болно. Энэ хүрээнд аж ахуйн нэгжүүдийг байгууллагажуулах, брэнджүүлэх, олон улсын зах зээлд нэвтрэхэд дэмжлэг үзүүлэх нь бусад чухал зорилтуудын нэг юм.

Блокчейн дэд бүтцэд зөөвөрлөх боломжтой нийтийн хэрэглээний программуудыг тодорхойлох, төсөл боловсруулах ажлыг хийх болно. Боловсруулсан блокчейн программууд нь хууль тогтоомжид нийцэж байгаа эсэхийг шалгахын тулд зохицуулалтын хамгаалагдсан хязгаарлагдмал орчныг бий болгоно. Санхүүгийн технологийн салбарт ихэвчлэн хэрэглэгдэж, дагаж мөрдөхөд чухал ач холбогдолтой зохицуулалтын хамгаалагдсан хязгаарлагдмал орчинд шинэлэг бизнесийн загваруудыг туршилтын үе шатанд зохицуулах байгууллагууд шалгаж, бизнесийн загвар боловсруулагчид болон зохицуулах байгууллагууд хамтран ажиллахаар заасан. Ийм туршилтын загварыг Стратегийн баримт бичгээр дамжуулан зорилтод

оруулсан нь ирээдүйн шинэлэг бизнесийн загваруудад ирээдүйтэй бүтээн байгуулалт гэж хэлж болно.

Банкнуд үйлдвэрлэл, технологийн компаниуд болон шинэ бизнесүүдэд зориулсан бүтээгдэхүүний нэр төрлийг нэмэгдүүлэх төлөвтэй байна. Мөн шинэ үйлдвэрүүдэд инновацын санаа, патент, бизнес төлөвлөгөөний оронд бичил зээл олгох, оюуны өмчийнх нь оронд зээл олгох зэрэг механизмуудыг багтаана. Стратегийн баримт бичигт олон нийтийн санхүүжилт, венчур болон эрсдэлийн хөрөнгө, хөрвөх боломжтой бонд зэрэг хэрэглүүрүүдийг онцлон тэмдэглэсэн болно.

Турк улсад хадгалагдах ёстой мэдээллийн тодорхойлолт, стандартыг Стратегийн баримт бичигт тодорхойлсон бол нөгөө талаас мэдээллийн аюулгүй байдлын тогтолцооны хууль тогтоомжийг бий болгохыг зохицуулдаг. Энэ хүрээнд өгөгдөл дамжуулах хурд, мэдээллийн аюулгүй байдлын дэд бүтцэд шаардлагатай дэмжлэг үзүүлнэ. Түүнчлэн үүлэн технологид нийцсэн программ хангамж, дэд бүтцийг бий болгоно. Цахим халдлагад өртөмтгий салбаруудад хууль тогтоомжийн зохицуулалт хийж, кибер аюулгүй байдлын арга хэмжээг нэмэгдүүлэх зорилгоор санхүүгийн нэмэлт дэмжлэг үзүүлнэ.

Технологийн баримжаатай үйлдвэр үйл ажиллагааны хөтөлбөрөөр дотоодын боломж бүхий дунд-өндөр, өндөр технологийн салбарын бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл нэмэгдэнэ. Технологийн баримжаатай аж үйлдвэрийн үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх зарчмын тухай мэдэгдэл хүчин төгөлдөр боллоо [20].

Турк улсын мэдээллийн технологийн салбарын нэг нэгж өсөлт нь Туркийн эдийн засгийг 1.8 нэгжээр өсгөж байна. Үүний дагуу 2023 он гэхэд 2 их наяд ам.доллар байхаар төлөвлөж буй ДНБ-д МХХТ-ийн найман хувийг эзлэхэд нийт хүчин зүйлийн бүтээмжийн хувь нэмэр ойролцоогоор 71 тэрбум ам.доллар болно [21].

Туркийн гарааны бизнесийг дэмжих төрийн хөтөлбөрүүд

Хэдийгээр гарааны бизнес эрхлэгчид болон аж ахуйн нэгжүүд төрийн дэмжлэгүүдээс ашиг хүртэх олон арга зам байдаг ч хамгийн тохиромжит арга зам бол гарааны бизнес, аж ахуйн нэгжүүдийн "Технологийн хөгжлийн бүсийн тухай хууль"-д заасан "Технологийн хөгжлийн бүс"-д байрлах явдал юм. Гарааны бизнесүүд энэ бүс нутагт байрлаж байгаа тул НӨАТ-аас чөлөөлөх, даатгалын шимтгэлийн дэмжлэг үзүүлэх, орлогын болон аж ахуйн нэгжийн албан татвараас чөлөөлөх зэрэг олон төрлийн дэмжлэг хүртэх боломжтой. Жишээ нь: Газар, далайн болон/эсвэл агаарын тээврээр үйл ажиллагаа явуулах замаар эдгээр бүс нутагт тулгамдаж буй асуудлыг шийдвэрлэх зорилготой гарааны бизнес эрхлэгчид болон аж ахуйн нэгжүүд тээвэрлэлт, тээвэрлэлтийн явцад үүсэж болох татвар болон бусад зарим төлбөрийг бууруулж, чөлөөлөх боломжтой [22].

1. Төрийн дэмжлэгт хамрагдах хүсэлтэй гарааны бизнес эрхлэгчид болон аж ахуйн нэгжүүдэд зориулсан олон төрлийн урамшуулал, онцгой хөтөлбөрүүд байдаг боловч эдгээр хөтөлбөрүүдэд хамрагдахын тулд хөтөлбөр тус бүрийн нөхцөлийг хангасан байх ёстой ба эдгээр нөхцөл хангагдаагүй тохиолдолд урамшуулалд хамрагдах боломжгүй юм. Энэ хүрээнд гарааны бизнес эрхлэгчид болон аж ахуйн нэгжүүд ямар нэгэн дэмжлэгт хамрагдах хүсэлтэй байгаа бол хамрагдахыг хүссэн дэмжлэгийн нөхцөлийг сайтар судалж, үйл

ажиллагааны хүрээнд тухайн нөхцөлийг хангах боломжтой эсэхээ дүгнэсэн байх шаардлагатай.

2. Төрийн дэмжлэгүүдийг Жижиг, дунд үйлдвэрийн хөгжүүлэх байгууллага ("KOSGEB"), Туркийн Шинжлэх ухаан, технологийн судалгааны зөвлөл ("TÜBİTAK"), Аж үйлдвэр, технологийн яам болон Худалдааны яам хэрэгжүүлдэг. Дээрх байгууллагууд нь үйл ажиллагааны чиглэл, салбар, үйлчилгээний төрлөөс хамаараад өөр өөр гарааны бизнес эрхлэгчдэд хандсан дэмжлэг хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлдэг.
3. Үүний дагуу Жижиг, дунд үйлдвэрийн хөгжүүлэх байгууллагаас олгодог зарим дэмжлэг, хөтөлбөрүүд нь дараах байдалтай байна.

Хүснэгт 7. Туркийн ЖДҮ-ийн дэмжлэг, хөтөлбөрүүд

	Дэмжлэг, хөтөлбөр	Дэмжлэг, хөтөлбөрийн зорилго	Дэмжлэг, хөтөлбөр ийн урьдчилсан нөхцөл	Дэмжлэг, хөтөлбөрийн хамрах хүрээ
1.	<u>Уламжлалт гарааны бизнесийг дэмжих хөтөлбөр</u>	Шинэ бизнесүүдийн оршин тогтнох түвшинг нэмэгдүүлэх зорилготой юм.	- Гарааны бизнесийн сургалтад хамрагдсан байх; - Гарааны бизнес үүсгэн байгуулагчийн хувь хэмжээ дор хаяж 50% байх; - Өргөдөл гаргах үед бизнесээ байгуулаад хамгийн ихдээ нэг жил болсон байх.	Үүсгэн байгуулах болон үйл ажиллагааны дэмжлэгийг хамарна. Мөн Старапын гэрчилгээ олгоно.
2.	<u>Технологийн гарааны бизнесийг дэмжих хөтөлбөр</u>	Энэ нь шинэ бизнесүүдийн оршин тогтнох түвшинг нэмэгдүүлэх зорилготой юм.	- Гарааны бизнесийн сургалтад хамрагдсан байх; - Гарааны бизнес үүсгэн байгуулагчийн хувь хэмжээ дор хаяж 50% байх; - Өргөдөл гаргах үед бизнесээ байгуулаад хамгийн ихдээ нэг жил болсон байх.	-Байгууллага, машин техник, тоног төхөөрөмж, программ хангамжийн дэмжлэг үзүүлэх, ментор, үйл ажиллагааны зөвлөгөө өгөх; -Старапын гэрчилгээ олгоно.
3.	<u>Бизнесийн хөгжлийг дэмжих хөтөлбөр</u>	ЖДҮ-ийн өрсөлдөх чадвар, корпорацын түвшин, эдийн засагт эзлэх хувь хэмжээг нэмэгдүүлэх	- Бизнес нь Жижиг, дунд үйлдвэрийн хөгжүүлэх байгууллагын системд бүртгүүлсэн байх ёстой	Дотоодын үзэсгэлэнгийн дэмжлэг, олон улсын бизнес аяллын дэмжлэг, салбар дахь мэргэшсэн боловсон хүчний дэмжлэг, дизайны дэмжлэг, аж үйлдвэрийн өмчийн эрхийн дэмжлэг, туршилт, шинжилгээний дэмжлэг, эрчим хүчний хэмнэлттэй цахилгаан мотор солих дэмжлэг, гамшгийн үеийн дэмжлэг, дижитал шилжилтийн зөвлөх үйлчилгээ зэрэг төрөл бүрийн дэмжлэг үзүүлэх багцууд орно.

4.	<u>ЖДҮ-ийн эрчим хүчний хэмнэлтийг дэмжих хөтөлбөр</u>	Эрчим хүчний үр ашгийг нэмэгдүүлэх, тэргүүлэх хэрэгцээг хангахад шаардлагатай ЖДҮ-д шаардлагатай стратегийг бий болгох	- Бизнес нь Жижиг, дунд үйлдвэрийн хөгжүүлэх байгууллагын системд бүртгүүлсэн байх ёстой	Энэ нь цахилгаан моторын судалгаа, солих зардал, эрчим хүчний аудитын үйлчилгээний дэмжлэг, үр ашгийг нэмэгдүүлэх зардлыг төрөл бүрийн хэмжээгээр дэмждэг.
5.	<u>Хилийн чанад дахь хурдасгуур дэмжлэг хөтөлбөр</u>	Манай улсад судалгаа шинжилгээ, инновацын үйл ажиллагаа явуулж буй технологийн бүтээгдэхүүнийг олон улсын зах зээлд гаргах	- Бизнес нь Жижиг, дунд үйлдвэрийн хөгжүүлэх байгууллагад өргөдөл гаргах, хянаж үзсэний үр дүнд өргөдлийг батлах	Сарын хэрэгцээ, оролцоо, боловсон хүчин, байр, өдөр тутмын зардал, тээврийн зардал зэрэг янз бүрийн мөнгөн дүнгээр дэмжлэг үзүүлдэг.
6.	<u>ЖДҮ-ийн технологийн бүтээгдэхүүний хөрөнгө оруулалтыг дэмжих хөтөлбөр</u>	Судалгаа хөгжүүлэлт, Бүтээгдэхүүн хөгжүүлэлт инновацын үйл ажиллагааны үр дүнд бий болсон бүтээгдэхүүн болон дунд-өндөр, өндөр технологийн салбарт экспортыг дэмжих бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг дэмжих	- Инновацын төслөөрөө төрийн байгууллага болон олон улсын байгууллагуудын сангуудаас дэмжлэг авсан, патентын гэрчилгээ гэх мэт үр дүн гарч, прототипийн ажил амжилттай дууссан байх нь чухал юм.	Энэ нь бага, дунд-бага технологийн бүс дэх бүтээгдэхүүн, дунд-өндөр, өндөр технологийн бүсийн бүтээгдэхүүнд үзүүлэх янз бүрийн дэмжлэгийг хамардаг.

4. Туркийн Шинжлэх ухаан, технологийн судалгааны зөвлөл /ШУТСЗ/-өөс төрөл бүрийн дэмжлэг үзүүлэх хөтөлбөрүүд байдаг ба эдгээр хөтөлбөрүүд нь дараах байдалтай байна.

Хүснэгт 8. Туркийн ШУТСЗ-н дэмжлэг, хөтөлбөрүүд

	Дэмжлэг, хөтөлбөр	Дэмжлэг, хөтөлбөрийн зорилго	Дэмжлэг, хөтөлбөр ийн урьдчилсан нөхцөл	Дэмжлэг, хөтөлбөрийн хамрах хүрээ
1.	<u>ТШУТСЗ ЖДҮ-ийн судалгаа ба хөгжүүлэлтийн гарааны бизнесийг дэмжих хөтөлбөр</u>	ЖДҮ-үүд технологийн хөгжил, инновацын үйл ажиллагаагаар бүтээмжээ нэмэгдүүлж, нэмүү өртөг өндөртэй бүтээгдэхүүн, үйлчилгээнд хандуулах	- ЖДҮ байх нөхцөлийг хангах; - компанийн түвшинд нэмүү өртөг бий болгодог турк улсад үүсгэн байгуулагдсан компани байх;	Дэмжлэгийн хугацааг дээд тал нь 18 сар, дэмжлэгийн дээд хязгаарыг дээд тал нь 500,000 турк лир гэж тодорхойлсон бөгөөд судалгаа ба хөгжүүлэлтийн шаардлага хангасан төслийн зардал, урамшууллын шагналыг багтаасан байна.
2.	<u>ТШУТСЗ тэргүүлэх чиглэлийн судалгааны технологийн хөгжил, инновацын төслийг дэмжих хөтөлбөр</u>	Турк улсад төвтэй байгууллагуудын үндэсний тэргүүлэх чиглэлүүдийг уриалан нэмүү өртөг бий болгох судалгаа, боловсруулалт, шинэлэг төслүүдийг дэмжих.	Компанийн түвшинд нэмүү өртөг бүтээдэг турк улсад байгуулагдсан компаниуд төсөлд хамрагдах боломжтой.	Дэмжлэгийн үргэлжлэх хугацаа, хэмжээг хязгаарлаагүй боловч үүнд судалгаа ба хөгжүүлэлтийн шаардлага хангасан төслүүдийн хувьд янз бүрийн хэмжээний буцалтгүй тусламжийн дэмжлэг, түүнчлэн гадаадад үйлчилгээ худалдан авах, ерөнхий зардлын дэмжлэг орно.
3.	<u>ТШУТСЗ Гарааны бизнес эрхлэгчдийг дэмжих хөтөлбөр</u>	Хувь хүний гарааны бизнес эрхлэгчдийн үйл ажиллагааг санааны шатнаас зах зээлд нийлүүлж, технологи, инновацад чиглэсэн бизнес санаагаа нэмүү өртөг бий болгох, мэргэшсэн ажлын байр бий болгох өндөр чадамжтай аж ахуйн нэгж болгон хувиргах.	Албан ёсны их, дээд сургуулийн аль ч бакалаврын хөтөлбөрийг жилийн дараа төгсөх боломжтой оюутан, магистр, докторант, эсвэл өргөдөл гаргасан өдрөөс хамгийн ихдээ 5-жилийн өмнө бакалавр, магистр, докторын зэрэг хамгаалсан бизнес эрхлэгч байх.	Үүсгэн байгуулах гэж буй компанид олгох нэг удаагийн дээд хэмжээ 100000 турк лирийн дэмжлэгийг үзүүлэх.

4.	<u>ТШУТСЗ олон улсын аж үйлдвэрийн судалгаа хөгжүүлэлтийн төслүүдийг дэмжих хөтөлбөр</u>	Олон улсын хамтарсан дэмжлэгийн хөтөлбөрт (EUREKA, EUROSTARS, Европын Холбооны хүрээний хөтөлбөрийн хүрээнд хамтарсан төсөл хэрэгжүүлэхийг уриалсан хөтөлбөрүүд болон ижил төстэй олон улсын хөтөлбөр, төслүүд) хамрагдсан Турк улсад төвтэй байгууллагуудын судалгаа, хөгжлийн болон шинэлэг төслүүдийг дэмжих.	Турк улсад үүсгэн байгуулагдсан, компанийн түвшинд нэмүү өртөг бий болгодог компаниудын нэг	Дэмжлэгийн хугацаа, хэмжээг хязгаарлахгүй бөгөөд томоохон байгууллагуудад 60%, ЖДҮ-д 75% буцалтгүй тусламж үзүүлнэ.
5.	<u>ТШУТСЗ ЖДҮ-ийн судалгаа хөгжүүлэлтийн гарааны бизнесийг дэмжих хөтөлбөр</u>	ЖДҮ эрхлэгчдийн техник технологи хөгжүүлэх, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, нэмүү өртөг өндөртэй бүтээгдэхүүн үйлчилгээнд шилжихэд нь дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор эхний 5 төсөлд давуу талтай дэмжлэг үзүүлэх.	- ЖДҮ байх нөхцөлийг хангах; - Компанийн түвшинд нэмүү өртөг бүтээдэг турк улсад байгуулагдсан компаниуд	Дэмжлэгийн хугацааг дээд тал нь 18 сар, дээд хязгаар нь 500,000 турк лир байхаар тогтоогдсон бөгөөд үүнд судалгаа ба хөгжүүлэлтийн шаардлага хангасан төслийн зардлын 75% буцалтгүй тусламж, амжилттай төсөлд 7,500 турк лирийн урамшууллын шагнал багтсан болно.

5. Эдгээр хөтөлбөрүүдээс гадна Үйлдвэр, технологийн яаманд хүсэлт гаргасны үр дүнд Үйлдвэр, технологийн яамны “Судалгаа хөгжүүлэлтийн төв”-ийн гэрчилгээг авсан тохиолдолд орлогын албан татвар суутгалын урамшуулал, даатгалын шимтгэлийн урамшуулал, улсын тэмдэгтийн хураамжаас чөлөөлөх зэрэг төрөл бүрийн урамшуулал/дэмжлэгүүдийг авах боломжтой.
6. Худалдааны яамнаас бүтээгдэхүүн үйлчилгээний бүртгэлийн дэмжлэг, барааны тэмдгийн гадаад бүртгэл, хамгаалалт, шударга оролцоог дэмжих, дотоод сурталчилгаа-сургалтын дэмжлэг, зөвлөх үйлчилгээний дэмжлэг зэрэг олон төрлийн дэмжлэг үзүүлж, ялангуяа экспортыг хөгжүүлэх, олон улсын брэнд болгох, зах зээлд тогтвортой байдлыг хангах зэрэг хөтөлбөрүүдэд яамны Дэмжлэгийн удирдлагын системээр дамжуулан авах боломжтой [23].

Туркийн финтекийн гарааны бизнесийн экосистемийн хөгжлийн тухай

2022 онд финтек компаниудын хөрөнгө оруулалт дээд амжилт тогтоосон жилийн дараа 2023 оны есдүгээр сарын байдлаар 14 Финтек компанид 9 сая ам.долларын хөрөнгө оруулалт хийсэн байна. Туркийн финтекийн экосистемд идэвхтэй 656 финтек компани үйл ажиллагаа явуулж байгаа бөгөөд блокчэйн болон крипто хөрөнгө, санхүүжилт, төлбөрийн босоо чиглэлүүд онцгой анхаарал татаж байна [24].



Эх сурвалж: Турк Улсын Ерөнхийлөгчийн Санхүүгийн алба, Финтекийн судалгаа 2023

Зураг 7. Туркийн финтек стартапын өнөөгийн байдал

6.4. Узбекистан улсын туршлага

2016 оноос хойш Узбекистан эдийн засгийн хэд хэдэн чухал реформыг хэрэгжүүлсэн. Түүхий эдийн экспортын үнэ ихээхэн хэлбэлзэж, дотоодын тогтворгүй байдлыг бий болгодог тул тус улс байгалийн хий, алт, хөвөн, зэс зэрэг бүтээгдэхүүнээс ихээхэн хамааралтай байдлаа багасгахыг эрэлхийлж эхэлжээ. Засгийн газар эдийн засгийг төрөлжүүлэх, хувийн хэвшлийг хөгжүүлэх замаар илүү тогтвортой эдийн засгийн суурийг бий болгохыг зорив.

Засгийн газар бизнес эрхлэлт, одоо мөрдөгдөж буй зохицуулалтууд болон бусад улс орнуудын стратегид дүн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр 2017-2021 оны үйл ажиллагааны стратегийг баталж, банк санхүү, татвар, худалдаа, төрийн өмчит үйлдвэрийн хувьчлал зэрэг олон салбарт реформ хийв. Үүний үр дүнд эдийн засаг илүү нээлттэй, зах зээлийн хандлагатай болсон.

Эдийн засгийн хөгжилд инновац, технологи, тэр дундаа дижитал технологийн үүрэг нь дэлхий дахинд улам бүр хүлээн зөвшөөрөгдөж байх үед тус реформ хийгдэж, тухайн үед шинэ төрлийн бизнесийн байгууллага буюу технологид суурилсан гарааны бизнесүүд бий болжээ.

Засгийн газар технологийн инновац, энтерпренёршипийн хосолсон үйл ажиллагаа, тэр дундаа технологийн гарааны бизнесийн үүрэг оролцоог дэмжихийг эрмэлзэж байв. 2015 онд Мэдээллийн технологи, харилцаа холбооны хөгжлийн яамыг, 2 жилийн дараа Инновацийн хөгжлийн яамыг байгуулсан ба 2018 оныг "Идэвхтэй энтерпренёршип, инновацлаг санаа, технологийг дэмжих жил" болгон зарлаж, инновац, технологийн гарааны бизнесийг дэмжих шинэ бодлого, хөтөлбөрүүдийг боловсруулав. Эдгээр арга хэмжээ нь технологийн гарааны бизнесүүдэд чанартай экосистемийг бий болгох үйл явцыг эхлүүлэхэд тусалсан юм.

Узбекистаны гарааны бизнес ба экосистемийн үндсэн бүрэлдэхүүн хэсгүүд

Узбекистан дахь гарааны бизнесийн коммюнити хөгжиж байгаа ч эхэн үедээ байна. Ихэнх гарааны бизнес эхний үе шатыг давж амжаагүй байгаа бөгөөд багахан хувь нь өргөжин тэлэх хэмжээнд хүрсэн байна. Экосистем нь мөн хөгжиж байгаа ч гарааны бизнест үзүүлж буй дэмжлэгийн чанарыг сайжруулж, хөгжүүлэхэд цаг хугацаа хэрэгтэй. Тухайлбал, гарааны бизнесийн санхүүжилтийн хүртээмжийг сайжруулах шаардлагатай юм.

Узбекистан улсад гарааны бизнес болон экосистемийн талаар мэдээлэл цуглуулах системтэй механизм дутмаг. Жижиг, дунд үйлдвэрүүдэд зориулсан тайлагналын маягт нь технологид суурилсан, технологид суурилдаггүй, гарааны бизнес болон уламжлалт бизнес гэж ялгахгүйгээр бүх төрлийн бизнесийг хамардаг.

2020 оны эхээр Дижитал Узбекистаныг хэрэгжүүлэх замын зураглал - 2030 стратегийн хүрээнд "Гарааны бизнесийн тухай" хуулийн төслийг боловсруулав. Үүний гол зорилго нь гарааны бизнест үзүүлэх дэмжлэгийг зохицуулах, координац хийх явдал юм. Энэ нь гарааны бизнесийг бий болгох, экосистемийг хөгжүүлэх, хөнгөлөлттэй хөтөлбөр хэрэгжүүлэх үйл явцыг зохицуулах зэрэг гарааны бизнесийн тухай ойлголтыг тодорхой болгож, дэмжих зарчим, чиглэлийг тодорхойлсноос гадна "стратап" гэсэн нэр томъёоны нарийн тодорхойлолтыг өгсөн тус улсын анхны хууль эрх зүйн баримт бичиг юм. Мөн гарааны бизнесийг санхүүжүүлэх эх үүсвэр, хэрэгжүүлэх хөтөлбөрүүдийг тодорхойлсон ба гарааны бизнесийг үнэн зөв тоолоход шаардлагатай тодорхойлолтуудыг өгөхөд туслах юм.

Үүнээс гадна гарааны бизнес, инкубаторууд, хурдасгуур хөтөлбөрүүд, менторууд, сан, бизнесийн анжел хөрөнгө оруулагчид зэрэг мэдээллийг агуулсан нэгдсэн платформтой болох нь ашигтай байх болно. Энэхүү мэдээллийг экосистем болон тодорхой салбаруудын чанарын болон тоон ахиц дэвшил, үзүүлсэн дэмжлэгийн өөрчлөлтийн динамикийг харуулахад ашиглаж болох юм [25].

Засгийн газрын стратеги, хууль тогтоомж, холбогдох арга хэмжээ

2015 оноос хойш Укбекстаны Засгийн газар тунхаглал гаргах, стратеги боловсруулах, инновац, энтрепренёршипыг дэмжих чиглэлээр хууль тогтоомж гаргахаар идэвхтэй ажиллаж байна. Эдгээр арга хэмжээнүүд нь гарааны бизнесийн илүү сайн экосистемийг дэмждэг бөгөөд одоогоор үүний нөлөөллийг тодорхойлоход хэцүү юм.

Инновацын ач холбогдлыг онцолж, 2018 оныг Засгийн газраас “Идэвхтэй энтрепренёршип, инновацлаг санаа, технологийг дэмжих жил” болгон зарласан. Мөн онд 2019-2021 оны Инновацын хөгжлийн стратегийг баталсан юм. Стратегийн гол зорилго нь инновац, дэлхийн өрсөлдөх чадварыг дэмжих гол хүчин зүйл болох хүмүүн капиталыг дэмжих явдал байв. Энэхүү стратеги нь боловсролын чанарыг сайжруулах, нийт хүн амыг хамрах хүрээг өргөжүүлэх, инновацт төр, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх зорилготой байв. Оны эцэс гэхэд Энтрепренёршип, инновацын салбарын төслүүдийг санхүүжүүлэх механизмыг боловсронгуй болгох тухай Ерөнхийлөгчийн зарлиг гарав.

Дараагийн жилүүдэд нэмэлт арга хэмжээ авсаар байв. Тухайлбал, 2019 оны тавдугаар сард “Хөрөнгө оруулалт, менежментийн компаниудын үйл ажиллагааны тухай” Засгийн газрын тогтоол, 2020 онд “Инновацын үйл ажиллагааны тухай” хууль тус тус батлагдав. 2022 оны эцэс гэхэд өөр хоёр хуулийн төслийг боловсруулж, одоогоор хэлэлцүүлгийн шатанд байна. Хязгаарлагдмал түншийн тухай хуулийн төсөл нь менежментийн компаниудад (“ерөнхий түншүүд” гэж нэрлэгддэг) хөрөнгө оруулагчдын (“хязгаарлагдмал түншүүд” гэх) хөрөнгийг удирдах боломжийг олгох бөгөөд энэ нь венчур хөрөнгө оруулалт болон холбогдох сангийн үндэс суурь болох юм. Түүнчлэн гарааны бизнесийн тухай хуулийн төсөлд хувийн хэвшлийг санхүүгийн хөшүүрэг болгох замаар гарааны бизнест хөрөнгө оруулахыг дэмжих төрийн арга хэмжээг авахаар тусгасан. Энэ хоёр хууль батлагдсанаар венчур хөрөнгө оруулалтын сан болон гарааны бизнесийг дотоодын санхүүжилтээр хөгжүүлэхэд түлхэц болно. Одоогийн байдлаар зарим гарааны бизнесүүд венчур хөрөнгө оруулалтын хууль эрх зүйн бүтэц илүү хөгжсөн бусад улс орнуудаас санхүүжилт хайж, хүлээн авч байна.

Өмнөх стратегийн ажлыг үргэлжлүүлэх, өргөжүүлэх зорилгоор 2022 оны 7-р сард 2022-2026 оны Инновацын хөгжлийн стратегийг баталсан. Уг стратеги нь дараах үндсэн зургаан чиглэлээр дэмжлэг үзүүлэхийг эрмэлзэж байна. Үүнд, нэгдүгээрт, 1413 ажлын байр бий болгох 122 гарааны бизнесийн төсөлд 75 тэрбум сумын санхүүжилт олгоно. Хоёрдугаарт, гарааны бизнесийг технологийн парк, эдийн засгийн тусгай бүсэд байршуулахыг дэмжиж, хувийн хэвшлийнхнийг шинжлэх ухааны хөгжлийг дэмжих сонирхлыг нэмэгдүүлж, хамтран санхүүжүүлэхийг дэмжинэ. Гуравдугаарт, инновацын технологийн парк, технологи дамжуулах төв, инновацын

кластер, венчур байгууллага, инновацын төв, инкубатор, хурдасгуур зэрэг шинэлэг дэд бүтцийн төслүүдийн сүлжээг хэрэгжүүлнэ. Дөрөвдүгээрт, хурдасгуур хөтөлбөр, ложистик, санхүүжилтийн үйлчилгээ, зах зээлд нэвтрүүлэх, технологи дамжуулах төвүүдийн үйл ажиллагааг өргөжүүлэх зэрэг инновацыг дэмжихэд дэмжлэг үзүүлнэ. Тавдугаарт, гарааны бизнест зориулсан орчин үеийн санхүүжилтийн механизмыг (венчур капитал, олон нийтийн санхүүжилт гэх мэт) хөгжүүлэх, хялбаршуулсан санхүүжилтийн үйл ажиллагааг өрсөлдөөнт орчинд ("ирээдүйн эрдэмтэн", хакатон, технологийн марафон гэх мэт) өргөжүүлэхэд хүчин чармайлт гаргана. Зургаадугаарт, инновацлаг технологийн парк, эдийн засгийн чөлөөт бүсэд оршин суух зөвшөөрөл олгох журамтай хамт татвар, гаалийн хөнгөлөлт үзүүлнэ гэж тусгажээ [25].

Засгийн газрын бүтэц, хөтөлбөрүүд

Засгийн газар шинэ хууль тогтоомж, стратегиас гадна инновац, технологийн дэвшлийг дэмжих шинэ бүтэц, хөтөлбөрүүдийг бий болгосон. Эдгээрийн зарим нь технологийн гарааны бизнесийг дэмжих зорилгоор тусгайлан боловсруулагдсан байна. Тус улсын Засгийн газар дэмжлэг үзүүлэх хөтөлбөрүүдээс гадна технологийн парк, бизнес инкубатор ба хурдасгуур, коворкинг төв гэх мэт инновацтай холбоотой 19 дэд бүтцийн байгууламж барьжээ.

Төрийн захиргааны реформын хүрээнд Мэдээллийн технологи, харилцаа холбооны хөгжлийн яам (МТХХЯ) 2015 онд байгуулагдсан. Энэ нь 2019 онд программ хангамж, мэдээллийн технологи үйлдвэрлэдэг аж ахуйн нэгжүүдэд зориулсан мэдээллийн технологийн паркийг байгуулжээ. МТХХЯ нь тус парк болон бусад үйл ажиллагаагаар дамжуулан (i) мэдээллийн технологи (МТ) салбарыг хөгжүүлэх таатай нөхцлийг бүрдүүлэх; (ii) түрээслэгчдийг шаардлагатай дэд бүтэц, зөвлөх үйлчилгээгээр хангах; (iii) инкубаторын болон хурдасгуур хөтөлбөрөөр дамжуулан гарааны бизнесийг дэмжих; ба (iv) мэдээллийн технологийн чиглэлээр сургалт зохион байгуулахаар зорьж байна.

2022 оны эцэс гэхэд МТХХЯ улс даяар 150 гаруй мэдээллийн технологийн төв байгуулж, 40,000 оюутанг дижитал ур чадварт сургажээ. Мөн татвар, гаалийн хөнгөлөлт үзүүлэх замаар мэдээллийн технологийн 450 компани байгуулахыг дэмжив. Мөн инкубаторын болон хурдасгуур хөтөлбөрөөр дамжуулан 100 гаруй гарааны бизнес эрхлэгчдийг сургасан байна. 2022 оны сүүлээр МТХХЯ нь Дижитал технологийн яам болов.

Инновацын хөгжлийн яам (ИХЯ) 2017 онд байгуулагдаж, улсын гарааны бизнесийн экосистемийг бүрдүүлэн хөгжүүлэх ажлыг эхлүүлэв. Тус яам нь улс орны оюуны болон технологийн чадавхыг нэмэгдүүлэх инновацын хөгжлийн чиглэлээр нэгдсэн бодлого хэрэгжүүлэхэд чиглэдэг ба засгийн газрын буцалтгүй тусламжид үндэслэн гарааны бизнесийг уралдаанд оролцуулах замаар санхүүжүүлэх журмыг нэвтрүүлэв. Тус яамны бодлого, чиглэл болох (i) төрийн байгуулалт, нийтийн хөгжилд инновацыг хөгжүүлэх, хэрэгжүүлэх; (ii) хөдөө аж ахуйн хөгжил, боловсрол, эрүүл мэндийн салбарт инновацыг нэвтрүүлэх; (iii) инновац болон технологийг нэвтрүүлэх зохицуулалтын тогтолцоог боловсронгуй болгох зэргийг Инновацын хөгжлийн газар хэрэгжүүлдэг байна.

ИХЯ нь дараах гурван чухал хөтөлбөрийг эхлүүлжээ. Үүнд, нэгдүгээрт, Инновацын хөгжил, инновацлаг санааг дэмжих санг таван сая ам.долларын хишигтэй байгуулсан. Хоёрдугаарт, гарааны бизнес эрхлэгчдэд зориулсан инкубатор, хурдасгуур хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэх зорилгоор Технологийн шилдэг төвийг

байгуулсан. Гуравдугаарт, Яшнобод инновацын технологийн парк баригдаж, түрээслэгчдэд татварын хөнгөлөлт, хөнгөлөлттэй зээл, газар болон бусад боломжуудыг олгов. 1988-2022 онуудад тус инновацын технологийн паркад бизнес эрхлэгчид 84 сая ам.долларын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ үйлдвэрлэсэн бөгөөд үүний 10 гаруй хувийг экспортод гаргаж, 357 орчим ажлын байр бий болгожээ.

Инновацын хөгжил, инновацлаг санааг дэмжих сан нь шинжлэх ухаан, шинжлэх ухааны судалгааны хөгжлийг санхүүжүүлэх зорилготой тул гарааны бизнесийн экосистемд үзүүлэх эерэг нөлөөг зах зээл хараахан мэдрээгүй байна.

Засгийн газар инновацын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй залуу бизнес эрхлэгчдийг дэмжихэд онцгой анхаарч ирсэн. Бүгд Найрамдах Каракалпакстан Улс болон Андижан, Самарканд, Сырдарья, Ташкент, Навои зэрэг бүс нутагт нийтдээ 40,8 тэрбум сумын өртөгтэй залуучуудын технологийн паркуудыг байгуулжээ. Эдгээр залуучуудын технологийн паркуудад 1500 орчим залуус шинжлэх ухаан, инновацын үйл ажиллагаанд хамрагдаж, хурдасгуур хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж эхлээд байна. Бухара, Жиззах, Кашкадарья, Наманган, Фергана, Хорезм, Сурхандарья зэрэг 7 бүс нутагт тус бүр нэг залуучуудын технологийн парк байгуулахаар төлөвлөж байна.

2021 онд Ташкент хотын оюутны хотхонд 2 га талбайд 114 тэрбум сумын өртөгтэй, барилга, тоног төхөөрөмж, хэрэглэгдэхүүнээр бүрэн хангагдсан, 4000 орчим залуучуудыг хүлээн авах хүчин чадалтай Инно хэмээх инновацлаг боловсрол, үйлдвэрлэлийн технологийн парк баригдав. Энд залуучууд 54 туршилтын загварыг боловсруулж, 11 гарааны компани байгуулж, 84 ажлын байр бий болгожээ [25].

Төрөөс гарааны бизнесийг дэмжих шинэ арга замууд

Узбекистаны гарааны бизнесийн экосистемийг бий болгоход засгийн газраас дэмжлэг үзүүлэх боломжтой өөр дөрвөн арга зам бий. Эдгээр нь төрийн худалдан авалт, нэгж, хөтөлбөрүүдийн уялдаа холбоог сайжруулах, томоохон компаниудыг гарааны бизнестэй холбох хөшүүргийг бий болгох, төрийн албан хаагчдыг гарааны бизнес болон тэдний хэрэгцээ шаардлагын талаар сургах явдал юм.

Нэгдүгээрт, худалдан авалт нь төрөөс гарааны бизнесийг дэмжих боломжтой боловч одоогоор дэмжихгүй байгаа салбар юм. Сургууль, эмнэлэг, засгийн газрын агентлагууд, яамд зэрэг байгууллагуудаараа дамжуулан засгийн газар зарцуулалтын асар их эрх мэдэлтэй байдаг. Үүнийг төрийн үйл ажиллагааны үр ашиг, үр нөлөөг нэмэгдүүлэх шинэ шийдлүүдийг боловсруулахын тулд гарааны бизнес эрхлэгчидтэй хамтран ажиллахад ашиглаж болно. Бүр энгийнээр хэлбэл, засгийн газар гарааны бизнес эрхлэгчдийн санал болгож буй бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг худалдан авах боломжтой. Одоогоор төрийн байгууллагууд дотоодын гарааны бизнестэй хамтран ажиллахаас илүүтэй гадаадаас бэлэн шийдлүүдийг худалдаж авах эсвэл дотооддоо шинэ шийдлүүдийг боловсруулахыг илүүд үзэж байна.

Төрийн захиргаанд зориулж шинэ дижитал инновацыг боловсруулж болно. Агротехнологийн шийдлүүдийг Хөдөө аж ахуйн яаманд нэвтрүүлж, тариаланчдад сурталчлах боломжтой. Дотоодын боловсролын технологийн инновацыг сургуулиудад нэвтрүүлэх боломжтой бол эрүүл мэндийн технологийн шийдлүүдийг эмнэлэг, сувилалд ашиглах боломжтой. Төрийн өмчит олон аж ахуйн нэгж, банк байсаар байгаа тул бизнесээс бизнес рүү (B2B) үйл ажиллагааны нэг хэсэг болгон гарааны бизнес эрхлэгчдээс шийдлийг худалдан авахыг дэмжих боломжтой. Гарааны бизнес эрхлэгчдийн инновацын худалдан авалт нэмэгдэж байгаа нь

гарааны бизнес болон жижиг бизнесүүдийн худалдан авалтыг урамшуулах төрийн худалдан авах ажиллагааны орчин үеийн бодлогыг шаарддаг. Бусад улс орнууд ийм бодлого аль хэдийн нэвтрүүлжээ.

Хоёрдугаарт, гарааны бизнесийг хөгжүүлэх (болон экосистем) талаар төрийн байгууллагуудын хоорондын уялдаа холбоо одоогоор түр зуурынх бөгөөд үүнийг сайжруулах боломжтой. Агентлаг, аж ахуйн нэгж бүр санаа гаргахаас эхлээд өргөжүүлэх, гадаад зах зээлд гарах хүртэлх гарааны бизнесийн хөгжлийн бүх үе шатыг хамрахыг хичээдэг. Энэхүү хүчин чармайлтын давхардал нь тодорхой үе шатанд оролцогчдын онцгой хэрэгцээнд бага анхаарал хандуулахад хүргэдэг. Хэдийгээр ИХЯ нь экосистемийг хөгжүүлэх гол зохицуулагч байх ёстой ч голчлон шинжлэх ухаан, биотехнологийн гарааны бизнесийн үйл ажиллагаанд чиглэдэг бөгөөд тэдгээр нь цөөн тооны, цаг хугацаа, дэмжлэг их шаарддаг. Дэмжлэгийн хөтөлбөр бүр нь гарааны бизнесийг хөгжүүлэх тодорхой үе шат эсвэл үе шатанд төвлөрдөг тодорхой стратеги боловсруулж, батлах нь ашигтай байж болох юм. Салбарын тусгай хөтөлбөрүүд нь төвлөрсөн, тусгайлсан зөвлөгөө, дэмжлэг үзүүлэхэд тустай байх болно.

Гуравдугаарт, томоохон хувийн компаниудад гарааны бизнесийг дэмжихэд нь засгийн газар илүү их үүрэг гүйцэтгэх боломжтой. Жишээ нь, томоохон бизнес эрхлэгчдийг салбарын онцлогт тохирсон инкубатор болон хурдасгуур хөтөлбөрүүдийг бий болгох, дэмжихийг урамшуулж болно. Мөн тэд салбарын туршлагатай менторуудаар хангаж чадна. Томоохон компаниуд бусад улс орнуудад түгээмэл байдаг шиг корпорацын венчур хөрөнгийн сан байгуулж болно. Эцэст нь томоохон бизнесүүд гарааны бизнесийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний зах зээл болж чаддаг.

Дөрөвдүгээрт, төрийн албан хаагчид бизнесийн хүрээнийхэн болон гарааны бизнес эрхлэгчдийн хэрэгцээ шаардлага, тулгамдаж буй бэрхшээлийн талаар сайн ойлголттой байвал илүү үр дүнтэй ажиллах боломжтой. Гарааны бизнестэй холбоотой албан тушаалтнуудыг энэ талаар илүү сайн сургаж, хувийн хэвшилд ажиллаж байсан туршлагатай хүмүүсийг хөтөлбөрийг удирдахад ажиллуулж болно. Урт хугацаанд төрийн дэмжлэгийн хөтөлбөрүүдэд туршлага, чадавхыг бий болгох шаардлагатай [25].

Экосистемийг бий болгоход хувийн хэвшлийн үүрэг оролцоо

Итали, Латви, Сенегал, Испани зэрэг бусад орны туршлагыг тоймлон үзэхэд гарааны бизнесийн хууль тогтоомж нь экосистемийн хөгжилд хувийн хэвшлийн тоглогчдыг татан оролцуулахад чиглэх ёстойг харуулж байна. Хууль (болон бодлого) нь төрийн байгууллагуудад хувийн хэвшлийн экосистемийг бий болгоход дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор хөнгөлөлт, татаас олгохыг үүрэгжүүлж чадна. Эдгээр төрийн урамшуулал нь хувийн хэвшлийн инкубатор, хурдасгуур хөтөлбөрийг бий болгох, хувийн менежменттэй хамтын оффис, инновацын төвүүдийг бий болгоход түлхэц болно. Урамшуулал нь ихээхэн хөрөнгөтэй хүмүүсийг бизнесийн анжел хөрөнгө оруулагч болгох, илүү олон корпорац, хөрөнгө оруулагчдыг хувийн венчур хөрөнгө оруулалтын сан байгуулахад түлхэц болно.

Узбекистан улсад дээрх арга замыг хэрэгжүүлснээр засгийн газар гарааны бизнесийн хөгжилд дэвшил, парадигмын өөрчлөлтийг хийж чадах юм.

Санхүүжилт

Санхүүгийн хүртээмж хязгаарлагдмал байгаа нь Узбекистан дахь гарааны бизнесийг хөгжүүлэхэд саад болж байгаа гол бэрхшээл хэвээр байна. Одоогийн байдлаар хэд хэдэн төрлийн санхүүжилт байгаа ч ихэнхийг нь өргөжүүлж, сайжруулах шаардлагатай байна.

Бусад улс оронд гарааны бизнес (мөн жижиг дунд үйлдвэрүүд) эхлүүлэхийн тулд үүсгэн байгуулагч нь өөрийн хөрөнгөөрөө босгох нь түгээмэл байдаг. Узбекистан дахь гарааны бизнесүүд мөн ижил төстэй байдаг буюу тэд өөрсдийн хуримтлал, цалингаасаа хөрөнгө оруулалтыг хийдэг бөгөөд гэр бүл, найз нөхдөөсөө мөнгө авдаг. Энэ нь дунджаар 2000-5000 ам.доллар байдаг ба гарааны бизнесийг эхлүүлэх үндэс суурь болж өгдөг хэдий ч, эцсийн бүтээгдэхүүнийг бий болгож зах зээлд гаргахад нэмэлт хөрөнгө шаардлагатай байдаг.

Хүснэгт 9. Гарааны бизнесийг хөгжүүлэх үе шатаар санхүүжилтийн эх үүсвэр

	Эхэн үе шат	Хөгжүүлэлтийн үе шат	Өргөжих үе шат
Эх үүсвэр	Өөрийн хөрөнгө, гэр бүл, найз нөхөд Засгийн газар, хандивлагчдын буцалтгүй тусламж Бизнесийн анжел хөрөнгө оруулагч, Краудфандинг	Венчур хөрөнгө оруулагчид, анжел хөрөнгө оруулагч, олон нийтээс мөнгө зээлэх, краудфандинг	Венчур хөрөнгө оруулагчид, банкны зээл
Үйлчилгээ үзүүлэгчдийн жишээ	Засгийн газар, хандивлагчид UzAngels	Засгийн газар: UzVC, Uzcara VC, Aloqa VC Хувийн: SEMURG VC	Олон улсын Венчур хөрөнгө оруулагчид: Sturgeon Capital (Их Британи) Battery Road Digital (Сингапур)
Гарааны бизнесийн тоо	1,000	150	20
Бүтээгдэхүүн	Прототип	Хамгийн бага өртөгөөр бүтсэн бүтээгдэхүүн	Бүтээгдэхүүний зах зээлд нийцсэн байдал
Онцлог шинж чанарууд	Санаа	Баталгаажуулалт	Зах зээлээ өргөжүүлэн тэлэх

Эх сурвалж: Азийн хөгжлийн банк, Узбекистаны технологийн стартапын экосистемийн тайлан, 2023

Банкнууд бизнесийн зээл олгодог бөгөөд засгийн газраас банкнуудын зээлийг жижиг, дунд үйлдвэрүүдэд хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр дамжуулах хэд хэдэн санхүүжилтийн хөтөлбөрүүдийг санал болгодог. Гэсэн хэдий ч зээл нь барьцаа хөрөнгөөр баталгаажсан байх ёстой бөгөөд үүнийг эхэн үеийн гарааны бизнес ихэвчлэн гаргах боломжгүй байдаг. Цаашилбал, зээлийн үйлчилгээ (үндсэн зээлийн эргэн төлөлт, хүү) шаардлагатай боловч эхний шатандаа ажиллаж байгаа бизнес эрхлэгчдэд орлогын урсгал байдаггүй.

Буцалтгүй тусламжийг засгийн газар, хандивлагчид болон ашгийн бус байгууллагууд олгодог бөгөөд өөрийн хөрөнгийг нөхөх санхүүжилтийн чухал эх үүсвэр болдог. Грантуудыг IT Park Uzbekistan, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр,

Залуучуудын бизнес эрхлэлтийг дэмжих төвөөс олгодог. Узбекистаны хэд хэдэн гарааны бизнес эрхлэгчид тэтгэлэг авсан хэдий ч, зарим буцалтгүй тусламжийн хөтөлбөрүүд нь түр зуурын эсвэл нэг удаагийн үйл ажиллагаа байдаг. Зарим тохиолдолд хатуу нөхцөл тавих нь гарааны бизнес эрхлэгчдийг өргөдөл гаргахад нь төвөгтэй байдлыг бий болгож болох тул илүү тогтвортой буцалтгүй тусламжийн хөтөлбөрүүдийг боловсруулж, өргөдөл гаргах үйл явц нь хүнд хэцүү биш гэдгийг баталгаажуулах нь зүйтэй.

Гарааны бизнес хөгжихийн хэрээр анжел хөрөнгө оруулагчид болон венчур хөрөнгө оруулагчид, өөрийн хөрөнгийн санхүүжилт хэрэгтэй болно. Гэсэн хэдий ч санхүүгийн системийн эдгээр сегментүүд хөгжөөгүй хэвээр байна. Узбекистанд анжел хөрөнгө оруулагчид байдаг ч тэдний тоо хязгаарлагдмал, бизнесийн анжел хөрөнгө оруулагчдын коммюнити хараахан хөгжөөгүй байна. Бусад улс орнууд боломжит анжел хөрөнгө оруулагчдад сургалт орж, татварын хөнгөлөлт үзүүлж, хөрөнгө оруулалтад татаас олгох замаар дээрх коммюнитиг бий болгосон.

Узбекистанд венчур хөрөнгө оруулалт нь эхэн шатандаа байна. Энэ нь органик байдлаар хөгжөөгүй бөгөөд тусгайлан хувийн венчур сангийн хууль эрх зүйн орчин бүрдээгүйгээс саад болж байна. Засгийн газар 2020 онд ИХЯ-наас UzVC Үндэсний венчурын санг байгуулснаар 1.5 сая ам.долларын хөрөнгө оруулалт хийх боломжтой сан бий болсон. 2022 оны сүүлчээр санг удирдах хувийн менежментийн компанийн сонгон шалгаруулалт үргэлжилж байгаа тул хараахан үйл ажиллагаагаа эхлээгүй байна. Харин төсвийн хөрөнгийг хувийн менежментийн компани удирдаж байгаа нь зах зээлд сайн дохио юм. Цаашилбал, төрийн өмчит төлбөрийн компани Uzcard 2021 онд 1 сая ам.долларын корпорацын венчур хөрөнгө оруулалтын сан байгуулсан. Санхүүжилтийг финтек хурдасгуур дахь гарааны бизнесүүдэд хуваарилах юм. ИХЯ нь бүх бүс нутаг дахь гарааны бизнест санхүүжилт олгосон. Aloqabank мөн 2021 онд Aloqaventures нэртэй 25 тэрбум (300 сая ам.доллар) сумын дүрмийн сантай венчур хөрөнгө оруулалтын сан байгуулжээ. Түүнээс гадна SEMURG VC нэр бүхий дотоодын хувийн венчур хөрөнгийн сан байдаг ба Их Британийн Sturgeon Capital, Сингапурын Battery Road Digital зэрэг олон улсын зарим сангууд тус улсад идэвхтэй үйл ажиллагаа явуулж байна.

Нөгөөтэйгүүр, Төв банкны хөрөнгийн хөдөлгөөний тухай журамд хөрөнгө оруулалтад шилжүүлсэн хөрөнгийн хэмжээ 10,000 ам.доллараас давсан тохиолдолд Ерөнхийлөгчийн зарлиг эсвэл ЗГХЭГ-ын шийдвэр шаардлагатай байдаг. Бусад улс орнуудад өөрийн венч хөрөнгө оруулалтын сангаар дамжуулан гарааны бизнест төрөөс шууд хөрөнгө оруулалт хийсэн нь ерөнхийдөө амжилттай үр дүнд хүрээгүй байна. Албан тушаалтнуудад ямар гарааны бизнес эсвэл технологи бий болох, түүнийг санхүүжүүлэх эрсдэлийг үнэлэх чадвар дутмаг байна. Үүний оронд төр нь гарааны бизнесүүдийн эрсдэлийг үнэлэх чадвартай хувийн венчур хөрөнгө оруулалтын сангуудад (эсвэл дамжуулан) хөрөнгө нийлүүлэх замаар “сангийн санхүүжүүлэгч”-ийн үүрэг гүйцэтгэх ёстой. Гэсэн хэдий ч хөрөнгө оруулагчдын (анжел хөрөнгө оруулагчид, венчур хөрөнгө оруулагчид болон бусад) гарааны бизнесийн талаарх мэдлэг, эрсдэлийг үнэлэх чадвар нь хязгаарлагдмал байгааг тэмдэглэх нь зүйтэй. Энэ түвшинг дээшлүүлэхийн тулд сургалт шаардлагатай.

Одоогоор Узбекистан улсад хэрэглэгдэхгүй байгаа гурван боломжит санхүүжилтийн механизм бий. Тэдний хувьд хууль эрх зүйн болон зохицуулалтын орчин байхгүй. Нэгдүгээрт, олон нийтээс мөнгө босгох нь бусад орны гарааны бизнес өөрийн хөрөнгийн хөрөнгө оруулалт авахын тулд ашигладаг. Хоёрдугаарт, хөрвөх боломжтой зээлийг бусад улс орнуудад ч ашигладаг бөгөөд гарааны бизнес

эрхлэгчид эхлээд хөрөнгөө зээлж, дараа нь өөрийн хөрөнгө болгон хувиргадаг (ингэснээр гарааны бизнес нь зээлийн үйлчилгээ үзүүлэх шаардлагагүй). Гуравдугаарт, хувьцааны опционы схемийг бусад орны гарааны бизнесийн ажилтнуудад ашигладаг. Ийм схемийн хувьд ажилтны цалин хөлс (бэлэн мөнгө) болон компанийн хувьцаа (ханш) зэргээс бүрддэг. Энэ нь гарааны бизнесийн (цалин) төлбөрийг бууруулж, эхний шатанд ихэвчлэн хүнд байдаг эргэлтийн хөрөнгийн хязгаарлалтыг хөнгөвчилдөг [25].

Инкубатор ба хурдасгуур хөтөлбөрүүд

Инкубатор болон хурдасгуур хөтөлбөр нь гарааны бизнес эрхлэгчдэд санаагаа боловсронгуй болгох, бизнесийн загвараа хөгжүүлэх, зах зээлд хүчээ татахад тусалдаг. Одоогоор Узбекистан улсад хэд хэдэн хөтөлбөр хэрэгжиж байна. Дээр дурдсан ихэнх гарааны бизнес эрхлэгчдийн нас нь гарааны бизнес эрхлэгчдэд эдгээр хөтөлбөрүүдийн заавар, практик зөвлөгөө (болон ментор) үнэхээр хэрэгтэй байгааг харуулж байна. Санхүүжилтийн боломж хязгаарлагдмал байгаагаас гадна чанартай хөтөлбөр байхгүй байгаа нь гарааны бизнес эрхлэгчдэд хамгийн том саад болж байна.

Гарааны бизнесийн экосистемийг дэмжих, хөгжүүлэх анхны санаачилгууд 2013-2015 онд гарч ирсэн. Арга хэмжээ, дэмжлэгийн хөтөлбөрүүдэд Startup Mix Conference, Startup Factory, Startup Accelerator болон бусад зүйлс багтсан. Ихэнхийг Brand.uz15 (одоогийн Tech4impact16) зэрэг хувийн байгууллагууд Узбекистаны Худалдаа аж үйлдвэрийн танхим, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр зэрэг төрийн бус болон хандивлагч байгууллагуудтай хамтран зохион байгуулжээ.

Сүүлийн 5 жилийн хугацаанд ИХЯ нь 15 хурдасгуур хөтөлбөр, 100 гаруй семинар, сургалтын үйл ажиллагаа, мэдээллийн өгөх уулзалт, олон улсын уулзалтуудыг дэмжин зохион байгуулсан. Эдгээр санаачилгын үр дүнд 2018 оноос хойш тэмцээнд оролцох гарааны бизнес эрхлэгчдийн бүртгэл (жишээ нь, питчинг, хакатон) хэд дахин нэмэгдэж, гарааны бизнесийн санхүүжилт ч нэмэгдсэн байна.

Узбекстанд одоогийн байдлаар хоёр алдартай хөтөлбөр байдаг. Эхнийх нь Узбекистаны залуучуудын холбоо төрийн бус байгууллагаас үүсгэн байгуулсан Залуучуудын бизнес эрхлэлтийг дэмжих төв бөгөөд гарааны бизнест зориулсан инкубаторын болон бусад үйл ажиллагаа явуулдаг. Хоёр дахь нь төлбөрийн системийн Uzcard компанийн 2021 онд гаргасан корпорацийн финтек хурдасгуур хөтөлбөр юм. Энэ нь нэг сая ам.долларын хөрөнгө оруулалттай корпорацийн венчур сантай холбоотой. Энэхүү хурдасгуур нь дотоод болон гадаадын гарааны компаниудын шийдлүүдийг Uzcard системд нэгтгэх замаар Uzcard-ын сүлжээ, үйл ажиллагааг өргөжүүлэх зорилготой бөгөөд үүнд дотоод процессыг автоматжуулах шийдлүүд багтана. 6 сарын хурдасгуур хөтөлбөрийг дуусгасны дараа гарааны бизнес эрхлэгчид санхүүгийн болон бизнесийн бусад салбарыг хамарсан Uzcard-ийн венчур хөрөнгө оруулалтын сангаас хөрөнгө оруулалтад хамрагдах боломжтой. Одоогийн байдлаар хурдасгуур болон түүнтэй холбоотой сангийн үр дүнг үнэлэхэд эрт байна.

Одоогийн хөтөлбөрүүд нь эхлэл боловч инкубатор болон хурдасгуурыг илүү үр дүнтэй болгохын тулд хэд хэдэн сайжруулалт хийж болно. Нэгдүгээрт, илүү тодорхой салбар хөтөлбөрүүд байж болно. Одоогийн байдлаар ихэнх хөтөлбөрүүд бүх салбарын гарааны бизнесийг хүлээн авдаг бөгөөд салбарын гол асуудлууд эсвэл зах зээлийн асуудлуудын талаар бага эсвэл огт зааварчилгаа өгдөггүй. Хоёрдугаарт, ихэнх хөтөлбөрүүд өндөр чанартай менторуудаар хангах, холбогдох боломжгүй

байдаг. Цаашилбал, бэлэн байгаа менторууд нь гарааны бизнес эрхлэгчдэд зориулсан салбарын туршлагатай байх нь ховор. Асуудал нь орон нутгийн амжилттай бизнес эрхлэгчид ментороор ажиллахгүй байгаа явдал юм. Энэ нь менторууд цаг зав, зөвлөгөөнийхөө төлөө мөнгө авахыг хүсдэг тул санхүүгийн урамшуулал дутмаг байгаатай холбоотой байж болох юм. Хэрэв засгийн газар эсвэл инкубаторууд дээрх төлбөрийг санхүүжүүлсэн бол энэ нь тус болж магадгүй юм. Өөр нэг сонголт бол гарааны бизнес эрхлэгчдэд зөвлөхөд хувь нийлүүлэх замаар "төлөөс төлөх" явдал юм. Гуравдугаарт, өндөр түвшний мэргэжилтэн, менторуудыг авчрах гадаадын хөтөлбөрүүд цөөхөн байна. Гадаадын иргэдэд зориулсан хөтөлбөрүүд нь гарааны бизнес эрхлэгчдэд илүү өргөн хүрээг хамарч, дотоодын зах зээлээс гадна гадаад зах зээлийг судлахад түлхэц болно [25].

Авъяас, ур чадвар

Чадварлаг бизнес эрхлэгчид болон ажилтнууд нь амьдрах чадвартай гарааны бизнесийг хөгжүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай юм. Ялангуяа үүсгэн байгуулагч нь хөрөнгө оруулалт татах, ажилчдыг ажилд авах, технологийг сайжруулах, бизнесийн загвар зохион бүтээх, борлуулалтыг нэмэгдүүлэх маркетинг зэрэг олон ажлыг нэгэн зэрэг хийх ёстой. Сүүлийн үеийн судалгаагаар Узбекистан дахь гарааны бизнес эрхлэгчдэд тулгарч буй гол бэрхшээлүүдийн нэг нь боловсролтой, ур чадвартай, бусад мэргэшсэн ажилчдын дутагдал юм.

Ялангуяа их өгөгдөл, блокчэйн, хиймэл оюун ухаан зэрэг шинэ технологийн салбарт тохирох мэргэжилтнүүдийг олох нь гарааны бизнес эрхлэгчдийн хувьд томоохон сорилт юм. Эдгээр мэргэжлээр төгсөгч бэлтгэх чадвартай багш нар дутагдаж байгаа тул эдгээр мэргэжлийг их, дээд сургуулиуд хараахан олгоогүй байна. 2020 оны 1-11 дүгээр сард мэдээллийн технологийн салбарын сул орон тоо өмнөх оны мөн үетэй харьцуулахад 76%-иар өссөн байна.

Их, дээд сургуулиуд бол авъяас чадварыг бий болгох чухал эх үүсвэр юм. Одоогоор тус улсад 117 их, дээд сургууль байгаагаас гадаадын 21 их, дээд сургууль, хувийн хэвшлийн 20 их сургууль үйл ажиллагаа явуулж байна. 2017 онд ерөнхий боловсролын сургууль төгсөгчдийн 9 орчим хувь нь их, дээд сургуульд элсэн орсон боловч өргөтгөсөн элсэлтийн улмаас 2020 он гэхэд энэ тоо 20 хувь болж өсөх төлөвтэй байна.

Засгийн газраас боловсролын салбарт шинэчлэл хийж, хувийн сургууль, их дээд сургуулиудыг нээхийг дэмжиж байгаа хэдий ч, тэд бүгд газрааны бизнесийн салбарт шаардлагатай авъяас чадварыг бий болгоход дэмжлэг үзүүлдэггүй. Жишээлбэл, сүүлийн жилүүдэд бизнес эрхлэх ур чадвараар мэргэшсэн ганцхан хувийн их сургууль нээгдсэн. Зах зээлийн эрэлт хэрэгцээг хангахын тулд бизнес эрхлэх ур чадвар олгох сургалтыг илүү сайн зохион байгуулах шаардлагатай байна.

Вестминстерийн олон улсын их сургууль, Ташкент улсын эдийн засгийн их сургууль, TEAM их сургууль зэрэг зарим их дээд сургуулиуд саяхан бизнес инкубатор байгуулсан хэдий ч, тохирсон багш, ментор байхгүйн улмаас эдгээр хөтөлбөрт хамрагдсан гарааны бизнес эрхлэгчид бизнесийн практик ур чадвар багатай байдаг. Дотоодын их дээд сургуулиудад гадаадын мэргэжилтнүүдийг оролцуулсан "Дипломын гарааны бизнес" хөтөлбөрийг нэвтрүүлснээр залуучуудыг технологийн бизнес эрхлэхэд илүү идэвхтэй татан оролцуулж, сургах боломжтой. Энэ аргыг одоогоор Энэтхэгт туршиж байна [25].

6.5. Харьцуулсан судалгаа

Хүснэгт 10. Олон улсын харьцуулсан судалгаа

Венчур бизнесийг дэмжих тусгай арга хэмжээний тухай хууль [26], Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай хууль [27] (Солонгос Улс)	Үндсэн хууль [28], Шинжлэх ухаан ба шинжлэх ухаан, техникийн үйл ажиллагааны үр дүнг арилжааны зорилгоор ашиглах тухай хууль [29] (Казакстан Улс)	Технологийн хөгжлийн бүсийн хууль [22] (Турк Улс)	“Програм хангамжийн бүтээгдэхүүн, мэдээллийн технологийн технологийн парк байгуулах арга хэмжээний тухай” засгийн газрын тогтоол [30] (Узбекистан Улс)
Хуулийн зорилт			
Венчур бизнесийг дэмжих тусгай арга хэмжээний тухай хуулийн зорилго нь одоо байгаа аж ахуйн нэгжүүдийг венчур бизнес болгон хувиргах, венчур бизнесийг бий болгох замаар салбарын бүтцийн өөрчлөлтийг хөнгөвчлөх, түүнчлэн өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэхэд хувь нэмэр оруулахад оршино. Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай хуулийн зорилго нь иргэн бүр бүтээлч санаа, инновацын технологид суурилсан бизнес эрхлэх, гарааны бизнесийг дэлхийн тэргүүлэгч аж ахуйн нэгж болгон хөгжүүлэх, улмаар дижитал эдийн засгийн эрин үед үндэсний эдийн засгийн өсөлтийн шинэ хөдөлгүүр, ажлын байрыг бий болгох гарааны бизнес эрхлэгч	Тус улсад мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийн тусгайлсан хууль байхгүй хэдий ч, салбарын бодлого стратеги, салбарын сайдын тушаалаар зохицуулагддаг байна.	- Их дээд сургууль, эрдэм шинжилгээний байгууллага, үйлдвэрлэлийн салбарын хамтын ажиллагааг хангах; - Улс орныхоо аж үйлдвэрийг олон улсад өрсөлдөх чадвартай, экспортын баримжаатай болгох; - Технологийн мэдлэгийг бий болгох; - Бүтээгдэхүүн, үйлдвэрлэлийн аргад инновацыг хөгжүүлэх; - Бүтээгдэхүүний чанар, стандартыг сайжруулах; - Үр ашгийг нэмэгдүүлэх; - Үйлдвэрлэлийн зардлыг бууруулах; - Технологийн мэдлэгийг арилжаалах; - Технологийн эрчимжсэн үйлдвэрлэл, бизнес эрхлэлтийг дэмжих; - Жижиг, дунд бизнесийг шинэ дэвшилтэт технологид дасан	Энэхүү журам нь программ хангамжийн бүтээгдэхүүн, мэдээллийн технологийн паркийн үйл ажиллагааг зохион байгуулах, хуулийн этгээдийг бүртгэх, оршин суугчийн статусаас хасах, оршин суугчдад олгосон татвар, гаалийн хөнгөлөлт, түүнтэй хөдөлмөрийн гэрээ байгуулсан ажилтанд татварын хөнгөлөлт үзүүлэх, оршин суугчид, түүнчлэн ирээдүйтэй гарааны төслүүдийг сонгох, санхүүжүүлэх журмыг тогтооно.

үндэстэнг бий болгох бизнес эрхлэх экосистемийг бий болгоход оршино.		зохицох үйл ажиллагааг хангах; - Шинжлэх ухаан, технологийн дээд зөвлөлийн шийдвэрийг харгалзан техник, технологи ихтэй бүс нутагт хөрөнгө оруулах боломжийг бүрдүүлэх; - Судлаач, мэргэшсэн хүмүүсийг ажлын байраар хангах; - Технологи дамжуулахад дэмжлэг үзүүлэх; - Өндөр/дэвшилтэт технологиор хангасан гадаадын хөрөнгө оруулалтыг түргэсгэх технологийн дэд бүтцийг бий болгох.	
Хуулийн нэр томьёо			
"Венчур бизнес" гэсэн нэр томьёо нь 2-2-т заасан шаардлагыг хангасан бизнесийг хэлнэ. 2.2. Венчур бизнес нь дараах шаардлагыг хангасан байх ёстой. 1.Жижиг, дунд үйлдвэрийн тухай хуулийн 2 дугаар зүйлд заасан жижиг, дунд үйлдвэрүүдийн нэг байх; 2.Энэ нь дараах зүйлсийн аль нэгэнд хамарсан байна. (а) Дараах хүмүүсийн аль нэгнийх нь оруулсан хөрөнгө оруулалтын нийт дүн болон нийт хөрөнгө оруулалтад ногдох харьцааны хувьд	Стартап компани - Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын нутаг дэвсгэрт бүртгэлтэй, жижиг, дунд бизнес эрхэлдэг, тавигдсан шаардлагын аль нэгийг хангасан хувиараа бизнес эрхлэгч эсвэл хуулийн этгээд. - дээд ба (эсвэл) төгсөлтийн дараах боловсролын байгууллагууд, үйл ажиллагаа нь шинжлэх ухаан, (эсвэл) шинжлэх ухаан, техникийн үйл ажиллагааны үр дүнг арилжаалахад чиглэсэн шинжлэх ухааны байгууллагуудын оролцоотойгоор байгуулагдсан; - инновацыг хөгжүүлэх.	Энтрепренёр - Тухайн бүс нутагт үйлчилгээ, боломжоос ашиг хүртэх хүсэлтэй эсвэл ашиг хүртэж буй бодит болон хуулийн этгээд; Технологийн бүтээгдэхүүн - Нийгмийн хэрэгцээг хангах, амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх зорилгоор шинжлэх ухааны мэдлэг, технологийн судалгааг ашиглан мэргэшсэн боловсон хүчнээр бүтээгдсэн, одоо байгаа бүтээгдэхүүнээс эрс ялгаатай, нэмүү өртөг өндөртэй, өрсөлдөх чадвартай бүтээгдэхүүн юм.	Бизнес төлөвлөгөө - компани, бүтээгдэхүүн, түүний үйлдвэрлэл, үзүүлж буй үйлчилгээ, борлуулалтын боломжит зах зээл, маркетингийн стратеги, хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж буй үйл ажиллагааны зохион байгуулалт, тэдгээрийн үр ашгийн үзүүлэлтүүдийн талаарх мэдээллийг агуулсан бизнесийн үйл ажиллагаа, компанийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, хөтөлбөр; Стартап төсөл - ашиг нь тодорхойгүй, санхүүгийн өндөр эрсдэлтэй нөхцөлд програм хангамжийн бүтээгдэхүүн,

Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон стандартад нийцсэн аж ахуйн нэгж нь тус тус: (i) Венчурын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих тухай хуулийн 2 дугаар зүйлийн 10 дахь хэсэгт заасан жижиг, дунд бизнесийг шинээр эхлүүлэх хөрөнгө оруулалтын компани; (ii) Венчурын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих тухай хуулийн 2 дугаар зүйлийн 11 дэх хэсэгт заасан венчурын хөрөнгө оруулалтын холбоо; (iii) Зээлийн санхүүжилтийн бизнесийн тухай хуульд заасан шинэ технологийн эрсдэлийн капиталын бизнес; (iv) Зээлийн санхүүжилтийн бизнесийн тухай хуульд заасан шинэ технологийн венчурын хөрөнгө оруулалтын холбоо; (v) Венчур хөрөнгө оруулалтыг дэмжих тухай хуулийн 66 дугаар зүйлд заасан Солонгосын Венчер хөрөнгө оруулалтын корпорац; (vi) Ерөнхийлөгчийн зарлигийн дагуу жижиг, дунд үйлдвэрүүдэд технологийн үнэлгээ хийж, хөрөнгө оруулалт хийдэг; (vii) Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон хөрөнгө оруулалтын гүйцэтгэл, карьер, мэргэшлийн шаардлага зэрэг стандартыг хангасан хувь хүн; б) Эрдэм шинжилгээний ажлын			мэдээллийн технологийн чиглэлээр шинэ бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг бий болгох төсөл; Програм хангамжийн бүтээгдэхүүн, мэдээллийн технологийн технологийн парк (цаашид Технопарк гэх) - Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын нутаг дэвсгэрт харьяалагдах зарчмаар үйл ажиллагаа явуулдаг, Технопаркийн оршин суугчдыг бүгд найрамдах улсын хэмжээнд байршуулж, мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх хамгийн таатай нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилготой зохион байгуулалт, эрх зүйн нэгдэл юм.
--	--	--	--

жилийн зардал, судалгааны ажлын зардлын нийлбэрийг жилийн нийт эргэлтэд эзлэх харьцааны хувьд Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон жишигт нийцсэн, үйл ажиллагаагаараа өндрөөр үнэлэгдсэн аж ахуйн нэгж. 25-3 (1)-д заасан венчурын бизнесийг баталгаажуулах асуудал эрхэлсэн байгууллагын бизнесийн гүйцэтгэл: Судалгааны нийлбэрийн эзлэх хувьтай холбоотой стандартыг хангасан байх. Байгуулагдсанаас хойш гурван жил болоогүй аж ахуйн нэгжүүдэд жилийн нийт эргэлтийн бүтээн байгуулалтын зардал хамаарахгүй. (i) Суурь судалгааг дэмжих, технологийн хөгжлийг дэмжих тухай хуулийн 14-2 (1) зүйлийн дагуу хүлээн зөвшөөрөгдсөн судалгаа, боловсруулалтын ажлыг дангаар хариуцдаг бизнесийн харьяа судалгааны хүрээлэн эсвэл хэлтэс; (ii) Соёлын үйлдвэрлэлийг дэмжих үндсэн хуулийн 17-3 (1) зүйлийн дагуу хүлээн зөвшөөрөгдсөн компанид харьяалагддаг бүтээлч судалгааны хүрээлэн эсвэл бүтээлийг хариуцсан хэлтэс; (iii) Венчур бизнесийг баталгаажуулах үүрэгтэй			
---	--	--	--

байгууллага нь шинэлэг технологи, бизнесийн өсөлтийн чадамжийг нь өндрөөр үнэлдэг аж ахуйн нэгж; (2) (1) 2 (b) ба (c) хэсгийн заалтын дагуу үнэлгээ хийх стандарт, арга, бусад зүйлд шаардлагатай асуудлуудыг Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтооно. "Шинэ технологид суурилсан бизнесийн гарааны бизнесийн чиглэлээр мэргэшсэн компани" гэсэн нэр томъёо нь их, дээд сургууль, эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн эзэмшиж буй технологийг үйлдвэржүүлэх, тус үйлдвэржилтээр дамжуулан бизнес эхлүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор байгуулагдсан компанийг хэлнэ. "Шинэ технологид суурилсан бизнесийн кластерын бүс" гэдэг нь Жижиг, дунд, венчур бизнесийг дэмжих тухай хуулийн 2 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасны дагуу гарааны бизнес эрхлэгчдэд бизнесийн орон зай олгох зорилгоор тогтоосон их сургууль, судалгааны хүрээлэнгийн эзэмшиж буй газрыг хэлнэ. "Шинэ үйлдвэрлэлийн бизнес"			
--	--	--	--

эхлүүлэх" гэсэн нэр томьёо нь одоо байгаа үйлдвэрүүдийг нэгтгэх буюу зах зээлд илүү сайн байх, илүү их үр нөлөөг бий болгох, боломжит өсөлтийг харуулах, үндэсний эдийн засгийн хөгжилд хувь нэмэр оруулахуйц үйлдвэрлэлд түшиглэн бизнес эхлүүлэхийг; "Технологийн стартap" гэсэн нэр томьёо нь бүтээлч санаа, шинэ технологи, шинжлэх ухааны технологи, мэдээлэл, харилцаа холбооны технологид суурилсан соёл зэрэг янз бүрийн салбаруудтай нэгдэх үйл ажиллагааг хөнгөвчлөх замаар бизнесийн шинэ чиглэлийг хөгжүүлэх буюу судлах бизнес эхлүүлэхийг хэлнэ.			
Зээлийн батлан даалтын тухай зохицуулалт			
5 дугаар зүйл. Хөнгөлөлтэй зээлийн баталгаа олгох Солонгосын Технологийн Санхүүгийн Корпорацийн тухай хуулийн дагуу Солонгосын Технологийн Санхүүгийн Корпорац нь зээлийн баталгаа гаргахдаа венч бизнес болон шинэ технологид суурилсан бизнес эхлүүлэх чиглэлээр мэргэшсэн компанид давуу эрх олгоно.	Тусгайлсан хуулийн зохицуулалт байхгүй болно.	Тусгайлсан хуулийн зохицуулалт байхгүй болно.	Тусгайлсан хуулийн зохицуулалт байхгүй болно.

Мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийн зохицуулж буй хууль			
Тусгайлсан хууль тогтоомж байхгүй ба мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийг венчур бизнес, жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай хуулиар зохицуулдаг.	Тусгайлсан хууль тогтоомж байхгүй хэдий ч, Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Засгийн газрын 2023 оны 3 дугаар сарын 28-ны өдрийн 269 тоот тогтоолоор батлагдсан “2023-2029 онуудад дижитал өөрчлөлт, мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи, кибер аюулгүй байдлын салбарыг хөгжүүлэх үзэл баримтлал”-аар зохицуулагддаг.	Анх 2001 онд батлагдаж, 2005 онд хамгийн сүүлд өөрчлөгдсөн, 4691 дугаар бүхий “Технологийг хөгжүүлэх бүсийн тухай хууль”-иар зохицуулсан байдаг.	Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын Сайд нарын танхимын 2019 оны “Програм хангамжийн бүтээгдэхүүн, мэдээллийн технологийн технологийн парк байгуулах арга хэмжээний тухай” тогтоолоор зохицуулагддаг.
Зохицуулалтын байгууллага (эрх, үүрэг)			
Венчур бизнесийг мэдээллээр хангах (1) Засгийн газар венчур бизнесийг үүсгэн байгуулах, бизнесийн үйл ажиллагаатай холбоотой хөрөнгө оруулалт, сан, хүн хүч, технологи, зах зээл, байршил гэх мэт мэдээллээр хангах, эсхүл венчур бизнесийг мэдээллээр хангахад дэмжлэг үзүүлж болно. (2) ЖДҮ, гарааны бизнес эрхлэгчид Төрийн байгууллагын удирдлагын тухай хуулийг дагаж мөрдсөн төрийн захиргааны төв байгууллага, орон нутгийн засаг захиргаа, төрийн байгууллагын даргаас нэгдүгээр хэсгийн дагуу мэдээллээр хангахад шаардлагатай мэдээллийг гаргаж өгөхийг хүсч болно.	- Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Мэдээлэл, харилцаа холбооны сайдын 2018 оны 9 дүгээр сарын 26-ны өдрийн “Астана хаб” олон улсын технологийн паркийн үйл ажиллагааны дүрмийг батлах тухай 415 дугаар тушаалд заасны дагуу хэрэгжилтийг хангах асуудлыг тус улсын Мэдээлэл, харилцаа холбооны дэд сайдад үүрэг болгосон. - Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Үндсэн хуулийн Астанагийн олон улсын санхүүгийн төвийн удирдлагын тухай “Төвийн менежерийг Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Ерөнхийлөгч томилж, чөлөөлнө.” гэж заасан.	- Аж үйлдвэр, технологийн яам болон Худалдааны яам - Жижиг, дунд үйлдвэрийн хөгжүүлэх байгууллага (“KOSGEB”) Зорилго: ЖДҮ, бизнес эрхлэгчдэд үр дүнтэй дэмжлэг, үйлчилгээгээр инновац, технологи, өрсөлдөх чадвар бүхий бүтэц зохион байгуулалтад хүрэх боломжийг олгох замаар эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх; - Туркийн Шинжлэх ухаан, технологийн судалгааны зөвлөл (“TÜBİTAK”) Зорилго: TÜBİTAK Суурь Шинжлэх	“Програм хангамжийн бүтээгдэхүүн, мэдээллийн технологийн технологийн парк байгуулах арга хэмжээний тухай” тогтоолын хэрэгжилтэд хяналт тавьж ажиллахыг Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын Мэдээллийн технологи, харилцаа холбооны хөгжлийн сайд, ЗГХЭГ-ын Харилцаа холбоо, мэдээллийн технологи, инновацыг хөгжүүлэх, мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах асуудал эрхэлсэн Хэрэг эрхлэх газарт тус тус даалгасан.

(3) ЖДҮ болон гарааны бизнест хувь хүн эсвэл хувийн хөрөнгө оруулалтын нийгэмлэгийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжихийн тулд ЖДҮС-н сайдын тушаалаар хөрөнгө оруулалтын үнэ гэх мэт венчур бизнестэй холбоотой шаардлагатай мэдээллийг хувь хүнд өгч болно.	Мөн Төвийн захиргаа нь Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Үндэсний банкнаас үүсгэн байгуулсан, Төвийн байгууллага, тэдгээрийн байгууллага, оролцогчид, түүнчлэн тэдгээрийн ажилтнуудын үйл ажиллагааны нөхцөлийг бүрдүүлж, тэдгээрийн ашиг сонирхлыг төрийн бус байгууллагын хүрээнд төлөөлдөг ашгийн бус байгууллага юм. 2. Төвийн захиргаа нь Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын төсвийн хууль тогтоомжийн дагуу зорилтот шилжүүлгийн хэлбэрээр улсын төсвийн хөрөнгөөс бүрдүүлсэн өөрийн төсөв, Төвд оролцогчдын төлсөн хураамж, төлбөр, түүнчлэн Төвийн актаар хориглоогүй бусад эх үүсвэр болно. Төвийн захиргаа нь энэ хэсэгт заасан хөрөнгийг хэмнэх замаар нөөц бүрдүүлэх эрхтэй. Нөөц бүрдүүлэх журам, нөхцөл, түүнчлэн тэдгээрийг ашиглахыг төвийн актаар тогтоодог.	Ухааны Судалгааны Хүрээлэнгийн эрхэм зорилгыг дэлхийн суурь шинжлэх ухааны салбарт гарч буй хөгжил, улсын стратегийн зорилтуудыг харгалзан дараах байдлаар тодорхойлсон. Суурь шинжлэх ухааны салбарт анхдагч судалгаа хийж, эдгээр судалгааг салбар дундын чиглэлээр түгээн дэлгэрүүлэх, олон улсын түвшинд шинжлэх ухаанд томоохон хувь нэмэр оруулах; Хүрээлэнгийн дээвэр дор гадаад, дотоодын тэргүүлэх эрдэмтдийг нэгтгэн, шинжлэх ухааны өндөр түвшний орчин бүрдүүлэх, өрсөлдөх чадварыг эх орондоо авчрах; - Ахисан, өргөн хүрээтэй судалгаа, сургалтын хөтөлбөр, эрдэм шинжилгээний зуны сургууль, дадлагын сургалтуудыг зохион байгуулж, олон улсын жишигт нийцсэн магистрант, докторант бэлтгэхэд томоохон хувь нэмэр оруулах; - Нийгэмд чиглэсэн шинжлэх ухааны хөтөлбөр боловсруулж, шинжлэх ухааны соёлыг түгээн дэлгэрүүлэх, шинжлэх ухааны уламжлалыг эх орондоо төлөвшүүлэхэд жинтэй хувь нэмэр оруулах.	
---	--	--	--

Чөлөөт бүсийн зохицуулалт

17-2-р зүйл. Шинэ технологид суурилсан бизнесийн кластерын бүсийг тодорхойлох (1) Их сургууль, судалгааны хүрээлэнгийн дарга нь ЖДҮ, гарааны бизнес эрхлэгчдэд их сургууль, судалгааны хүрээлэнгийн эзэмшиж буй тодорхой газрыг гарааны бизнес, венчур бизнесүүд гэх мэт үйлдвэрлэлийн байгууламжууд болон бусад дэмжлэгийн байгууламжууд хамтдаа тоноглогдсон байдаг шинэ технологид суурилсан бизнесийг кластер болгох бүс болгон тодорхойлох хүсэлт гаргаж болно. (2) Их сургууль, эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн дарга (1)-д заасны дагуу кластерын бүсийг тодорхойлох хүсэлт гаргахдаа Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон нэр, газар нутаг, кластерийн талбайн тэмдэглэгээ зэрэг асуудлыг агуулсан кластерийн бүсийг хөгжүүлэх төлөвлөгөөг гаргаж өгнө. (3) Тухайн газар нутгийг кластерийн бүс болгон тодорхойлох хүсэлт гаргасан ЖДҮ, гарааны бизнес эрхлэгчид энэ зүйлийн 17-3-т заасан шаардлагыг хангаж байгаа	- Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Мэдээлэл, харилцаа холбооны сайдын 2018 оны 9 дүгээр сарын 26-ны өдрийн "Астана хаб" олон улсын технологийн паркийн үйл ажиллагааны дүрмийг батлах тухай 415 дугаар тушаалаар зохицуулагддаг. - БНКУ-ын 2015 оны 12 дугаар сарын 7-ны өдрийн 438-V дугаар "Астанагийн олон улсын санхүүгийн төвийн тухай" (АОУСТ) Үндсэн хуулийн хуулийн 9, 10 дугаар зүйлийг үндэслэн Астанагийн олон улсын санхүүгийн төвийн хууль эрх зүйн орчин бүрдсэн ба өөрийн дүрмээрээ зохицуулагддаг.	4691 дугаар бүхий "Технологийг хөгжүүлэх бүсийн тухай хууль"-иар технологийн хүрээнд Үйлдвэр, технологийн яамнаас 2016-нд батлагдаж, 2022 онд хамгийн сүүлийн өөрчлөлт орсон "Технологийг хөгжүүлэх бүсийг хэрэгжүүлэх журам"-аар зохицуулсан байдаг. Тус журмын зорилго нь Технологийн хөгжлийн бүс байгуулах, ажиллуулах, удирдах, хяналт тавих, тэдгээртэй холбоотой оролцогч тал, байгууллагын үүрэг, эрх, үүрэг болон 4691 дүгээр Технологийг хөгжүүлэх бүсийн тухай хуулийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон бусад журам, зарчмыг зохицуулахад оршино.	Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын Сайд нарын танхимын 2019 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдрийн "Програм хангамжийн бүтээгдэхүүн, мэдээллийн технологийн технологийн парк байгуулах арга хэмжээний тухай" 17 дугаар тогтоолын дагуу үйл ажиллагааг үр дүнтэй зохион байгуулах зорилгоор Програм хангамжийн бүтээгдэхүүн, мэдээллийн технологийн технологийн паркийн тухай хуулийн этгээдийг оршин суугчаар нь бүртгэх, татвар, гаалийн хөнгөлөлт үзүүлэх, "Гарааны төсөл"-ийг иж бүрэн дэмжих, үүнд венчур санхүүжилтийн үндсэн дээр хэрэгжүүлэхээр баталсан. Технопаркийн үйл ажиллагааны санхүүжилтийг дараах эх үүсвэрээс хэрэгжүүлнэ. - технопаркийн оршин суугчдаас сар бүр нийт орлогын нэг хувьтай тэнцэх хэмжээний шимтгэл; - үйлчилгээ үзүүлэхээс олсон орлого, түүнчлэн Тамгын газарт олгосон үл хөдлөх хөрөнгийн түрээсийн орлого; - олон улсын санхүүгийн байгууллага, байгууллагын буцалтгүй тусламж, зээл; - гарааны төслийн венчур санхүүжилтийн үр дүнд олж авсан
---	--	---	--

эсэхийг шалгасны дараа кластерийн бүс гэж тодорхойлж болно. Ийм тохиолдолд Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон томилгооны дэлгэрэнгүй мэдээллийг нийтэд мэдээлнэ. (4) (3)-д заасны дагуу кластерын бүсээр тогтоох талбайн хэмжээ нь Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон хэмжээнээс багагүй тохиолдолд ЖДҮ, гарааны бизнес эрхлэгчид Нийслэлийн Засаг дарга бөгөөд хотын захирагчтай зөвлөлдөнө. Хотын дарга, Өөрийгөө удирдах тусгай захирагч, Засаг дарга эсвэл Жэжү мужийн Өөрийгөө удирдах тусгай захирагч нь тухайн нутаг дэвсгэрт харьяалагддаг: Хэрэв кластерийн бүс нутаг дэвсгэрт байгаа бол орон нутгийн өөрөө удирдах тухай хуулийн 198 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн 1-д заасны дагуу нэг саяас доошгүй хүн амтай томоохон хотын харьяанд байгаа бол тухайн хотын даргатай зөвлөлдөнө. 17-3 дугаар зүйл. Кластерын бүсийг тодорхойлоход тавигдах шаардлага Кластерын бүс нь дараах шаардлагыг хангасан байна. 1. Тухайн их, дээд сургууль, эрдэм шинжилгээний			орлого; - Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийг хөгжүүлэх сан (цаашид сан гэх) болон Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын Мэдээллийн технологи, харилцаа холбооны хөгжлийн яамны бүтцийн хэлтсүүдийн хөрөнгө; - хуулиар хориглоогүй бусад эх үүсвэр.
--	--	--	---

хүрээлэнгийн эзэмшиж буй газрын нийт талбайн зориулалтын талбайн харьцаа нь Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтоосон хэмжээнээс хэтрэхгүй байх; 2. Зориулалтын талбай нь 3000 квадрат метрээс багагүй байх; 3. Кластерийн бүсийг хөгжүүлэх төлөвлөгөө нь хэрэгжих боломжтой байх. 17-5 дугаар зүйл. Кластерийн бүсийн менежментийн удирдамж ЖДҮ, стартапын сайд кластерын бүсийг төлөвлөх, удирдах удирдамжийг тогтоож, нийтэд мэдээлнэ. 18-4-р зүйл. Венчурын бизнесийг хөгжүүлэх, дэмжих бүсийг тодорхойлох (1) Венчур бизнесийг хөгжүүлэхэд шаардлагатай бол хотын дарга/Засаг дарга ЖДҮ, гарааны бизнес эрхлэгчдэд харьяалагдах дүүргийн аль нэг бүсийг венчур бизнесийг хөгжүүлэх, дэмжих бүс болгон тогтоох хүсэлт гаргаж болно. (2) Хэрэв ЖДҮ болон стартапын сайд (1)-д заасны дагуу дэмжих бүсийг тодорхойлсон бол Ерөнхийлөгчийн зарлигийн дагуу уг томилгооны талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг нийтэд			
--	--	--	--

мэдээлнэ. (3) (1)-д заасан дэмжих бүс нь дараах тохиолдлуудын аль нэгэнд хамаарах тохиолдолд ЖДҮ болон стартапын сайд тус томилгоог цуцалж болно. 1. Дэмжих бүсийг хөгжүүлэх төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх боломжгүй тохиолдолд; 2. Бизнесийн хоцрогдол, муу менежмент гэх мэт үндэслэлээр зорилгодоо хүрэх боломжгүй тохиолдолд. (4) (1)-д заасны дагуу томилоход тавигдах шаардлага, журам, дэмжих бүсийг дэмжих гэх мэт шаардлагатай асуудлуудыг Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтооно. 18-5 дугаар зүйл. Дэмжих бүсийн дэмжлэг (1) ЖДҮ, гарааны бизнесийг дэмжих бүсийг идэвхжүүлэх зорилгоор харьяа дүүрэгтээ сурталчилгааны бүс тогтоосон орон нутгийн засаг захиргааг орон нутгийн жижиг, дунд үйлдвэрийг дэмжих, тэдний инновацыг дэмжих тухай хуулийн 8 дугаар зүйлд заасны дагуу аж ахуйн нэгжийг орон нутгийн жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд хөрөнгө босгоход дэмжлэг үзүүлж болно. (2) Төрийн болон орон нутгийн			
--	--	--	--

засаг захиргаа нь дэмжих бүсэд байрладаг, эсвэл тэнд шилжиж буй аливаа венчур бизнесийг хөрөнгө мөнгө болон бусад шаардлагатай асуудлаар давуу эрхтэйгээр дэмжиж болно. (3) Төр эсвэл орон нутгийн засаг захиргаа нь дэмжих бүсэд венчур бизнесийг кластержуулах байгууламжийг байгуулж, удирдаж буй этгээд болон бизнес инкубаторын операторыг шаардлагатай хөрөнгийг бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн олгож, эсвэл тодорхой дэмжлэг үзүүлж болно. (4) 22 дугаар зүйл нь аливаа венчурын бизнес болон түүнийг дэмжих бүс дэх суурилуулалтад өөрчлөлтийн дагуу хамаарна.			
Татварын хөнгөлөлтийн зохицуулалт			
14 дүгээр зүйл. Татварын онцгой тохиолдол (1) Тусгай татвар ногдуулахыг хязгаарлах тухай, Венчур бизнесүүдийн өсөлтийг дэмжихийн тулд орон нутгийн тусгай татварын хязгаарлалт эсвэл бусад холбогдох хууль тогтоомжийн тухай хууль тогтоомжид заасан аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвар, худалдан авалтын татвар, үл хөдлөх хөрөнгийн татвар, бүртгэлийн лицензийн татвар	"Астана хаб" олон улсын технологийн паркийн үйл ажиллагааны дүрэмд татварын хөнгөлөлттэй холбоотой заалтуудыг тусга сан байна. <i>Технопаркийн оролцогчдод тавигдах шаардлага:</i> Технопаркийн оролцогчоор бүртгүүлэхийн тулд өргөдөл гаргагч нь дараах шаардлагыг хангасан байна. хуулийн этгээд байх: - Технопарк оролцох хүсэлт гаргах үед төлөөлөгчийн газраас	Технологийг хөгжүүлэх бүсийг удирдах компаниудын 4691 дугаар бүхий "Технологийг хөгжүүлэх бүсийн тухай хууль"-ийн хэрэгжилттэй холбоотой бүхий л үйл ажиллагааны үр дүнд олсон ашгийг 2028 оны 12-р сарын 31-ний өдрийг хүртэл аж ахуйн нэгжийн албан татвараас чөлөөлнө. Тухайн бүс нутагт үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн	- Технопаркийн оршин суугчаар хуулийн этгээдийг бүртгэсэн тухай албан ёсны мэдэгдлийг хуулийн этгээдэд үйлчилдэг арилжааны банк, Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын Татварын Хороо, Улсын Гаалийн хороонд илгээдэг. - Ерөнхийлөгчийн зарлигаар олгосон хөнгөлөлт Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын 2017 оны 6-р сарын 30-ны өдрийн UP-5099 "Бүгд найрамдах улсад мэдээллийн технологийн салбарыг хөгжүүлэх

гэх мэтийг муж улс эсвэл орон нутгийн засаг захиргаанаас чөлөөлж болно. (2) Дараах тохиолдлын аль нэгэнд татвартай холбоотой хууль тогтоомжид заасны дагуу татварын хөнгөлөлт үзүүлж болно. Ийм тохиолдолд шалгахад шаардлагатай асуудлууд гэх мэт татварын хөнгөлөлт эдлэх дараах компанийг Ерөнхийлөгчийн зарлигаар тогтооно. 1. Хувьцаат компани болох венчур бизнес нь өөр хувьцаат компанийн хувьцаа эзэмшигчидтэй хөрөнгийн бирж, эсхүл хувьцаат компани болох өөр венч бизнес; 2. Хувьцаат компани болох венчур бизнес болон өөр хувьцаат компани нэгдэх тохиолдолд.	өөр салбар байхгүй; - Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Аж ахуйн нэгжийн хуулийн 284 дүгээр зүйлд заасны дагуу хөрөнгө оруулалтын тэргүүлэх чиглэлийн төсөл хэрэгжүүлэгч, түүнчлэн 2015 оны 1-р сарын 1-ээс өмнө байгуулсан хөрөнгө оруулалтын гэрээний дагуу хөрөнгө оруулалтын стратегийн төслийг хэрэгжүүлэхгүй байх; - хувьцааных нь тавин ба түүнээс дээш хувь нь (дүрийн санд оруулсан хувь) шууд болон шууд бусаар төр, үндэсний менежментийн холдинг, үндэсний холдинг, үндэсний компани, тэдгээрийн охин компанид харьяалагддаг хуулийн этгээд байх; - газрын хэвлийн ашиглагч, эдийн засгийн тусгай бүсэд оролцогч биш байх; - Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын хуулийн "Татвар ба төсөвт төлөх бусад төлбөрийн тухай хуулийн 461 дүгээр зүйлд заасны дагуу онцгой албан татвар төлөгч болохгүй; - МХХТ-ийн чиглэлээр нэг ба хэд хэдэн тэргүүлэх чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулах, түүнчлэн Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Дижитал хөгжил, батлан хамгаалах, сансар судлалын сайдын 2019 оны 37/НК тоот тушаалаар батлагдсан	нэгжүүдэд хуулийн хүрээнд хөрөнгө оруулсан тохиолдолд, хөрөнгө оруулалтад зарцуулсан санхүүжилт, тайлагнасан орлого эсвэл ашгийн 10 хувь, өөрийн хөрөнгийн 20 хувийг хэтрэхгүй байхаар бусад холбогдох хуулийн дагуу татварын хөнгөлт үзүүлэх. Хөнгөлөлтийн нийт дүн жилийн 1,000,000 турк лирийг давахгүй байх. Технологи хөгжүүлэлтийн бүсэд үйл ажиллагаа явуулж буй аж ахуйн нэгжүүдэд дараах урамшуулал олгодог. - Програм хангамжийн хөгжүүлэлт, судалгаа хөгжүүлэлт, дизайны үйл ажиллагаанаас олсон ашгийг 2028 оны 12-р сарын 31-ний өдрийг хүртэл аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татвараас чөлөөлөх; - 2028 оны 12-р сарын 31-ний өдрийг дуустал зөвхөн чөлөөт бүсэд үйлдвэрлэсэн хэрэглээний программ хангамжийг (тодорхой судалгаа, хөгжлийн үйл ажиллагаанд зориулан) нийлүүлэх нь НӨАТ-аас чөлөөлөгдөнө; - Чөлөөт бүсэд ажиллаж буй судлаач, программ хангамж, судалгаа, хөгжүүлэлт, дизайны ажилтнуудын цалин 2028 оны	нөхцөлийг эрс сайжруулах арга хэмжээний тухай" Технопаркийн оршин суугчид болон тэдгээрийн ажилтнуудад хамаардаг. - татвар, заавал суутгалын хувьд - хуулийн этгээдийг оршин суугчдын нэгдсэн бүртгэлд оруулсан сарын дараа сарын 1-ний өдрөөс; гаалийн төлбөрт - Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын Эдийн засаг, аж үйлдвэрийн яамны харьяа "Төсөл, импортын гэрээний иж бүрэн шалгалтын төв" ТӨҮГ-аас гаалийн татварын хөнгөлөлтийг ашиглан Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын нутаг дэвсгэрт импортолсон (импортолсон) барааны жагсаалт, иж бүрэн шалгалтын дүнг үндэслэн эерэг дүгнэлт хүлээн авсан өдрөөс эхлэн тэтгэмжид хамаарна. - Технопаркийн оршин суугч нь Татварын хуулийн 297 дугаар зүйлийн гурав дахь хэсэгт заасан үйл ажиллагаанаас нийтээр тогтоосон татварыг төлж орлого, харин хуулийн 1, 9, 16, 18 дугаар зүйлд заасны дагуу орлогыг авах эрхтэй. Энэ зүйлийн гурав дахь хэсэг нь жагсаалтад заасны дагуу төрлийн үйл ажиллагаа явуулахдаа бүх татвараас чөлөөлөгдөнө. - Технопаркийн оршин суугч гаалийн албан татвараас чөлөөлөгдсөн барааг өөрийн
---	---	--	--

	МХХТ-ийн салбарт тэргүүлэх ач холбогдол өгөх үйл ажиллагааны жагсаалтын дагуу түүнд заасан нэг ба хэд хэдэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх.	12-р сарын 31-ний өдрийг хүртэл хувь хүний орлогын албан татвараас чөлөөлөгдөхөөс гадна ажил олгогч төрөөс нөхөн олговор авах боломжтой.	хэрэгцээнд бус, чөлөөт эргэлтэд оруулсан өдрөөс хойш гурван жилийн дотор тухайн оршин суугч татвар төлөгчийн санхүү, аж ахуйн үйл ажиллагаанд хийсэн шалгалтын явцад ашигласан баримт илэрсэн бол; улсын татварын алба нь илэрсэн баримтын талаар холбогдох баримт бичгийг бүрдүүлж, ажлын 3 хоногийн дотор улсын гаалийн албаны нутаг дэвсгэрийн байгууллагад илгээнэ. Өөрийн хэрэгцээнд зориулагдаагүй импортын барааны эзлэх хувьтай холбоотой гаалийн татварын хөнгөлөлтийн хэмжээг тогтоосон журмаар торгууль тооцож, Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын төсөвт нөхөн төлнө.
--	---	--	--

Хөрөнгө оруулалтын тусгай сангийн зохицуулалт

Венчур хөрөнгө оруулалтыг дэмжих тухай хуулийн зорилго нь гарааны бизнес, жижиг, дунд үйлдвэрлэл, венчур бизнес зэрэгт хөрөнгө оруулалтыг дэмжих, венчурын хөрөнгө оруулалтын салбарыг хөгжүүлэх, жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг эрчимтэй хөгжүүлэх үндэс суурийг тавих, улмаар үндэсний эдийн засгийн тэнцвэртэй хөгжилд хувь нэмэр оруулах зорилгоор венчур хөрөнгө оруулалтад	БНКУ-ын 2015 оны 12 дугаар сарын 7-ны өдрийн 438-V дугаар “Астанагийн олон улсын санхүүгийн төвийн тухай” (АОУСТ) Үндсэн хуулийн хуулийн 9, 10 дугаар зүйлийг үндэслэн Астанагийн олон улсын санхүүгийн төвийн хууль эрх зүйн орчин бүрдсэн. АОУСТ-ийн хөгжил нь хөрөнгийн зах зээл, хөрөнгийн удирдлага, хувь хүмүүсийн баялгийн удирдлага, санхүүгийн технологи, ногоон санхүү, Исламын санхүү гэсэн	Туркийн Технологийг хөгжүүлэх сан нь 1991 онд Засгийн газраас байгуулагдсан. Харилцаа холбооны технологи, эрүүл мэнд, дэвшилтэт микро-электроник зэрэг салбарт дэмжлэг үзүүлдэг. Гарааны болон өсөлтийн шатанд явж буй технологийн компаниудад хөрөнгө оруулалт хийдэг. Үндсэн дэмжлэгүүд: Дэвшилтэт технологийн төслүүдийн дэмжлэг, Байгаль орчны төслийн дэмжлэг, Эрчим	- Гарааны бизнесийн төслүүдийг Шинжээчдийн комиссын шийдвэр гарснаас хойш ажлын 3 хоногийн дотор Мэдээллийн технологи, харилцаа холбооны хөгжлийн сайд, эсхүл асуудал эрхэлсэн дэд сайдын гарын үсэгтэй хавсаргасан бичгээр тус санд илгээнэ. Энэ тохиолдолд ажлын 5 хоногийн дотор Сан, Тамгын газар, гарааны төсөл санаачлагч хооронд гарааны төслийн санхүүжилт, дэмжлэг үзүүлэх нөхцлийн гэрээ байгуулна.
--	--	---	---

шаардлагатай асуудлуудыг тодорхойлоход оршино.	таван стратегийн чиглэлээр явагддаг. АОУСТ-ийн зорилго нь: 1) санхүүгийн үйлчилгээний салбарт хөрөнгө оруулах таатай орчныг бүрдүүлэх замаар Казахстаны эдийн засагт хөрөнгө оруулалт татахад туслах; 2) Бүгд Найрамдах Казахстан улсын үнэт цаасны зах зээлийг хөгжүүлэх, олон улсын хөрөнгийн зах зээлтэй уялдуулах; 3) Казахстанд даатгал, банкны үйлчилгээ, исламын санхүү, санхүүгийн технологи, цахим худалдаа, шинэлэг төслүүдийн зах зээлийг хөгжүүлэх; 4) олон улсын шилдэг туршлагад үндэслэн санхүүгийн болон мэргэжлийн үйлчилгээг хөгжүүлэх; 5) санхүүгийн төв гэдгээ олон улсын хэмжээнд хүлээн зөвшөөрөх. Татварын хөнгөлөлт: АОУСТ-ийн байгууллага, оролцогчид, тэдгээрийн ажилтнууд 2066 оны 1-р сарын 1-ний өдрийг хүртэл хугацаанд ААНОАТ, хувь хүний орлогын албан татвар, газар, эд хөрөнгийн албан татвар зэрэг хэд хэдэн татвараас чөлөөлөгдөнө. Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Засгийн газрын 2023 оны	хүчний хэмнэлтийн дэмжлэг, Олон улсын өрсөлдөх чадварыг хөгжүүлэх дэмжлэг зэрэг багтана. - Хөрөнгө оруулагчид урамшууллын үр шимийг хүртэхийн тулд холбогдох яамнаас хөрөнгө оруулалтын урамшууллын гэрчилгээ (ИС) авах ёстой бөгөөд энэ нь гэрчилгээнд заасан хөрөнгө оруулалтын хугацаанд хүчинтэй байх ёстой. Тодорхой бүтцээс хамааран дараах урамшууллыг авах боломжтой. Үүнд: - НӨАТ-ын буцаан олголт, чөлөөлөлт; - Гаалийн албан татвараас чөлөөлөх; - Аж ахуйн нэгжийн орлогын албан татварын хувь хэмжээг бууруулсан; - Ажил олгогч болон ажилтны аль алиных нь нийгмийн даатгалын шимтгэлийн дэмжлэг; - Орлогын албан татвар суутгалаас чөлөөлөх - Хүүг дэмжих - Ногдол ашгийн орлогын албан татвар суутгалаас чөлөөлөх - Газар олголт	- Ирээдүйтэй гарааны бизнесийн төслүүдийг санхүүжүүлэх нь Сангийн хөрөнгө, Тамгын газрын өөрийн хөрөнгө, түүнчлэн хуулиар хориглоогүй бусад эх үүсвэрийг татан оролцуулах замаар хийгддэг. - Гарааны бизнесийн төслийн санхүүжилтийг сангаас үнэ төлбөргүй, тэр дундаа тус журмын 53 дугаар зүйлд заасны дагуу Тамгын газраас босгосон хөрөнгө, хуулиар хориглоогүй бусад эх үүсвэрээс санхүүжүүлэх замаар гүйцэтгэдэг. - Гарааны бизнесийн төслийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай нөхцөлийг бүрдүүлэхэд Тамгын газар болон гарааны бизнесийн төсөл санаачлагч хооронд байгуулсан гэрээнд заасан ажлын өрөө, тоног төхөөрөмж хуваарилах, өндөр хурдны интернэтээр хангах гэх мэт. - Гарааны бизнесийн төслийг санхүүжүүлэх нь венчур санхүүжилтийг багтаадаг бөгөөд үүнд Захиргаа нь гарааны бизнесийг үүсгэн байгуулагчдын нэг юм. Тамгын газрын оруулсан хувь нэмрийн хэлбэр, хэмжээ, хувьцааны хуваарилалтыг Сангийн хооронд байгуулсан гарааны төслийг санхүүжүүлэх, дэмжих нөхцөлийн тухай гэрээнд тусгасан болно.
---	--	---	--

	3 дугаар сарын 28-ны өдрийн 269 тоот тогтоолоор батлагдсан “2023-2029 онуудад дижитал өөрчлөлт, мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи, кибер аюулгүй байдлын салбарыг хөгжүүлэх үзэл баримтлал”-д мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлийн хөрөнгө оруулалттай холбоотой дараах заалт тусгагдсан байна. - “Мэдээллийн технологийн салбарын өрсөлдөх чадвартай, экспортын баримжаатай, технологийн дэвшилтэт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлэх замаар дотоодын мэдээллийн технологийн салбарт дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор мэдээллийн технологийн төслүүдийг шаардлагатай дэмжлэгийн хэрэгслээр санхүүжүүлэх хөтөлбөрийг нэвтрүүлнэ. Мэдээллийн технологийн салбарт хөрөнгө оруулалт 1 их наяд төгрөгөөр нэмэгдэж, 150 мянга орчим ажлын байр шинээр бий болно.” гэж тусгасан.		Захиргаа болон гарааны бизнесийн төслийг санаачлагч нь цаашдын харилцан үйлчлэлийн журам, харилцан тооцоо хийх нөхцөл, түүнчлэн гарааны бизнесийн төсөл санаачлагчийн байгуулсан хуулийн этгээдийн үүсгэн байгуулагчдаас Тамгын газрыг татан буулгах журмыг бие даан тогтооно. - Гарааны бизнесийн төслийг санхүүжүүлэх үндэслэл нь шинжээчийн комиссын эерэг дүгнэлт юм.
Оюуны өмч, патентын зохицуулалт			
6 дугаар зүйл. Үйлдвэрлэлийн өмчийн эрхийн хувь нэмэртэй холбоотой онцгой тохиолдлууд (1) Венчур бизнест мөнгөн хувь	Тусгайлсан хуулийн зохицуулалт байхгүй болно.	“Турк улсын 2023 оны үйлдвэр, технологийн стратеги”-т тусгагдсан “Өндөр технологи ба инновац” гэсэн стратегийн хүрээнд “Технологийн чадамж,	Тусгайлсан хуулийн зохицуулалт байхгүй болно.

нэмэр оруулж болох субъектуудад патентын эрх, ашигтай загварын эрх, дизайны эрх, түүнтэй адилтгах технологи, тэдгээрийг ашиглах эрх орно. (2) Үйлдвэрлэлийн өмчийн эрхийн үнэ цэнийг Ерөнхийлөгчийн зарлигийн дагуу технологийн үнэлгээний байгууллага үнэлдэг бол Арилжааны тухай хуулийн 299-2, 422 дугаар зүйлд заасны дагуу үнэлгээний дэлгэрэнгүй мэдээллийг эрх бүхий үнэлгээчээр үнэлсэнд тооцно.		салбарын замын зураглалыг тодорхойлох”, “Тэргүүлэх салбаруудын стратегийн материал боловсруулах”, “Экосистемийн ойлголт ба судалгаа хөгжүүлэлтийн шилдэг төвүүд”, “Технологийн стандарт, туршилтын төв, гэрчилгээжүүлэх ажилд идэвхтэй оролцох”, “Өндөр технологийн дэлхийн санаачилгууд”, “Оюуны өмчийн эрхийн ашиглалт ба дэд бүтэц” гэсэн үндсэн 6 бодлогыг дэвшүүлсэн. Үүний “Оюуны өмчийн эрхийн ашиглалт ба дэд бүтэц” гэсэн хэсэгт дараах ажлуудыг хийхээр төлөвлөсөн байдаг. - Нээлттэй инновац, нээлттэй эхийн программ хангамжийн санаачилгыг хөтөлбөрийн удирдлагын хэмжээнд үр дүнтэй удирдах үүднээс оюуны өмчийн салбарт шаардлагатай эрх зүйн зохицуулалтыг хэрэгжүүлнэ. - Програм хангамж, мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүний олон улсад өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх, брэнд болгоход дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор оюуны өмч, патентын эрхийн судалгааг хийнэ. - Их, дээд сургуулиудын оюуны өмчийн менежментийн чадавхыг нэмэгдүүлэх, оюуны	
--	--	---	--

		өмчийг шилжүүлэх, лицензийн гэрээгээр ашиглах боломжийг бүрдүүлэх зорилгоор зохицуулалт хийж, үйл ажиллагааг илүү үр дүнтэй болгоно.	
Чадварлаг хүмүүн капитал			
Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай хуулийн 41 зүйл. (3) Гадаадад байгаа шилдэг боловсон хүчин, инновацын чадавхи, өсөлтийн өндөр чадавхи бүхий гарааны бизнесийг БНСУ-д татахад дэмжлэг үзүүлэхийн тулд Засгийн газар дараах зүйлсийг баримталж болно. 1. Гадаадад байгаа шилдэг боловсон хүчин, гарааны бизнесийг БНСУ-д татан оролцуулах стратегийг бий болгох; 2. Бизнес эрхлэхэд виз олгоход тавигдах шаардлагыг хөнгөвчлөх зэрэг гадаадаас маш сайн боловсон хүчин, гарааны бизнес эрхлэгчдийг БНСУ-д татах нөхцөлийг сайжруулах; 3. Технологи, хүний нөөц, санхүү, бизнесийн удирдлага зэрэг чиглэлээр гадаадын мэргэжилтнүүдийг БНСУ-д илгээж, гадаадын мэргэжилтнүүдийг санал болгох; 4. Гадаадын хөрөнгө	- “Астанагийн олон улсын санхүүгийн төвийн тухай” зохицуулалтад хялбаршуулсан виз ба хөдөлмөрийн горимын заалт тусгагдсан байдаг. Тухайлбал, ЭЗХАХБ-ын орнууд, АНЭУ, Малайз, Сингапур, Монако (нийт 45 улс) улсын иргэд хуанлийн 30 хүртэл хоног визгүй зорчих боломжтой. АОУСТ-ийн байгууллагын ажилтнууд болон оролцогчид, тэдний гэр бүлийн гишүүдэд 5 хүртэлх жилийн хугацаатай визний тусгай дэглэм байдаг бөгөөд үүнээс гадна гадаадын иргэдэд ажиллах зөвшөөрөл авах шаардлагаас чөлөөлөгддөг. - Гадаадын иргэдийн хялбаршуулсан бүртгэл: АОУСТ-д виз олгох, ажиллах зөвшөөрөл олгох болон бусад журмын “нэг цонх” зарчимд суурилсан бүртгэлийн хялбаршуулсан горимыг нэвтрүүлсэн. Тус зорилтын хүрээнд гадаадын иргэдэд зориулсан 500 орчим үйлчилгээ	Туркийн “Үндэсний технологийн хүчирхэг аж үйлдвэр” алсын харааг хэрэгжүүлэхэд замын зураглал болох “Турк улсын 2023 оны үйлдвэр, технологийн стратеги”-ийг Үйлдвэрлэл, технологийн яамны зүгээс 2019 онд боловсруулсан. “Өндөр технологи ба инновац”, “Дижитал өөрчлөлт ба аж үйлдвэрийн нүүдэл”, “Аж ахуй эрхлэлт”, “Хүмүүн капитал”, “Дэд бүтэц” гэсэн үндсэн 5 хэсэг 23 бодлогоос бүрдэх стратегийн дагуу аж үйлдвэр, технологийн салбарт 2023 оны хүрэх зорилтуудаа тодорхойлсон байдаг. Үүнээс “Хүмүүн капитал” гэсэн стратегийн хүрээнд “Тогтвортой хөгжил дэвшлийн хүмүүн капиталын хөгжүүлэх”, “Судалгаа, хөгжүүлэлтийн чадавхыг нэмэгдүүлэх”, “Нээлттэй эхийн платформ ба Туркийн программ хангамжийн чадавхыг нэмэгдүүлэх” гэсэн	Тусгайлсан хуулийн зохицуулалт байхгүй болно.

оруулалтын хөрөнгийн урсгалыг дэмжих; 5. Бизнес эхлүүлэхтэй холбоотой судалгаа, мэдээлэл, технологи, боловсрол, хүний нөөц, олон нийттэй харилцах зэрэг олон улсын хамтын ажиллагааг салбараар нь дэмжих; 6. БНСУ-д бизнес эхлүүлэхтэй холбоотой олон улсын байгууллага, арга хэмжээг зохион байгуулах; 7. Дотоодын бизнес эхлүүлэх экосистемийг даяаршуулахад дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор захиргааны төв байгууллагын даргын шаардлагатай гэж үзсэн бусад асуудал.	үзүүлдэг Экспат төвийг байгуулжээ. - Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын Засгийн газрын 2023 оны 3 дугаар сарын 28-ны өдрийн 269 тоот тогтоолоор батлагдсан “2023-2029 онуудад дижитал өөрчлөлт, мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи, кибер аюулгүй байдлын салбарыг хөгжүүлэх үзэл баримтлал”-д дараах зүйлс тусгагдсан байна. Үүнд: - Дижитал эдийн засгийг өргөжүүлэхийн хэрээр орчин үеийн ур чадвартай боловсон хүчин болох хүмүүн капиталыг хөгжүүлэх хэрэгцээ нэмэгдэж байна. ICRIAP-ын мэдээлснээр Казахстанд МХХТ-ийн боловсон хүчний жилийн нэмэлт хэрэгцээ 30 мянга орчим хүн байдаг. - Дижитал шилжилтийн Платформын хэрэгжилтийн зорилтод “Төрийн удирдлагын чанарыг сайжруулах (стратегийн шийдвэрийн хурд, чанар, төрийн үйлчилгээний иргэд, аж ахуйн нэгжүүдийн сэтгэл ханамж), шинэ технологийн дэг журам, өөрчлөгдөж буй эдийн засгийн нөхцөл байдалд дасан зохицох чадвар, улс орны хэмжээнд хүмүүн болон технологийн капиталыг хадгалах, нэмэгдүүлэх сонирхолтой байна.” гэж	үндсэн 3 зорилгыг дэвшүүлэн хэрэгжүүлэх арга замуудаа тодорхойлсон. - "Турш-хэрэгжүүл" санаачилгыг эхлүүлж нь 81 аймгийн 9-17 насны залуучуудыг технологийн үндсэн сургалтад хамруулж, төсөл боловсруулах боломжийг олгох юм. Тус санаачилгын хүрээнд технологийн 100 цехэд 5 жилийн хугацаанд технологийн 3 жилийн сургалтад 50,000 орчим тусгай авьяастай оюутан хамрагдуулна. - "Олон улсын тэргүүлэх судлаачийн хөтөлбөр"-ийн хүрээнд эрдэм шинжилгээний болон салбарын туршлагатай судлаачдыг Турк руу буцаан урьж, судалгааны төсөл, амьжиргааны зардлыг нь даан дэмжлэг үзүүлэх хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж эхэлсэн. 2018 онд Олон улсын тэргүүлэх судлаачдын хөтөлбөрт 243 өргөдөл ирснээс үнэлгээний үр дүнд хөтөлбөрийн хүрээнд 98 нь Турк, 29 нь гадаадын 21 орны 127 тэргүүлэх эрдэмтэн, судлаачийг хүлээн авчээ.Түүнчлэн залуу судлаачдыг дэмжих шинэ дэмжлэгийн хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж байна.	
---	---	--	--

	тусгасан.	- Судалгааны дэд бүтцэд ажиллах гадаадын эрдэм шинжилгээний ажилтнуудад ажиллах, оршин суух зөвшөөрөл авах журмыг хөнгөвчлөх болно. - Аж үйлдвэрийн стратегийн тэргүүлэх чиглэлүүдэд үйлдвэрлэл асуудлыг шийдэх диссертаци, докторын зэрэг хамгаалж буй оюутнуудад урамшуулал олгоно. - Юуны өмнө Туркийн эрдэмтэн судлаачид ажилладаг олон улсын лабораториудтай хамтын ажиллагааны бүтцийг бий болгож, дижитал технологийн чиглэлээр судалгаа хийх, академич, магистр, докторын солилцооны хөтөлбөр, сургалт, хамтарсан судалгааны чиглэлээр хамтран ажиллах замаар Судалгаа, хөгжүүлэлтийн чадавхыг нэмэгдүүлэх зорилготой. - Олон улсын нисэх, сансар, технологийн “Teknofest” наадам ирэх жилүүдэд өргөн цар хүрээтэй зохион байгуулж, залуучуудыг технологийн салбарт шинэ бүтээл хийхийг урамшуулан дэмжсээр байх болно. - “Нээлттэй эхийн платформ” нь лиценз олголтоос үүдэлтэй төрийн болон хувийн хэвшлийн программ хангамжийн зардлыг	
--	-----------	---	--

		бууруулах, мэргэшсэн программ хангамж хөгжүүлэгчдийн тоог нэмэгдүүлэх, эдгээр бүтээгдэхүүнд нээлттэй эхийн программ хангамжийн бүтээгдэхүүн, дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээг санал болгодог компани, бизнес эрхлэгчдийн тоог нэмэгдүүлэх; - Нээлттэй эхийн программ хангамжийн экосистемийг төр, хувийн хэвшил, сангаас дэмжих.	
Экспортын дэмжлэг			
Тусгайлсан хууль тогтоомж байхгүй хэдий ч бодлого, стратегиар зохицуулагдаж байна. Тухайлбал 2021 оны тавдугаар сард Солонгосын засгийн газар 450 тэрбум долларын үндэсний хагас дамжуулагчийн хөрөнгө оруулалтын төлөвлөгөөг ойрын арван жилд дэлхийн хамгийн том хагас дамжуулагчийн үйлдвэрлэлийн баазыг бий болгох “K-Semiconductor Strategy” гэж нэрлэв. Энэхүү стратеги нь хагас дамжуулагчийн судалгаа, боловсруулалт, хөрөнгө оруулалтад татварыг хөнгөлөх, хагас дамжуулагчийн салбарын ажиллах хүчийг өргөжүүлэх,	Тусгайлсан хуулийн зохицуулалт байхгүй болно.	Эдийн засгийн яам нь Туркт болж буй үзэсгэлэн худалдааг сурталчлахтай холбоотой зардлын 50 хувийг нөхөн төлдөг. Мөн яам нь олон улсын үзэсгэлэн худалдаанд оролцох, зах зээлийн судалгаа, гадаадад гарах, гадаадад брэндийг сурталчлах, экспорттой холбоотой бусад олон үйл ажиллагааг дэмжин ажилладаг. Тус яамнаас ЕХ болон гадаад худалдаатай холбоотой аж ахуйн нэгжүүдийн дотоодын сургалтын зардлын 70 хувийг буцаан олгохыг санал болгож байна. Гаалийн татвар (НӨАТ оролцуулан) ногдуулахгүйгээр экспорт/ импортын бүтээгдэхүүнээ дэлхийн зах	- Технопаркийн оршин суугч дараах эрхтэй: Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын нутаг дэвсгэр дээр бараа (ажил, үйлчилгээ) экспортлохоос олсон орлогын хүрээнд олон улсын төлбөрийн картуудад бэлэн бус хэлбэрээр гадаад валютаар ногдол ашиг төлөх; бараа (ажил, үйлчилгээ) экспортлохоос олсон орлогын хүрээнд гадаадын мэргэжилтнүүдийн цалинг гадаадад нээлгэсэн олон улсын төлбөрийн картанд бэлэн бус хэлбэрээр гадаад валютаар төлөх; экспортын гэрээгүйгээр интернэт дэх онлайн дэлгүүрээр дамжуулан гадаад валютаар ажил, үйлчилгээг экспортлох.

хагас дамжуулагчийн үйлдвэрлэлийн байгууламжийн зохицуулалтыг сулруулах, дараагийн үеийн эрчим хүчний хагас дамжуулагч, хиймэл оюун ухааны чип, дэвшилтэт технологийн салбарт 1.5 тэрбум ам.долларын шууд хөрөнгө оруулалт хийх зэрэг багтана.		зээлийн үнээр нийлүүлэх боломжийг экспортлогч/импортлогчдод олгох дотоод болон гадагш боловсруулах горимууд бий.	
Засгийн газрын хөтөлбөрүүд			
TIPS буюу Технологийн гарааны бизнесийн инкубаторын хөтөлбөр нь Солонгосын ирээдүйтэй технологийн гарааны бизнесүүдэд санхүүгийн дэмжлэг үзүүлдэг засгийн газраас санхүүжүүлдэг санаачилга юм. Тэтгэлэгийг зах зээлд үзүүлэх нөлөөлөл, өсөлтийн боломж, технологийн дэвшил гэх мэт шалгуурт үндэслэн олгодог. Амжилтанд хүрсэн өргөдөл гаргагч бүр 540 мянган ам.доллар хүртэлх тэтгэлэг авах бөгөөд үүнийг бизнесийн өргөжилт, өсөлттэй холбоотой ямар ч зорилгоор ашиглаж болно. 2022 оны байдлаарх TIPS-ийн талаарх баримтуудаас дурдвал: - 2013 онд Солонгосын засгийн газар TIPS-ийг хэрэгжүүлж эхэлсэн; - 81 хөрөнгө оруулалтын түнштэй 1,987 гарааны бизнест	- Астана Хаб; - AIFC финтек хаб; - Aqtobe IT Hub	- Олон нийтийн төсөл, судалгаа, хөгжлийн төслүүдийг дэмжих, - Шинжлэх ухаан, технологийн бизнесийг дэмжих хөтөлбөр, - Технопренершип хөрөнгийг дэмжих хөтөлбөр (BIGG), - TÜBİTAK аж үйлдвэрийн судалгаа, хөгжлийн гарааны бизнесийг дэмжих хөтөлбөр, - Төслийн зах зээлийг дэмжих хөтөлбөр, - их сургууль, хамтын ажиллагаа - TÜBİTAK ЖДҮ-ийн судалгаа, хөгжлийн гарааны бизнесийг дэмжих хөтөлбөр, - тэргүүлэх чиглэлийн судалгаа, технологийн хөгжлийн хөтөлбөр, - технологи дамжуулах оффисуудыг дэмжих хөтөлбөр, - венчур капиталыг дэмжих хөтөлбөр, - анхдагч судалгаа	- IT Park Өнөөдрийн байдлаар Нукус, Бухара, Наманган, Самарканд, Гулистан, Ургенч хотуудад IT Park-ын салбаруудын ирээдүйн байршлыг тодорхойлсон. IT Park-ийн салбарууд нь хамтын оффис, хурлын танхим, арга хэмжээний талбай, лаборатори, медиа студи, лекцийн танхим, цахим спорт, робот техникийн танхим, мэдээллийн технологийн төв гэх мэт олон зүйлтэй байхаар төлөвлөсөн. 2024 он гэхэд Ташкент хотод IT парк байгуулах төсөл өргөжиж, ойролцоогоор 7 га газрыг хамрах болно. Үүнээс 385 мянган м2 талбай нь хурлын танхим, мэдээллийн технологийн академи, мэдээллийн технологийн их сургууль, спорт цогцолбор, хамтын оффис, мэдээллийн технологийн

хөрөнгө оруулалт олгосон; - 1 unicorn бий болсон; - 11 гарааны компани нь олон нийтэд нээлттэй хувьцаагаа зарласан; - 57 нь M&A замаар гарсан; - 119 гарааны бизнес гадаадаас хөрөнгө босгосон; - TIPS-ийн буцалтгүй тусламжийн дараах санхүүжилтийн нийт хэмжээ 7.6 тэрбум ам.долларт хүрээд байна.		хөгжүүлэлтийн лабораториудыг дэмжих хөтөлбөр, - инновац, аж ахуйн нэгжийн чадавхыг нэмэгдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх хөтөлбөр - Патентыг дэмжих хөтөлбөр, - Академи, олон нийтийн дэмжлэг үзүүлэх хөтөлбөр <i>(Дэлгэрэнгүйг хүснэгт 7, 8-аас харна уу.)</i>	резиденс, зочид буудал, оффис бүхий өндөр чанартай 17 барилга байгууламжийг багтаана. 2022 оны есдүгээр сард 6 оффисын барилга, хурлын танхим, 1800 автомашины зогсоолыг барьж дуусгасан. Мөн 2000 автомашины зогсоолыг ч мөн хэрэгжүүлэхээр төлөвлөөд байна.
--	--	--	--

ДОЛОО. ЗӨВЛӨМЖ

Олон улсын гарааны бизнесийн экосистемийн индекс 2023-т Төв Азийн бүс нутгийн эдийн засгийн хамтын ажиллагааны бүс буюу CAREC-ын зургаан улс ойролцоо буюу 51-100 байранд багтаж, Гүрж, Казахстан, Монгол, Азербайжан, Киргиз улс өнгөрсөн онд ахиц дэвшил гаргасан нь энэ бүс нутагт ихээхэн өөрчлөлт гарч, өрсөлдөөн ширүүн байгааг онцолжээ.

Мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ нь газар зүйн байрлал, далайд гарцтай эсэхээс үл хамааран олон улсын зах зээлд шууд хүрэх боломжтой нь давуу тал боловч, дэлхийн бүх улсад энэ боломж адилхан учраас өндөр өрсөлдөөнт зах зээл юм.

Мэдээллийн технологийн салбар хөгжих нь тухайн салбарын үйлдвэрлэл, экспортыг дэмжихээс гадна бусад салбарын хөгжлийг хурдасгаж, бүтээмжийг нэмэгдүүлдэг онцлог, давуу талтай.

Дээр дурдсан Жайкагийн судалгаагаар Монгол Улсад мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл хөгжүүлэх, технологийн гарааны бизнесийн экосистемийг бүрдүүлэхэд дараах асуудлууд тулгарч байна гэж үзсэн. Үүнд:

- Гарааны бизнесийн экосистемийн хууль эрх зүйн тусгайлсан орчин байхгүй;
- Гарааны бизнес, мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэлтэй холбоотой нэр томъёоны ойлголтын зөрүүтэй байдал;
- Гарааны бизнесийн санхүүжилтын хууль эрх зүйн орчин бүрдээгүй;
- Гарааны бизнесийн бодлого, хууль тогтоомжийг боловсруулж, хэрэгжилтийг хангах төрийн захиргааны төв байгууллагын эрх үүрэг тодорхойгүй;
- Гарааны бизнесийн экосистемийн механизм тодорхойгүй;
- Гарааны бизнесийг дэмжих татварын дэмжлэг тодорхойгүй;
- Мөн бизнес эрхлэгчид нь хүний нөөцийг бүрдүүлэх (63%), хөрөнгө босгох (55%), борлуулалт хийх, харилцагчаа нэмэгдүүлэх (49%), багаа хөгжүүлэх (38%), гадаад зах зээлтэй холбогдох (35%) байна. Хамгийн хэрэгтэй байгаа топ-5 дэмжлэг нь: хөрөнгө оруулалтын сан (61%), татварын бодлогыг сайжруулах (54%), татаас урамшуулал (40%), инновац, оюуны өмчийг хамгаалах бодлого (39%), зээл тусламж (31%) дутагдалтай гэж хариулсан.

Мэдээллийн технологийн салбарын үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэхэд бусад улсын туршлагаас харвал тодорхой бүсийг сонгон авч, тус бүсэд онцгой дэглэм тогтоох замаар дэмжлэгийг хэрэгжүүлж, дотоодын зах зээл, чөлөөт өрсөлдөөнийг хамгаалж байна. Тодорхой бүс үүсгэх нь өндөр мэдлэг, ур чадвартай хүний нөөцийн төвлөрлийг бий болгож бизнес эрхлэгчид хамтрах, кластер болон хөгжихөд тустай.

Гарааны бизнес буюу технологийн салбарын жижиг, дунд бизнесийг төрөөс дэмжих нь бизнес эрхлэхэд таатай орчныг бүрдүүлэхээс эхлэнэ. Өөрөөр хэлбэл компани байгуулах, компани өөрчлөх буюу хөрөнгө оруулагч нэмэх, хасах үйл ажиллагаа хялбар байхаас эхлээд холбогдох бүртгэл, зөвшөөрөл олгох, сунгах, өөрчлөх, цуцлах зэрэг төрөөс үзүүлэх үйлчилгээ хамгийн хялбар, шуурхай, хүнд сурталгүй, цахим хэлбэртэй байх шаардлагатай.

Гарааны бизнесийг хөгжүүлэхэд төрөөс тууштай дэмжих нь хамгийн чухал бөгөөд, хууль эрх зүйн, санхүүгийн бодит дэмжлэг нь гадаадын хөрөнгө оруулагчдад таатай орчныг үүсгэж байдаг. Гэхдээ төрийн дэмжлэг хэт их буюу аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагаа, чөлөөт өрсөлдөөнд оролцохоос сэргийлэх шаардлагатай.

Аль ч улсад мэдээллийн технологийн хамгийн том худалдан авагч нь төр байдаг. Төрийн дэмжлэгийн нэг хэлбэр нь төрийн худалдан авах ажиллагаа нь инновац шингэсэн бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг аль болох худалдан авах, худалдан авах ажиллагаанд жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийг түлхүү дэмжих бодлогтой байх, мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүний оюуны өмчийг үйлдвэрлэгчид хадгалуулах, мэдээллийн технологийн үйлчилгээг тогтвортой худалдан авах зэрэг байдаг.

Улс орны хөгжил, нийгэм, эдийн засгийн бүхий л салбарын гол хөдөлгөгч, хурдасгагч хүч нь мэдээллийн технологийг үр дүнтэй ашиглах, түүнд суурилсан инновацыг нэвтрүүлэхтэй холбоотой тул улс орнууд үүнд гол анхаарлаа хандуулж байна. Уул уурхайд түшиглэсэн уламжлалт эдийн засгаас технологи, инновацад суурилсан мэдлэг шингэсэн дижитал эдийн засагт шилжих шилжилт нь гарцаагүй бөгөөд магадгүй 21-р зуунд тухайн улс орон тэсч үлдэх эсэхийг тодорхойлох хэмжээнд хүртэл яригдаж байна.

Мэдээллийн технологи, интернэтийн ачаар “хавтгай” болон хувирсан дэлхийд Монгол Улсын тээвэр, ложистикын алсагдмал байдлыг даван мэдээллийн технологиор өрсөлдөж, хүний нөөц, хөрөнгө оруулалтыг бусад улс оронтой уралдан татахын тулд тэдгээр орнуудаас илүү, ядаж тэнцүү дэмжлэг, таатай орчныг бүрдүүлсэн нөхцөлд амжилтанд хүрч, мэдээллийн технологийн үйлдвэрлэл хөгжих боломжтой.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛЫН ЖАГСААЛТ

- [1]. IBM, Аж үйлдвэр 4.0 технологи нь үйлдвэрлэлийг хэрхэн өөрчилж буй тухай
- [2]. Азийн хөгжлийн банк, Технологийн гарааны бизнес нь бусад жижиг, дунд үйлдвэрүүдээс ялгаатай байдал, 2021
- [3]. Азийн хөгжлийн банк, Дижитал эдийн засгийг ойлгох нь, 2018
- [4]. СтартапБлинк, Дэлхийн стартапын экосистемийн индекс тайлан, 2023
- [5]. Жайка, KITE, MMCG, Монголын гарааны бизнесийн экосистемийн судалгааны тайлан, 2022
- [6]. Монгол Улсын Их Хурлын 2010 оны 48 дугаар тогтоол, Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал
- [7]. Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 52 дугаар тогтоол, “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого
- [8]. Монгол Улсын Их Хурлын 2020 оны 24 дугаар тогтоол, Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр
- [9]. Цахим хөгжил, харилцаа холбооны сайдын 2022 оны А/24 дүгээр тушаал, “Цахим үндэстэн” 2022-2027 оны баримтлах чиглэл
- [10]. Монгол Улсын хууль, Инновацийн тухай, 2012
- [11]. Засгийн газрын 2023 оны 39 дүгээр тогтоол, Гарааны компани болон программ хангамжийн үйлдвэрлэл, хөгжүүлэлтийн чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг аж ахуйн нэгжид дэмжлэг үзүүлэх журам
- [12]. Монгол Улсын хууль, Жижиг, дунд үйлдвэр, үйлчилгээг дэмжих тухай, 2019
- [13]. Монцамэ, Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангийн тухай, 2023
- [14]. Үндэсний статистикийн хороо, “Эдийн засгийн хөгжилд жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн оруулж буй хувь нэмэр тайлан”, 2021
- [15]. Төв Азийн аналитик сурвалжлагын товчоо, Казахстан мэдээллийн технологийн бүтээгдэхүүний бүс нутгийн гол экспортлогч болж чадах эсэх, 2023
- [16]. Владимир Козлов, Казахстаны мэдээллийн технологийн салбар засгийн газрын асар их дэмжлэгийн ачаар хурдацтай хөгжиж байна, 2021
- [17]. TUZ Ventures, Казакстаны стартапын экосистемийн тайлан, 2021
- [18]. KOTRA, Invest Korea. Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологи, 2023
- [19]. СтартапБлинк, Өмнөд Солонгосын стартапын экосистем, 2023
- [20]. Gokce, The Fine Print, Турк Улсын 2023 оны Үйлдвэр, технологийн стратеги
- [21]. Deloitte, 2023 оны зорилтын хүрээнд Туркийн Мэдээлэл, харилцаа холбооны технологийн салбарын тухай
- [22]. Бүгд Найрамдах Турк Улсын хууль, Технологийн хөгжлийн бүсийн тухай, 2001
- [23]. Kilinc, Инноваци ба Финтекийн хэлтэс, Гарааны бизнес, аж ахуйн нэгжүүдэд зориулсан урамшуулал, дэмжлэгийн багцын ач холбогдол, 2023
- [24]. Турк Улсын Ерөнхийлөгчийн Санхүүгийн алба, Финтекийн судалгаа, 2023
- [25]. Азийн хөгжлийн банк, Узбекистаны технологийн стартапын экосистемийн тайлан, 2023
- [26]. Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын хууль, Венчур бизнесийг дэмжих тусгай арга хэмжээний тухай, 2007
- [27]. Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын хууль, Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих тухай, 2021
- [28]. Бүгд Найрамдах Казакстан Улсын Үндсэн хууль
- [29]. Бүгд Найрамдах Казакстан Улсын хууль, Шинжлэх ухаан ба шинжлэх ухаан, техникийн үйл ажиллагааны үр дүнг арилжааны зорилгоор ашиглах тухай
- [30]. Бүгд Найрамдах Узбекистан Улсын Засгийн газрын 2019 оны 589 дүгээр тогтоол, Програм хангамжийн бүтээгдэхүүн, мэдээллийн технологийн технологийн парк байгуулах арга хэмжээний тухай

[31]. Бүгд Найрамдах Солонгос Улсын ЖДҮ, стартапын яам, “Стартап Солонгос” бодлогын баримт бичиг, 2023

[32]. Э.Оюунгоо, Гарааны бизнесийг хөгжүүлэх боломж, Магистрын судалгааны ажил, 2018

Сонгосон хувилбарын үр нөлөөг тандан судалсан байдал
ХҮНИЙ ЭРХЭД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Үзүүлэх үр нөлөө:	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1. Хүний эрхийн суурь зарчмуудад нийцэж буй эсэх	1.1. Ялгаварлан гадуурхахгүй ба тэгш байх			
	1.1.1.Ялгаварлан гадуурхахыг хориглох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.1.2.Ялгаварлан гадуурхсан буюу аль нэг бүлэгт давуу байдал үүсгэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.1.3.Энэ нь тодорхой бүлгийн эмзэг байдлыг дээрдүүлэхийн тулд авч буй түр тусгай арга хэмжээ мөн бол олон улсын болон үндэсний хүний эрхийн хэм хэмжээнд нийцэж буй эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.2. Оролцоог хангах			
	1.2.1.Зохицуулалтын хувилбарыг сонгохдоо оролцоог хангасан эсэх, ялангуяа эмзэг бүлэг, цөөнхийн оролцох боломжийг бүрдүүлсэн эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.2.2.Зохицуулалтыг бий болгосноор эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол нь хөндөгдөж буй, эсхүл хөндөгдөж болзошгүй иргэдийг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.3. Хууль дээдлэх зарчим ба сайн засаглал хариуцлага			
	1.3.1.Зохицуулалтыг бий болгосноор хүний эрхийг хөхиүлэн дэмжих, хангах, хамгаалах явцад	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

	ахиц дэвшил гарах эсэх			
	1.3.2.Зохицуулалтын хувилбар нь хүний эрхийн Монгол Улсын олон улсын гэрээ, НҮБ-ын хүний эрхийн механизмаас тухайн асуудлаар өгсөн зөвлөмжид нийцэж байгаа эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.3.3.Хүний эрхийг зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлагыг тусгах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
2. Хүний эрхийг хязгаарласан зохицуулалт агуулсан эсэх	2.1. Зохицуулалт нь хүний эрхийг хязгаарлах бол энэ нь хууль ёсны зорилгод нийцсэн эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.2. Хязгаарлалт тогтоох нь зайлшгүй эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
3. Эрх агуулагч	3.1. Зохицуулалтын хувилбарт хамаарах бүлгүүд буюу эрх агуулагчдыг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Тодорхойлсон
	3.2. Эрх агуулагчдыг эмзэг байдлаар нь ялгаж тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.3. Зохицуулалтын хувилбар нь энэхүү эмзэг бүлгийн нөхцөл байдлыг харгалзан үзэж, тэдний эмзэг байдлыг дээрдүүлэхэд чиглэсэн эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.4. Эрх агуулагчдын, ялангуяа эмзэг бүлгийн ялгаатай хэрэгцээг тооцсон мэдрэмжтэй зохицуулалтыг тусгах эсэх /хөгжлийн бэрхшээлтэй, үндэстний цөөнх, хэлний цөөнх, гагцхүү эдгээрээр хязгаарлахгүй/	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
Үүрэг	4.1. Үүрэг хүлээгчдийг тодорхойлсон эсэх	Тийм	Үгүй	Мэдээллийн технологийн

хүлээгч				үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаанд оролцогч талуудын үүрэг тодорхой болно
Жендерийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуульд нийцүүлсэн эсэх	5.1. Жендерийн үзэл баримтлалыг тусгасан эсэх	Тийм	Үгүй	Шаардлагагүй
	5.2.Эрэгтэй, эмэгтэй хүний тэгш эрх, тэгш боломж, тэгш хандлагын баталгааг бүрдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	шаардлагагүй

ЭДИЙН ЗАСАГТ ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Үзүүлэх үр нөлөө:	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1.Дэлхийн зах зээл дээр өрсөлдөх чадвар	1.1.Дотоодын аж ахуйн нэгж болон гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгж хоорондын өрсөлдөөнд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.2.Хил дамнасан хөрөнгө оруулалтын шилжилт хөдөлгөөнд нөлөө үзүүлэх эсэх (эдийн засгийн байршил өөрчлөгдөхийг оролцуулан)	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	1.3.Дэлхийн зах зээл дээрх таагүй нөлөөллийг монголын зах зээлд орж ирэхээс хамгаалахад нөлөөлж чадах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
2.Дотоодын зах зээлийн өрсөлдөх чадвар болон тогтвортой байдал	2.1.Хэрэглэгчдийн шийдвэр гаргах боломжийг бууруулах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.2.Хязгаарлагдмал өрсөлдөөний улмаас үнийн хөөргөдлийг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.3.Зах зээлд шинээр орж ирж байгаа аж ахуйн нэгжид бэрхшээл, хүндрэл бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.4.Зах зээлд шинээр монополийг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
3.Аж ахуйн нэгжийн үйлдвэрлэлийн	3.1.Зохицуулалтын хувилбарыг хэрэгжүүлснээр аж ахуйн нэгжид шинээр зардал үүсэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

болон захиргааны зардал	3.2.Санхүүжилтийн эх үүсвэр олж авахад нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Санхүүжилт олох боломж нэмэгдэнэ.
	3.3.Зах зээлээс тодорхой бараа бүтээгдэхүүнийг худалдан авахад хүргэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.4.Бараа бүтээгдэхүүний борлуулалтад ямар нэг хязгаарлалт, эсхүл хориг тавих эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.5.Аж ахуйн нэгжийг үйл ажиллагаагаа зогсооход хүргэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
4.Мэдээлэх үүргийн улмаас үүсч байгаа захиргааны зардлын ачаалал	4.1.Хуулийн этгээдэд захиргааны шинж чанартай нэмэлт зардал (Тухайлбал, мэдээлэх, тайлан гаргах г.м) бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
5.Өмчлөх эрх	5.1.Өмчлөх эрхийг (үл хөдлөх, хөдлөх эд хөрөнгө, эдийн бус баялаг зэргийг) хөндсөн зохицуулалт бий болох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.2.Өмчлөх эрх олж авах, шилжүүлэх болон хэрэгжүүлэхэд хязгаарлалт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.3.Оюуны өмчийн (патент, барааны тэмдэг, зохиогчийн эрх зэрэг) эрхийг хөндсөн зохицуулалт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
6.Инновац болон судалгаа шинжилгээ	6.1.Судалгаа шинжилгээ, нээлт хийх, шинэ бүтээл гаргах асуудлыг дэмжих эсэх	Тийм	Үгүй	Эерэг нөлөө үзүүлнэ
	6.2.Үйлдвэрлэлийн шинэ технологи болон шинэ	Тийм	Үгүй	Эерэг нөлөө үзүүлнэ

	бүтээгдэхүүн нэвтрүүлэх, дэлгэрүүлэхийг илүү хялбар болгох эсэх			
7.Хэрэглэгч болон гэр бүлийн төсөв	7.1.Хэрэглээний үнийн түвшинд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.2.Хэрэглэгчдийн хувьд дотоодын зах зээлийг ашиглах боломж олгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.3.Хэрэглэгчдийн эрх ашигт нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.4.Хувь хүний/гэр бүлийн санхүүгийн байдалд (шууд буюу урт хугацааны туршид) нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Эерэг нөлөө үзүүлнэ
8.Тодорхой бүс нутаг, салбарууд	8.1.Тодорхой бүс нутагт буюу тодорхой нэг чиглэлд ажлын байрыг шинээр бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	8.2.Тодорхой бүс нутагт буюу тодорхой нэг чиглэлд ажлын байр багасгах чиглэлээр нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	8.3.Жижиг, дунд үйлдвэр, эсхүл аль нэг салбарт нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Эерэг нөлөө үзүүлнэ
9.Төрийн захиргааны байгууллага	9.1.Улсын төсөвт нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Экспортын шинэ боломж бий болж, татварын орлого нэмэгдэх боломжтой.
	9.2.Шинээр төрийн байгууллага байгуулах, эсхүл төрийн байгууллагад бүтцийн өөрчлөлт хийх шаардлага тавигдах эсэх	Тийм	Үгүй	Шаардлагагүй
	9.3.Төрийн байгууллагад захиргааны шинэ чиг үүрэг бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Татварын дэмжлэг хөнгөлөлттэй холбоотой, мэдээллийн

				технологийн үйлдвэрлэгчдийг бүртгэх зэрэг зарим нэг үүрэг нэмэгдэнэ
10.Макро эдийн засгийн хүрээнд	10.1.Эдийн засгийн өсөлт болон ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Эерэг нөлөө үзүүлнэ
	10.2.Хөрөнгө оруулалтын нөхцөлийг сайжруулах, зах зээлийн тогтвортой хөгжлийг дэмжих эсэх	Тийм	Үгүй	Эерэг нөлөө үзүүлнэ
	10.3.Инфляци нэмэгдэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
11.Олон улсын харилцаа	11.1.Монгол Улсын олон улсын гэрээтэй нийцэж байгаа эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн байдлаар зөрчилдөхгүй.

НИЙГЭМД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Үзүүлэх нөлөө:	Үр	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1.Ажил эрхлэлтийн байдал, хөдөлмөрийн зах зээл		1.1.Шинээр ажлын байр бий болох эсэх	Тийм	Үгүй	Эерэг нөлөө үзүүлнэ
		1.2.Шууд болон шууд бусаар ажлын байрны цомхотгол бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
		1.3.Тодорхой ажил мэргэжлийн хүмүүс болон хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдэд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Эерэг нөлөө үзүүлнэ
		1.4.Тодорхой насны хүмүүсийн ажил эрхлэлтийн байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
2.Ажлын стандарт, хөдөлмөрлөх эрх		2.1.Ажлын чанар, стандартад нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
		2.2.Ажилчдын эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн аюулгүй байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
		2.3.Ажилчдын эрх, үүрэгт шууд болон шууд бусаар нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

	2.4.Шинээр ажлын стандарт гаргах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	2.5.Ажлын байранд технологийн шинэчлэлийг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон өөрчлөлт бий болгох эсэх	Тийм	Үгүй	Эерэг нөлөө үзүүлнэ
3.Нийгмийн тодорхой бүлгийг хамгаалах асуудал	3.1.Шууд болон шууд бусаар тэгш бус байдал үүсгэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.2.Тодорхой бүлэг болон хүмүүст сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх. Тухайлбал, эмзэг бүлэг, хөгжлийн бэршээлтэй иргэд, ажилгүй иргэд, үндэстний цөөнхөд гэх мэт	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	3.3.Гадаадын иргэдэд илэрхий нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
4.Төрийн удирдлага, сайн засаглал, шүүх эрх мэдэл, хэвлэл мэдээлэл, ёс суртахуун	4.1.Засаглалын харилцаанд оролцогчдод нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	4.2.Төрийн байгууллагуудын үүрэг, үйл ажиллагаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Холбогдох яам, агентлагуудын эрх үүргийг тодорхой болгоно
	4.3.Төрийн захиргааны албан хаагчдын эрх, үүрэг, харилцаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	4.4.Иргэдийн шүүхэд хандах, асуудлаа шийдвэрлүүлэх эрхэд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

	4.5.Улс төрийн нам, төрийн бус байгууллагын үйл ажиллагаанд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
5.Нийтийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал	5.1.Хувь хүн/нийт хүн амын дундаж наслалт, өвчлөлт, нас баралтын байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.2.Зохицуулалтын хувилбарын улмаас үүсэх дуу чимээ, агаар, хөрсний чанарын өөрчлөлт хүн амын эрүүл мэндэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.3.Хүмүүсийн амьдралын хэв маяг (хооллолт, хөдөлгөөн, архи, тамхины хэрэглээ)-т нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
6.Нийгмийн хамгаалал, эрүүл мэнд, боловсролын систем	6.1.Нийгмийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжид нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.2.Ажилчдын боловсрол, шилжилт хөдөлгөөнд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.3.Иргэдийн боловсрол (төрийн болон хувийн хэвшлийн боловсролын байгууллага) олох, мэргэжил эзэмших, давтан сургалтад хамрагдахад сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.4.Нийгмийн болон эрүүл мэндийн үйлчилгээ авахад сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.5.Их, дээд сургуулиудын үйл ажиллагаа, өөрийн	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

	удирдлагад нөлөөлөх эсэх			
7.Гэмт хэрэг, нийгмийн аюулгүй байдал	7.1.Нийгмийн аюулгүй байдал, гэмт хэргийн нөхцөл байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.2.Хуулийг албадан хэрэгжүүлэхэд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.3.Гэмт хэргийн илрүүлэлтэд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.4.Гэмт хэргийн хохирогчид, гэрчийн эрхэд сөрөг нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
8.Соёл	8.1.Соёлын өвийг хамгаалахад нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	8.2.Хэл, соёлын ялгаатай байдал бий болгох эсэх, эсхүл уг ялгаатай байдалд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	8.3.Иргэдийн түүх, соёлоо хамгаалах оролцоонд нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

БАЙГАЛЬ ОРЧИНД ҮЗҮҮЛЭХ ҮР НӨЛӨӨ

Үзүүлэх нөлөө:	Үр	Холбогдох асуултууд	Хариулт		Тайлбар
1.Агаар		1.1.Зохицуулалтын хувилбарын үр дүнд агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
2.Зам тээвэр, түлш, эрчим хүч		2.1.Тээврийн хэрэгслийн түлшний хэрэглээг нэмэгдүүлэх/бууруулах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
		2.2.Эрчим хүчний хэрэглээг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
		2.3.Эрчим хүчний үйлдвэрлэлд нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
		2.4.Тээврийн хэрэгслийн агаарын бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
3.Ан амьтан, ургамлыг хамгаалах		3.1.Ан амьтны тоо хэмжээг бууруулах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
		3.2.Ховордсон болон нэн ховор амьтан, ургамалд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
		3.3.Ан амьтдын нүүдэл, суурьшилд сөргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй

	3.4.Тусгай хамгаалалттай газар нутагт сэргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
4.Усны нөөц	4.1.Газрын дээрх ус болон гүний ус, цэвэр усны нөөцөд сэргөөр нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	4.2.Усны бохирдлыг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	4.3.Ундны усны чанарт нөлөөлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
5.Хөрсний бохирдол	5.1.Хөрсний бохирдолтод нөлөө үзүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	5.2.Хөрсийг эвдэх, ашиглагдсан талбайн хэмжээг нэмэгдүүлэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
6.Газрын ашиглалт	6.1.Ашиглагдаагүй байсан газрыг ашиглах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.2.Газрын зориулалтыг өөрчлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	6.3.Экологийн зориулалтаар хамгаалагдсан газрын зориулалтыг өөрчлөх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
7.Нөхөн сэргээгдэх/нөхөн сэргээгдэхгүй байгалийн баялаг	7.1.Нөхөн сэргээгдэх байгалийн баялгийг өөрөө нөхөн сэргээгдэх чадавхыг нь алдагдуулахгүйгээр зохистой ашиглах эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй
	7.2.Нөхөн сэргээгдэхгүй байгалийн баялгийн ашиглалт нэмэгдэх эсэх	Тийм	Үгүй	Ямар нэгэн сөрөг нөлөө байхгүй